

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Bilim ve Ütopya

Sayı: 248

Yıl: 21

Şubat 2015

Aylık Bilim, Kültür ve Politika Dergisi

9 TL (net bedel)

"Yeni Türkiye"nin Şeytanlaştırdığı

DEVRİMCİ CUMHURİYET

PROF. DR. SİNAN AKÖN

PROF. DR. NERİN EREN

YRD. DOÇ. DR. ALİ RIZA YATÇILI

YRD. DOÇ. DR. İZZET KURBAN

PROF. DR. ÖLÇME KESKİ

PROF. DR. H. ZAFER KAYS

YILDIZ KÖÇ

DR. ÖZGE FERNANDEZ

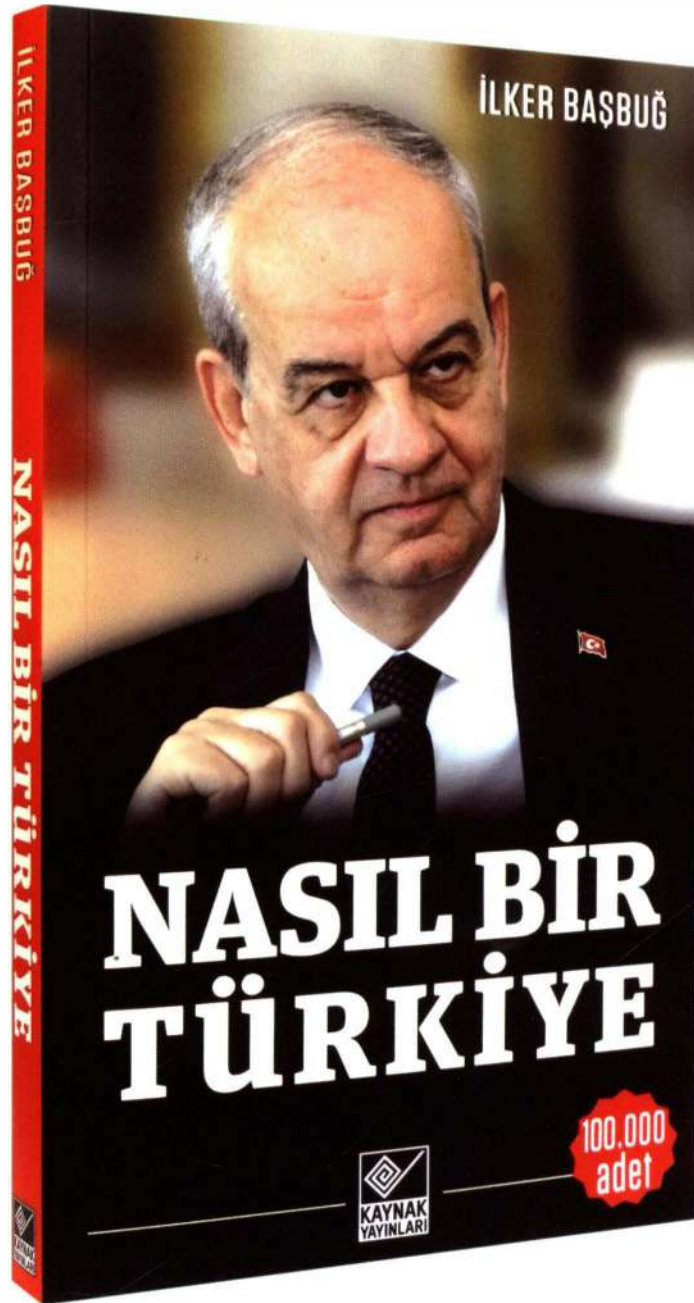
DR. MURAT FENLİÇKİ

AYRİM SAK

MEKEM SAKAM

**İlk kez bir Genelkurmay Başkanı bu kadar açık,
doğrudan ve korkusuzca konuşuyor...**

- ABD, Türk Ordusuna bir ders verilmesine hangi olaydan sonra karar verdi?
- Türkiye ile ABD hangi olayda çatışma noktasına geldi?
- Balyoz davası sürecinde hükümet ve MİT'le yapılan görüşmeler.
- Cemaat, İlker Başbuğ'u hangi olaydan sonra hedefe koydu?
- 12 Eylül'de Diyarbakır Cezaevi'nde yapılanlar neden yanılttı?

Türk Devrimi nin Yayınevi

KAYNAK YAYINLARI

SAYI : 248 ŞUBAT 2015

S.S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yay. ve Üretim Koop. Adına Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Semih KORAY

Genel Yayın Yönetmeni: Emrah MARAŞO

Yazı İşleri: İlyas KARATEPE

Görsel Yönetmen: Ajans Repa

Dağıtım-Abone: İlyas KARATEPE

Yazı Kurulu: Dr. Cüneyt Akalın, Prof. Dr. Atilla Altunel, Dr. Bora Ataman, Çağrı Mert Bakırcı, Dr. M. Kürşat Şözkurt, Dr. Necmi Dayday, Prof. Dr. Remzi Demir, Prof. Dr. Ercan Enç, Prof. Erbil Gözükürmüzoğlu, Prof. Dr. Erksin Güleç, Efe Can Gürcan, Erkan İldiz, Prof. Dr. Bekir Karaoğlu, Prof. Dr. Zafer Kars, Doç. Dr. Çağatay Keskinok, Prof. Dr. Semih Koray, Prof. Dr. Tülin Oygür, Feyziye Özbek, Prof. Dr. Hüseyin Özel, Sarper Özsan, Ömer Özbek, Dr. Hakan Seçkin, Doç. Dr. Haldun Soyğür, Prof. Dr. Kadri Yamaç, Prof. Dr. Osman Şadi Venen, Onurcan Ülker.

Yönetim Yeri: İstiklâl Cad. Deva Çıkmazı
No:7/2 34420 Beyoğlu/İST

e-posta: bilimveutopya@gmail.com
İnternet adresi: www.bilimveutopya.com.tr

Ankara Temsilcisi: Feyziye ÖZBERK
Dr. Mediha Eldem Sk. No: 51/1
Kızılay/Ankara
Tel: (0312) 418 52 64

Eskişehir Temsilcisi: Alaz TETİK
Tel: (0505) 911 73 46
bilimveutopyaeskişehir@gmail.com

Gaziantep Temsilcisi: Mehmet İYİĞÜN
Tel: (0505) 669 48 71
doctoriyigun@hotmail.com

Hatay Temsilcisi: Hüseyin GÜLER
Büyükcı Çarşı İşhanı Kat:1 No:450 Iskenderun
Tel: (0326) 613 41 33

İzmir Temsilcisi: Nural GÜRAN
Tel: (0537) 843 55 19

Almanya Temsilcisi: Eylem DEMİREL
BORAL
Untermainkai 83 60329 Frankfurt am Main
Tel: +4969-25628873 Faks: +4969-25628875

Belçika Temsilcisi: Ulaş SARITAS
Tel: +0484 130 819
ulas.saritas@gmail.com

Çin Halk Cumhuriyeti Temsilcisi:
Nuri TÜRKEEŞ Tel: +86 1067637296

Fransa Temsilcisi: Ali Rıza TAŞDELEN
Tel: +33 675451587

Hollanda Temsilcisi: M. Ozan UYAR
Tel: +316 45556564

İngiltere Temsilcisi: Murat METİN
Tel: +44 7939051882

İsviçre Temsilcisi: Ethem KAYALI
Tel: + 41 - 79 744 41 03
e.kayali@hispeed.ch

İtalya Temsilcisi: Zeynep GÜNEŞ
zeynep-gunes@merck.com

Abone Koşulları: 6 Aylık: 50.00 TL.
Yıllık: 100.00 TL Avrupa ve Ortadoğu yıllık:
50 Euro Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 100 \$

Abone bedelleri için, S.S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık ve Üretim Kooperatifi İş Bankası Bilkent Şubesi: Hesap No: 4276 0292027

İsviçre Hesap Numarası Ethem KAYALI
SPUHLIRAIN 25
3098 SCHLERN B. KANIZ ISVICRE
UBS, Ethem Kayali,
CH07 0023 5235 4108 0541 D
e.kayali@hispeed.ch

Yurtdışı Satış Fiyatı
Avrupa: 4.5 Euro

Organizatör: Ajans Repa Ltd. Şti.

Basıldığı Yer: Kayhan Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti. Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C-Blok No: 244 Sertifika No: 12156
Topkapı - Zeytinburnu / İST.
Tel: (0212) 612 31 85 - 576 00 66

Dağıtım: Turkuvaz Dağıtım Pazarlama A.Ş.
ISSN 1301-6717
Aylık Yayın Süreli Yayın

“Yeni Türkiye” ve Devrimci Cumhuriyet gerçeği

1 2 Eylül Amerikancı darbesi devrimci yurt-sever güçleri bastırmasının ve neoliberal ekonominin önünü açmasının yanında ideolojik bir saldırıya da girişmişti.

“Yeni Türkiye”nin kökeni sivil toplumculukta

Buna göre “sivil topluma ait ne varsa iyi, politik topluma ait ne varsa kötü”ydü.

Sivil toplumdan kastedilen devrimci burjuvazinin önderliğindeki demokratik devrimler sonucu inşa edilen modern toplumsal yapılar değil ortaçağa ait dinsel ve etnik kurumsallaşmalardı. Üretimden kopan ve mafyalaşma eğilimine giren hâkim sınıf propaganda düzeninde gerçeği tersyüz etmeye, propaganda gerçeğin yerine koymaya başladı. Sivil toplumun temeli olan politik toplum yani milli demokratik ve sosyalist devrimlerin devletleri, devrim yapmış öncü partileri ve bunların çeşitli ideolojik-siyasal organları ise şeytanlaştırıldı. Bütün kötülüklerin anası ilan edilen Devlet ve Örgüt gibi insanlığın uygarlık kurucusu kurumlarının devrimci bir değerlendirmesi değil neoliberalizm cephesinden yıkıcı bir saldırısı yapıldı. Karşı-devrim rüzgarlarının yelkenini şiddetle doldurduğu ortamda, bu şiddetin toplumun öncü kesimlerini hedef aldığı koşullarda devrimci bilincin bir bölümü sivil toplumculukla karşıtına dönüştürüldü. Türkiye özelinde esas hedef haline getirilen ise Kemalist Devrim ya da Devrimci Cumhuriyet’ti. Karşıtına dönüştürülen devrimci bilince “12 Eylül Atatürkçülüktür” propagandası yapıldı. Amerikancı 12 Eylülcüler, şeriatçılar ve liberaller Cumhuriyet yıkıcılığında buluşular.

AKP’nin “Yeni Türkiye” dediği ideolojik saldırının yakın tarihteki kökü işte o dönemdedir. “Yeni Türkiye”nin temelleri 12 Eylül darbesiyle atılmıştır.

Cumhuriyeti cepheden savunmak

Devrimci Cumhuriyet ve Yeni Türkiye arasında süreklilik değil kopuş vardır. Kuşkusuz Devrimci Cumhuriyet’in kireçlenmesi ve CHP içinden Kemalizmi adım adım tasfiye eden bir kadronun çıkması ve bu durumun sınıfsal-ideolojik temeli tartışılmalıdır. Ancak içinde bulunduğumuz koşullarda eleştirinin sivri okunun yönelmesi gereken yer bu nokta değil. Kemalist Devrim’in eksiklikleri ancak Cumhuriyet yıki-

cılarının saldırısına cepheden göğüs gererek tamamlanabilir. Bu nokta Türkiye sosyalistleri için özellikle dikkat edilmesi gereken önemdedir. Gericilikle Cumhuriyet eleştirisi konusunda yarışmak, iyi niyetli olarak yapılsa bile nesnel olarak Cumhuriyet yıkıcılığının değirmenine su taşır. “Dersim” tartışmaları bu yarışmanın en bariz örneğini oluşturuyor. Fazla uzatmadan değinip geçelim. Tunceli’de ısrar modern üretim ilişkilerinde ve çağdaşıklıkta ısrardır ve isimler sâde tercihler değil tarihsel savaşımın bugünkü kodlarıdır.

Süreklilik değil kopuş

Devrimci Cumhuriyetle “Yeni Türkiye” arasındaki kopuşa dönecek olursak...

Devrimci Cumhuriyet ekonomide kamuculuktur, devletçiliktir, üretimdir.

Yeni Türkiye ekonomide kamunun tasfiyesi, üretimin yıkımı ve emekçinin güvencesizleştirilmesidir.

Devrimci Cumhuriyet dış politikada bağımsızlık ve yurttaki barış, dünyada barıştır.

Yeni Türkiye emperyalizm işbirlikçiliği ve taşeronluğu, ABD eksenli Osmanlıcılık ve fetihçi hayallerdir.

Devrimci Cumhuriyet kadın-erkek tüm yurttaşların özgürlüğüdür, yönetime halkçı katılımdır.

Yeni Türkiye demokrasi ve “millet iradesi” palavralarıyla yapılan halk avcılığıdır, kadının bastırılması ve daha çok sömürülmesidir.

Devrimci Cumhuriyet kentlerde kamusalı-ğın, paylaşmanın ve planın adıdır.

Yeni Türkiye kentlerde keşmekeş, otomobil egemenliği ve kamu değerlerinin yağmasıdır.

Devrimci Cumhuriyet toplumu sağlığına kavuşturmuş, hastalıkların kökünü kazımıştır, sağlıkta toplumculuktur.

Yeni Türkiye hastalığın bizzat kaynağını oluşturan üretim ilişkileri, bireycilik ve paran kadar sağlıklıdır.

Elinizdeki sayımız sadece bugünün karşı-devrimci saldırısına yanıt vermekle kalmıyor. Aynı zamanda Devrimci Cumhuriyet gerçeğini de pekçok boyutuyla ortaya koyuyor. Bu nedenle arşivlik bir sayı hazırladık diyebiliriz.

BİLİM VE ÜTOPYA
UNİVERSİTE TEMSİLCİLERİ
Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Atakan HATİPOĞLU
atakanhatipoğlu@gmail.com
(0 555) 475 82 45
Ahi Evran Üniversitesi
Yarenkür ALKAN
alkanyaren@gmail.com
(0 537) 587 53 77
Akdeniz Üniversitesi
Dr. Hakan ERENGİN
erengln@akdeniz.edu.tr
(0 535) 852 74 15
Anadolu Üniversitesi
İsmail Eray ÇELEBİ
ieraycelebi@hotmail.com
(0 534) 831 39 69
Ankara Üniversitesi (Cebeci Kampüsü)
Emre CAN
emre-okan-can@hotmail.com
(0 534) 816 71 20
Ankara Üniversitesi (DTCF)
Orhan ENGİN
orhan.dtcf@gmail.com
(0 541) 687 58 07
Bahçeşehir Üniversitesi
Azra Kardelen NAZLI
kardelennazli@gmail.com
(0 554) 566 19 37
Balkesir Üniversitesi
Alican VARAN
alicanvaran@hotmail.com
(0 506) 919 28 96
Başkent Üniversitesi
Helin ÖZÇELİK
hell_ein91@hotmail.com
(0 507) 919 83 13
Bilim Üniversitesi
Fıraz UZUN
firatuzun_@hotmail.com
(0 555) 724 81 32
Boğaziçi Üniversitesi
İşıkün AKFİRAT
iakfirat@gmail.com
(0 538) 978 06 56
Cumhuriyet Üniversitesi
Furkan DEREÇİK
fderecik@hotmail.com
(0 541) 550 90 81
Çanakkale Onsekiz Mart
Hüsna SARI
husnasari@hotmail.com
(0 537) 386 63 40
Çukurova Üniversitesi
Sefa APAYDIN
sefa.apaydin@gmail.com
(0 546) 465 07 17
Dokuz Eylül Üniversitesi
Serdar YURTÇİÇEK
serdaryurtcicek@hotmail.com
(0 505) 298 90 70
Ege Üniversitesi
Oytun Ozan KORKMAZ
oytunoymaz@hotmail.com
(0 536) 346 59 50
Erciyes Üniversitesi
Aykut Alp AVŞAR
mahrem_utoia@hotmail.com
(0 542) 462 07 12
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Güney KARAGÖLLÜ
guneykaragollu@gmail.com
(0 506) 957 24 17
Gazi Üniversitesi (İİBF)
Uğur Cemal EYYÜBOĞLU
eyyuboglu_ugur@hotmail.com
(0 505) 833 88 35
Gazi Üniversitesi (Merkez Kampus)
Erdem ÖZBASAN
ozbasanerdem@hotmail.com
(0 543) 692 27 26
Hacettepe Üniversitesi
Doğan ÖZLÜK
doganozluk_93@yahoo.com
(0 554) 922 35 16
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Mehmet RUM
mehmetrum@gmail.com
(0 541) 414 14 31
İstanbul Üniversitesi
Gizem DOĞAN
gizemdogan92@hotmail.com
(0 543) 660 00 10
İstanbul Teknik Üniversitesi
Betül ÇIRAK
betulcraak@gmail.com
(0 531) 360 80 19
Kadir Has Üniversitesi
Buket YAZICI
buketyzici@gmail.com
(0 531) 011 96 17
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Servet CEVNI
servetcevni@gmail.com
(0 539) 399 52 48
Kırıkkale Üniversitesi
Can ALKAÇ
canalkac@gmail.com
(0 535) 788 62 68
Kırıkkale Üniversitesi
Selçuk KILIÇ
selcuk.kic@gmail.com
(0 555) 368 82 63

Gericiliğin saldırdığı “Eski Türkiye”

- Çiviyazısı 1
- Can Pınarından
Prof. Dr. Ahmet İNAM
Canlı felsefe 4
- Kapak
Dr. Doğu PERİNÇEK
Devrimci Cumhuriyetin ideolojisi ve devleti 5
- Kapak
Yrd. Doç. Dr. Atakan HATİPOĞLU
Türk Devrimi ve toplumun siyasallaşması 22
- Kapak
Prof. Dr. Sina AKŞİN
“Hiçbir halkın köle olma hakkı yoktur”
Gericiliğin Cumhuriyet hurafelerine yanıtlar 30
- Kapak
Yıldırım KOÇ
Kemalist Türkiye’de işçi sınıfının gelişimi ve
yaşama-çalışma koşulları 35
- Kapak
Dr. Mehmet PERİNÇEK
Sovyetlerden “Eski Türkiye” izlenimleri 41
- Kapak
Yrd. Doç. Dr. İnan KALAYCIOĞULLARI
Bilim Cumhuriyeti 50
- Kapak
Prof. Dr. Çağatay KESKİNOK
Türkiye’nin Erken Cumhuriyet Dönemi’ndeki
şehir ve bölge planlama deneyiminden çıkarılacak dersler 58

Orta Asya'nın bilim mirası

- **Kapak**
Refik SAYDAM
Ankara Merkez Hıfzıssıha Okulu'nu açış konuşması:
Eski Türkiye'nin sağlık manifestosu 62
- **Kapak**
Prof. Dr. H. Zafer KARS – Prof. Dr. Nevzat EREN
Refik Saydam'ın koruyucu tıp, halk sağlığı ve
tıp mesleği anlayışının kökeni 64
- **Kapak**
Ahmet SAY
Cumhuriyetin kuruluş döneminde müzik sanatındaki
atılımların kökeninde yer alan kavrayış 66
- **S. Frederick STARR**
Orta Asya'yı yeniden keşfetmek 71
- **Geçmişten Esintiler**
Yusuf Hikmet Bey
"Doğu'da çöküşün sebepleri – II"
Doğu'nun çöküşünde en mühim etmenler:
"Toplumsal ve kültürel içerikteki etmenler" 78
- **İnsanlar ve Olaylar: Antropolojik Bir Bakış**
Dr. Ahmet Kerim GÜLTEKİN
"Kutsal Tanrıça" dan "Kutsal Anne"ye kadının fitratı 87
- **Ödüllü Sözcük Bulmacası/ Haz.: Semra LARÇIN** 96

Kocaeli Üniversitesi

Yeşim ÇAKMAK
yesim_cakmak.kou@hotmail.com
(0 538) 601 02 74

Koç Üniversitesi

Uğur Gürkan TOSUN
utosun@ku.edu.tr
(0 536) 466 80 64

Malatya İnönü Üniversitesi

Kurtuluş AKKAYA
kurtulusakkaya@hotmail.com
(0 530) 870 71 56

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Erdem ÖZDEMİR
erdem_ozdemir_@hotmail.com
(0 555) 519 43 07

Marmara Üniversitesi

Sıla AY
sila_ay@windowslive.com
(0 507) 588 64 62

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Işık UZUN
blrazdahaisik@hotmail.com
(0 553) 432 17 44

Mersin Üniversitesi

Mehmet AK
mehmetak_33@hotmail.com
(0 537) 788 18 98

Muğla Üniversitesi

Gözen SORGUÇ
gozen_sorguc@hotmail.com
(0 554) 370 84 19

Namık Kemal Üniversitesi

Emre Alican YÜCEL
emrealican_18@hotmail.com
(0 530) 292 50 75

Niğde Üniversitesi

Süleyman Açıkgöz
suleymanacikgoz51@hotmail.com
(0 532) 732 64 00

ODTÜ

Mehmet KUTLU
mehmet.kutlu19@gmail.com
(0 534) 810 59 89

Pamukkale Üniversitesi

Fatma ÇAKMAK
fatmacakmak6@gmail.com
(0 538) 933 17 33

Sakarya Üniversitesi

Emre AKTAŞ
emreaktas89@hotmail.com
(0 536) 203 88 50

Selçuk Üniversitesi

Su ERK
suerk@hotmail.com.tr
(0 508) 958 83 36

Süleyman Demirel Üniversitesi

Serhat ÇIĞLA
serhat.1@hotmail.com
(0 506) 952 39 81

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Ali TATLI
alilseyin1@hotmail.com
(0 508) 286 14 03

Trakya Üniversitesi

Gürol Bora ATEŞ
gurolbora@hotmail.com
(0 537) 386 63 40

Uludağ Üniversitesi

Veli ÇOLAK
velico83@hotmail.com
(0 505) 776 14 98

Yeditepe Üniversitesi

Ayşe HAYKIR
ayse-haykir@hotmail.com
(0 538) 813 04 52

Yıldız Teknik Üniversitesi

Orkun YILDIZ
orkn19901968@hotmail.com
(0 553) 236 31 68

YURTDIŞI ÜNİVERSİTE TEMSİLCİLERİ

ABD

Philadelphia Üniversitesi

Tolga KARAYAYLA
E-posta: tlgkryyl@yahoo.com

Almanya (Güney Bölgesi)

Ulm Teknik Yüksek Okulu
Hakan DAĞISTANLI (hakan.d@gmx.net)

Almanya (Kuzey Bölgesi)

Münster Üniversitesi
Mustafa TOSUN (mustafatosun@gmx.net)

Çin Halk Cumhuriyeti

Guangco Congfang Üniversitesi

Alican GÖKDENİZ
alican@bilimutopya.com.tr

İngiltere

Queen Mary, University of London

Hatice BALLIKAYA
ballikaya18@hotmail.com

Polonya

Varşova Üniversitesi

Makgorzata PILCZUK bogorzata@wp.pl

Rusya Federasyonu

Saint Petersburg Devlet Üniversitesi

Doç. Dr. Alexander SOTNICHENKO
sotnik37@mail.ru

Suriye

Şam Üniversitesi

Canan Fatma CAN turkkan.turhan@gmail.com

Can Pınarından

Canlı felsefe

Can, eko-biyolojik temeli üzerinde taşıdığı evren enerjisiyle (*erke* diyorum buna!) dünyanın daha geniş, daha derin, daha yüksek yaşam biçimlerine erişmesinde çok önemli bir kavram olarak görünüyor. Elbette tasavvufî, dinî, kültürel çağrışımlarının farkındayım. Ben o bağlamlara kapalı değilim ama amacım, insanın yaşama enerjisi temelli, can temelli, can odaklı bir yaşam, bir hayat anlayışıyla tarihimizle, geleceğimizle hesaplaşabilme çabalarında farklı olduğunu düşündüğüm bir yolu yürümdür.

Bir canlı türü olarak biz insanlar bu gezegendeki binlerce yıllık yaşam serüvenimizi nasıl yaşadık, nasıl yaşamaktayız, nasıl yaşayacağız? Kendimize bir yaşam notu vermek gerekirse, örneğin on üzerinden kaç vereceğiz?

Böyle bir soru yerinde mi acaba? Başka türlü yaşama olanağımız vardı da yaşamadık mı? Bu bir. İkincisi yeryüzündeki tüm insanlar için böyle bir "top-tan" yargı olup bitene yakışan ufuk açıcı bir yargı mı? Karşı çıkışları bu noktada kesip şöyle bir savunmayla sürdüreyim sorumu: Yaşamımızı değerlendirmek biz insanlara yakışan bir eylem değil midir? Sadece yaşamda kalmak için yaşamıyoruz. Doğanın bize sağladığı bedenimiz ve çevremizle bir anlam ve mana (ma'nâ) dünyası kuruyoruz.

Anlam dünyası sembol kullanma, giderek dil oluşturma becerimizle kuruluyor. Bu dünyanın yaşamda kalma çabaları ile ortaya çıktığını görüyoruz. Beden, çevresiyle kendini bu gezegende var kılmaya çabalarırken anlamı keşfediyor. Anlamı buluyor, oluşturuyor. Çevresindeki nesnelere ad veriyor. Gezegende gerçekleştirdiği mücadelesine dili katıyor. Anlıyor. Anladığını dille yoğuruyor. Düşünme gücünü geliştiriyor. Kavramlaştırıyor. Yaşamdaki hazı tadı, zevke, eskilerin deyimiyle zevk-i selime, ince zevke, incelmış, "estetize edilmiş" yaşantılara dönüştürüyor. Bedeniyle çevresinde keşfettiği şii, dile döküyor. Dillendiriyor. Dünyasını diliyle dokuyor.

Yaşamda kalma çabaları içinde korku ve tehditlere karşı geliştirdiği dayanışma, dostluk, sadakat, düşmanlık ve nefret duygularını işliyor, giderek edindiği yerleşik düzende, kentler içinde oldukça

güvenli ama gerilimli çevre ve ortamlarda mana dünyasını, değerler evrenini keşfediyor, oluşturuyor. Yaşadığı dünyanın başka türlü olabileceğini, bu dünyaya, içinde bulunduğu koşullara mahkûm olmadığını anlamaya başlıyor. Bu dünyada yaşadığı örneğin dostluk, adalet, cesaret, sevgi, eşitlik, dürüstlük gibi değerlerin yeniden yorumlanabileceğini seziyor. Zaman zaman ölçüyü kaçırıp yanılabilir, kendi bulduğunu sandığı "değerleri" değer yorumlarını, inançlarını, gerçeklik anlayışını, hakikat kavrayışını başka insanlara dayatmaya çalışıyor. Savaşlar, sömürüler, kan, gözyaşı yeryüzünden eksik olmuyor. Teknolojisini geliştiriyor. Dünyanın birçok bölgesinde onca cahil, onca aç, onca sömürülen, haksızlığa uğramış kardeşleri varken uzayın derinliklerini araştırıyor.

İşte çok kısa biçimde kimi noktalarını vurguladığım oluşumuyla insan, önce bedenini, çevresini, dilini temel alan anlam dünyasından değerleri, sanatı, bilimi, düşünceyi, bilgiyi keşfettiği mana evrenine geçiş yapıyor.

Can oluşunu da keşfediyor, anlam ve mana dünyasını oluştururken. Canının bedeni, duyguları, düşünme gücü ve çevresiyle (doğal ve kültürel çevreler!) ilgili olduğunu anlamaya başlıyor. Diğer canlılar arasında bir candır o. Dünyayı daha hakça, daha iyi, daha güzel aynı zamanda daha kötü, daha çekilmez, daha sömürüye açık bir yaşam alanı yapabilecek saklı gücü (potansiyeli) olduğunu görüyor. Can, evrendeki yaşamda sonsuz oluşumların kendinde gerçekleştiği bir taşıyıcıdır.

Bir can olarak değerlidir insan, topraktaki, buluttaki, iç organlarımızdaki

bakteriler kadar. Bir can olarak bu yaşamı dönüştürebilecek devrimlerin tohumlarını da varlığında barındırmaktadır.

Bu gezegendeki serüveninin son dönemlerinde yaşamaya çalıştığı "demokrasi" ona canını hatırlatmıyor. İnsan tarihi boyunca birçok dönemde olduğu gibi bu dönemde de canını unutmuşa benziyor. İçine düştüğü acımasız dünya düzeni canını çıkarmaktadır. Canın çıkmadığını düşünüp, yaşamını başkalarının canını çıkarmaya yönelmişler de bu can çıkaran düzende, sıkıştıkları konformist, haz ve hırs dolu yaşamlarıyla canlarından uzakta var olma savruluğu içindeler.

Can, eko-biyolojik temeli üzerinde taşıdığı evren enerjisiyle (*erke* diyorum buna!) dünyanın daha geniş, daha derin, daha yüksek yaşam biçimlerine erişmesinde çok önemli bir kavram olarak görünüyor. Elbette tasavvufî, dinî, kültürel çağrışımlarının farkındayım. Ben o bağlamlara kapalı değilim ama amacım, insanın yaşama enerjisi temelli, can temelli, can odaklı bir yaşam, bir hayat anlayışıyla tarihimizle, geleceğimizle hesaplaşabilme çabalarında farklı olduğunu düşündüğüm bir yolu yürümdür. Eski Yunan'ın *zoê*, *bios* kavramlarındaki yaşam atımları, *eros* kavramıyla felsefenin önemli bir gücü oluyor. Onun için bir süredir felsefenin (filia-sofia) *erosefe* (erôs-sofia) olan yanını vurgulamaya çalışıyorum. *Erosefe* çalışmalarının, *erosefeyi* yaşayan düşünürlerin dünyaya yeni bakışlar katabileceğini savunuyorum. Mızımız, edigin, kendi içine kapanık kavram oyunları içinde sözde sorgulamaların yapılageldiği elitist bir akademik etkinliği aşacak özgür, özerk var olabileme biçimi olarak *erosefenin* canımızı keşifte önemli bir atılım olacağını düşünüyorum.

Devrimci Cumhuriyetin ideolojisi ve devleti

Türk Devriminin önderlerini devlet tapıncının (fetişizm) temsilcileri, tepeden inmeciler, itaat ve disiplinin simgeleri ya da devletin sivil topluma inen balyozları olarak tanıtmak, tarihî olgulara taban tabana zıttır. Yaşadıkları hayat, Cumhuriyet devrimcilerini Ortaçağ devletinin düşmanları ve millî demokratik toplumun öncüleri olarak biçimlendirmiştir. “Son Türk devleti” edebiyatına Cumhuriyet Devriminin önderlerinde rastlanmaz. Çünkü kendileri sondan bir önceki Türk devletini yıkmışlardır.

“Yeni”nin yeni anlamı

“Yeni” dendiği zaman korkar olduk.

“Yeni Dünya Düzeni”: ABD’nin projesi.

“Yeni Türkiye”: AKP’nin projesi.

“Yeni CHP”: CHP’deki Neoliberallerin projesi.

“Yeni Oluşum”: “Türkiye’nin devrimci siyasal birikimini tasfiye projesi.

CIA’nın dünya ölçeğinde kurduğu partilerin çoğunun isminde bu “Yeni” sözcüğü var.

Devrimlerle kurulan dünyanın tasfiyesi

Nedir bu “yeni”?

Burada anahtar kavram, ABD’nin “Yeni Dünya Düzeni”.

Nedir bu “yeni”? Burada anahtar kavram, ABD’nin “Yeni Dünya Düzeni”.
Özeti: Millî Devletlerin tasfiyesi, başka deyişle 1917 Ekim Devrimi ve 1920 Türk Devriminden bu yana devrimlerle kurulan rejimlerin tasfiyesi.

ABD’nin ve Tayyip Erdoğan’ın “Eski Dünya” dedikleri, devrimlerle kurulan Millî Devletler ve Cumhuriyetler Dünyasıdır.

AKP'nin "Yeni Türkiye" dediği rejim, Millî Devleti tasfiye ederek, emperyalist sistemin tipik rejimi olan Gladyo-Mafya-Tarikat rejimini kurmuştur.

Özet: Millî Devletlerin tasfiyesi, başka deyişle 1917 Ekim Devrimi ve 1920 Türk Devriminden bu yana devrimlerle kurulan rejimlerin tasfiyesi.

Emperyalizm, sınırsız sömürü eğilimidir. Emperyalizmin karşısındaki sınırlar ise, millî devletlerin koyduğu sınırlardır. Elbette yalnız siyasal sınırlar değil, aynı zamanda ekonomik barikatlar, yani paranın, malların ve emeğin giriş çıkışının denetimi. Siyasal sınırlar da en sonunda ekonomik sınırlar içindir.

20. yüzyılın başlarındaki dünyamıza bir göz atalım: İngiltere, Fransa, ABD ve Almanya gibi büyük emperyalist devletler var. Bunlar Ezenlerin Dünyasını oluşturuyor. Bir de Ezilen Dünya var: Sömürgeler ve sömürgeleşme süreci içindeki yarı-sömürgeler.

Sömürge demek, devletsiz olmak demek.

O zaman yarı-sömürge konumundaki Osmanlı Devleti, Çin imparatorluğu ve İran gibi eski imparatorluklar ise, yıkım ve parçalanma tehdidi altındalar. Hatta Rus Çarlığı da aslında bu grup içinde anılabilir.

1905 Rus Devrimi, 1908 Türk Devrimi, 1907-1909 İran Devrimi, 1910 Meksika Devrimi ve 1911 Çin Devrimi, bir yönüyle Demokrasi ve Cumhuriyet yolundaki atılımlar, bir yönüyle de sömürgeleşme sürecine isyanlar.

Arkasından ikinci büyük dalga geliyor: 1917 Rus Devrimi, 1920 Türk Devrimi,

1927-49 Çin Devrimi. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu Avrupa, Kore, Cezayir, Küba, Vietnam, Asya, Afrika ve Güney Amerika devrimleri...

ABD'nin ve Tayyip Erdoğanların "Eski Dünya" dedikleri, devrimlerle kurulan Millî Devletler ve Cumhuriyetler Dünyasıdır. 20. Yüzyılın başındaki sömürgeler ve yarı-sömürgeler tablosu değişmiştir. Ezilenlerin Dünyası, bu süreçte Gelişen Ülkeler Dünyasına dönüştü. 20. Yüzyılın başında sömürgeleşme sürecinde olan Çin ve Hindistan gibi ülkeler, bugün Dünya Ekonomisinin ağırlığını ve lokomotifini oluşturuyorlar.

1980'den, özellikle 1990'dan sonra ABD'nin *Tek Kutuplu Dünya Projesi*, özetle bu devrimlerle kurulan düzeni ortadan kaldırma amacıyla piyasaya sürüldü. Emperyalizmin azamî sömürü eğiliminin karşısına dikilen Millî Devlet, "Yeni Dünya Düzeni"nin önündeki engeli oluşturuyordu. "Dünya Ekonomisiyle Bütünleşme" diye sunulan program, şu maddelerden oluşuyordu:

- Paranın giriş çıkışına denetimin kaldırılması,
- Gümrüklerin kaldırılması,
- Kamu iktisadi teşekküllerinin kaldırılması, özelleştirme,
- Tarıma desteklerin kaldırılması,
- Toplumsal desteklerin kaldırılması.

Bu programın bütünü, "Devletin küçültülmesi" başlığı altında toplanabilir. Çünkü bu beş madde, aslında Millî Devletin ekono-

mik temelini yıkılmasından başka bir şey değildir.

Yeni Dünya Düzeni'nin önündeki en önemli devletler, 20. Yüzyılın başında devrimlerin başını çeken ülkelerdir. Sovyetler Birliği iki kez parçalandı, Türkiye'de Kemalist Devrim yıkıma uğratıldı, İran hedef alındı, Çin ise kuşatılıyor.

Dünya ölçeğinde ABD'nin başını çektiği Yeni Dünya Düzenine karşı mücadele, devrim mevzilerinin savunulması mücadelesiydi. Başka deyişle devrimle kurulan rejimlerin korunmasıydı.

Karşıdevrim, "Yeni" adıyla sahnelendi. "Yeni" kavramı, emperyalizm merkezli karşıdevrimin maskesi oldu.

AKP'nin karşıdevrimi, Kemalist Devrimi yıkma programını artık "Yeni Türkiye" diye takdim ediyor.

CHP'nin karşıdevrime teslim olması da "Yeni" perdesinin arkasına gizleniyor.

Gladyo-Mafya-Tarikat rejimi

AKP'nin "Yeni Türkiye" dediği rejim, Millî Devleti tasfiye ederek, emperyalist sistemin tipik rejimi olan Gladyo-Mafya-Tarikat rejimini kurmuştur.

Küçülen devletin tepesinde artık Mafya-Tarikat ortaklığı vardır. Kemalist Devrim

küçülen devletin tepesinde artık Mafya-Tarikat ortaklığı vardır. Kemalist Devrimin geliştirdiği sanayici ve tüccar iktidar mevzilerinin kenarlarına sürülmüştür. İktidarda sıcak para komisyoncuları, tarikat rantçıları, vurguncular ve hortumcular bulunmaktadır. Bu açıdan rejim, 19. Yüzyıl teorisinin tanımladığı bir sermaye rejimi değil, mafya rejimidir.

Kemalistlerin demokratik devlet felsefesi, dışta cihangir ve fetihçi devletin reddi ile tamamlanır ve böylece Osmanlı devletiyle dış siyasete ilişkin ideolojik bağlantılar da koparılmış olur: "Yeni Türkiye devleti cihangir bir devlet olmayacaktır."

min geliştirdiği sanayici ve tüccar iktidar mevzilerinin kenarlarına sürülmüştür. İktidarda sıcak para komisyoncuları, tarikat rantçıları, vurguncular ve hortumcular bulunmaktadır. Bu açıdan rejim, 19. Yüzyıl teorisinin tanımladığı bir sermaye rejimi değil, mafya rejimidir.

Emperyalizmin komisyonculuğunu yaparak ülke kaynaklarına el koyan mafya, işçi ve çiftçiden küçük esnaf ve zenaatkâra, hatta millî sanayici ve tüccara kadar üretimle ilişkili bütün sınıflar üzerinde diktatörlük uygulamaktadır.

Bu rejim, aynı zamanda bir Gladyo rejimidir, öyle olmak zorundadır.

Gladyo, NATO'nun yeraltı örgütüdür. ABD emperyalizmi, NATO ülkelerini ve denetimi altına aldığı diğer ülkeleri devletin içine yerleştirdiği yeraltı hükümetleriyle yönetmektedir. Bu yeraltı rejimi, Kemalist Devrimle kurulan Cumhuriyet rejimini kemire kemire tasfiye etmiştir. Cumhuriyet, bir devrimle kurulmuştur.

AKP'nin "Yeni Türkiye", karşıdevrimle kuruluyor. Cumhuriyet, emperyalizme karşı 1914'ten 1922 yılına kadar süren sekiz yıllık Kurtuluş Savaşıyla kuruldu.

AKP'nin "Yeni Türkiye", ABD emperyalizmiyle işbirliği yapılarak kuruldu. Cumhuriyet rejiminin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, bağımsız ve başı dik bir devletin önderiydi.

"Yeni Türkiye"nin yöneticisi Tayyip Erdoğan ise, 36 yerde kendisini "ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi" görevlisi olarak takdim etmektedir.

Cumhuriyetin önderi Atatürk, yetkisini İstiklal Savaşıyla millettten aldı. BOP Eşbaşkanı Tayyip Erdoğan, "Bana bu görev verildi" diyor, yetkisini ABD'den aldı. Atatürk'ün önderlik ettiği devletin ideolojisi, 1935 CHP Programında "Kemalizm" olarak adlandırıldı.

BOP Eşbaşkanının ideolojisi, Neoliberalizm-Tarikatçılık kırması gericiiktir.

Kemalist Devrimin içeriği

Peki yıktıkları rejimin içeriği neydi? Kemalist Devrimle kurulan Cumhuriyetin programı, 1930'larda Atatürk tarafından Altı Ok diye özetlendi. Önce 1931 ve 1935 CHP Programlarına alınan Altı Ok, 1937 yılı 5 Şubat günü yapılan Anayasa değişikliğiyle Devletin temel yasasının başına kondu. Anayasanın 2. Maddesinde devletin rejimi tanımlanmıştır:

"Türkiye, Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve Devrimci bir devlettir."

"Kemalizm" kavramı, CHP'nin 9 Mayıs 1935 günü açılan 4. Büyük Kongresi'nden başlayarak resmen kullanılmıştır. Bu Kongrede kabul edilen Program'ın Giriş bölümünde, "Kamalizm prensipleri", "CHP'nin güttüğü esaslar" olarak tanımlanmıştır. Bu esasların içeriği, "Türk Devrimi'nin başlangıcından bugüne kadar yapılmış olan işlerle, yalın olarak ortaya konmuştur."(1)

Aslında adı 1935'te konmakla birlikte Kemalizm tanımı, CHP'nin 1931 yılındaki 3. Büyük Kurultayı'nda kabul edilen programından beri, Türk Devrimi'nin "filiyat ve tatbikatı"dır.(2) Atatürk, kendi elyazısıyla Kemalizmi, Türk Devrimi'nin yaptığı işlerle, uygulamasıyla tanımlamıştır. Bu, teorisinin kaynağının pratik olduğunu kabul eden materyalist bir tanımdır. Hayat, teoriyi belirlemektedir.

Kuşkusuz Kemalist Devrim uygulamasına esin veren bir dünya görüşü vardı. Bu dünya görüşünün kaynakları, Büyük Fransız Devrimi, Doğu Avrupa'daki Halkçılık hareketi ve Sovyet Devrimidir.(3) CHP'nin Altı Oku'ndaki üç ok (Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Laiklik) Fransız Devrimi'nden geliyordu. Halkçılık ve Devletçiliğin kaynakları ise, Sovyet Devrimi ve halkçı cereyanı. Devrimcilik ise, bütün devrimlerde vardı.

Kemalist Devrimin Fransız Devrimi ile Sovyet Devrimini birleştiren bir program üretmesi doğaldı. Çünkü Kemalist Devrim, Fransız Devriminden farklı olarak, Ezilen Milletin demokratik devrimiydi. Emperyalizm çağında demokratik devrim öncelikle, emperyalist sömürü zincirini kırmak zorundaydı. Bununla sınırsız bağlantılı olarak, halkçı ve devletçi olmak zorundaydı.

Nasıl Fransız Devrimi, gelişmiş kapitalist ülkelerin demokratik devrimleri için bir

Atatürk, "halk devleti", "halk hükümeti", "halk idaresi" tanımlarını sürekli vurgulamıştır. Hatta bu ilkenin "Bolşevik prensiplerine karşıt olmadığını" ifade ettiği bir dönem dahi olmuştur.

Bürokrasi devletin doğuşundan beri vardır ve binlerce yıl boyunca herhangi bir burjuvazi "yaratmış" değildir.

model oluşturduysa, Kemalist Devrim de, Ezilen Dünya ülkelerinin 20. yüzyıldaki millî demokratik devrimleri için bir model oldu. Mao'nun önderliğindeki Çin Demokratik Devrimi, kesintisiz olarak sosyalizme geçerek bu modeli geliştirdi ve kalıcı kıldı. Aslında Atatürk de 1930'lardaki "arasız devrimler"(4) öğretisiyle zayıf da olsa böyle bir eğilimi barındırıyordu. Ancak Kemalist Devrim, "arasız devrimler"le geleceğe ilerleyemedi. 1945 sonrasındaki "Küçük Amerika" süreci, devrimin altını oydu. Ancak asıl büyük yıkım, 1980'den sonra *Dünya Ekonomisiyle Bütünleşme* sürecinde geldi.

Kemalist Devrimin devlet teorisi

Kemalist Devrimin pratiği ve felsefi kaynakları, kendi devlet teorisini de belirlemiştir. Bu devlet teorisine, esas olarak Büyük Fransız Devriminin materyalizmi, devrimciliği ve milliyetçiliği damgasını vurmuştur. Kemalist Devrimin bir Ortaçağ imparatorluğunu yıkan devrimci eylemi, devlete bakışını da belirlemiştir. Atatürk Cumhuriyeti, Osmanlı devletinin reddi temelinde kurulmuştur. Kendi başına eski devleti yıka eylemi, Türkiye tarihi açısından yeni bir sürecin başladığını ifade eder. Türk Devriminin önderi, Osmanlı devletinden kopuşu şöyle dile getirir:

"Yeni Türkiye'nin eski Türkiye ile hiçbir alakası yoktur. Osmanlı hükümeti tarihe geçmiştir. Şimdi yeni bir Türkiye doğmuştur."(5)

Artık Türkiye'nin adı, Batılı kapitalistlerin dilinde de, Doğulu devrimcilerin dilinde de "Yeni Türkiye"dir.(6) Cumhuriyet devrimcilerinin, özellikle devrimin canlı yıllarında, Yeni Devletin karakteri konusunda yaptıkları tanımlar, yönelişlerinin ne kadar kararlı boyutlarda olduğunu gösterir. Atatürk'ün özellikle 1922 yıllarındaki tanımları Sovyet rejimiyle kurduğu benzerlikler nedeniyle çarpıcıdır:

"Milletimizin bugünkü idaresi, hakiki mahiyeti ile bir halk idaresidir. Ve bu idare tarzı esas danışma olan "şûra" idaresinden başka bir şey değildir. Ruslar buna Sovyet idaresi derler."(7)

"Bugün Türkiye devleti doğrudan doğruya bir meclis, bir şûra (Sovyet) hükümeti ile idare olunur ve ilelebet böyle idare olunacaktır."(8)

Mustafa Kemal, 1923 yılında yeni bir Anayasa tasarımı hazırlarken, 1. maddeye "Türkiye Cumhuriyet usulüyle yönetilir bir halk devletidir" diye yazar.(9)

Atatürk gene aynı tarihlerde, 13 Ağustos 1923 günü yaptığı "TBMM İkinci Dönemi Açış Konuşması"nı, aynı formülü vurgulayarak bitirir: "... yeni Türkiye Devleti bir halk devletidir, halkın devletidir."(10)

Aynı şekilde M. Esat (Bozkurt), yeni devletin programını İzmir İktisat Kongresi'nde şöyle açıklar: "... bundan sonra devletin takip edeceği siyasetin yönünü çiftçinin övündesi, sanatkârın çekici, özette

iktisadiyatımızın yüksek menfaatleri göstermeli ve çizmelidir ki, hakiki millî bir Türk (Halk Devleti) kurulabilsin.(11)

Atatürk, "halk devleti", "halk hükümeti", "halk idaresi" tanımlarını sürekli vurgulamıştır.(12) Hatta bu ilkenin "Bolşevik prensiplerine karşıt olmadığını" ifade ettiği bir dönem dahi olmuştur.(13) Yukarıda tanımlar, "demokrasi" kavramı karşılığında kullanılır(14) ve burjuva-demokratik felsefenin ürünüdür, hatta yer yer 1917 Ekim Devriminin dünya çapında estirdiği rüzgârın Ankara'da ne kadar etkili olduğunu da gösterir. Kemalist devrimciler, Cumhuriyet kavramına da, iktidarın babadan oğula kalıtım yoluyla geçişini reddeden anlamının ötesinde bir içerik vermişlerdir.(15) Atatürk, 1933 yılında "Cumhuriyet rejimi"ni "demokrasi sistemi ile devlet şekli" diye tanımlar.(16) Başka bir yerde ise, bu iki kavram arasına böyle bir özdeşlik koymayarak, uyuma işaret eder:

"Demokrasi prensibinin, en asrî ve mantıkî tatbikini temin eden hükümet şekli, Cumhuriyettir."(17)

Kemalistlerin demokratik devlet felsefesi, dışta cihangir ve fetihçi devletin reddi ile tamamlanır ve böylece Osmanlı devletiyle dış siyasete ilişkin ideolojik bağlantılar da koparılmış olur: "Yeni Türkiye devleti cihangir bir devlet olmayacaktır."(18) Gerçek bir dünya barışı özleminden kaynaklanan ünlü "yurtta barış, dünyada barış" ilkesi de aynı felsefenin ürünüdür.

Cumhuriyetin sınıfsal işlevi

Kemalist Devrimin önderleri, Yeni Devletin toplumsal işlevi konusunda birbirleriyle

Kemalizmin devletçiliği de, gene burjuvazinin büyüme ve ülkeyi kapitalistleştirme hedefinden koparılamaz. Öte yandan aynı devletçilik, işçi sınıfının gelişmesi, halkı oluşturan sınıfların birbiriyle uyum içinde korunması amacıyla da hizmet etmiştir.

le çelişen iki görüş açıklamışlardır. Bunlardan birincisi, toplumun "ortak menfaat ve ilerlemesini" düşündürmektedir. İkincisi ise, "milyonerler yetiştirmek"tir.

Mustafa Kemal, daha Yeni Devletin temellerinin atıldığı 1923 yılında, Sovyet Elçisi Aralov'a sınıfsal tahlilini çok yalın bir dille ifade eder:

"Türkiye'de işçi sınıfı yok, çünkü gelişmiş bir sanayi yok. Bizim *burjuvazimizi* ise henüz burjuva sınıfı haline getirmek gerekiyor. Ticaretimiz çok cılız, çünkü sermayemiz yok. Yabancılar bizi eziyor. Benim amacım, millî ticareti kaldırmak, fabrikalar açmak, yeraltı zenginliklerini meydana çıkarmak, Anadolu tacirine yardım etmek, zenginleşmesini sağlamaktır. Bunlar, devletin önünde duran işlerdir."(19)

Atatürk gene aynı dönemde, İzmir İktisat Kongresi'nden birkaç gün önce aynı sınıfsal programı şöyle ifade eder:

"Kaç milyoneriniz var? Hiç. Dolayısıyla biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilakis memleketimizde birçok *milyonerlerin hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız*."(20)

İzmir İktisat Kongresi konuşması ise, Türk Devriminin burjuva sivil toplum projesinin kapsamlı bir açıklamasıdır.(21) Ferdi mülkiyet, özel girişim, rekabet, özel sermaye sahipleri aracılığıyla sanayileşmek ve kalkınmak, devlet aracılığıyla böyle bir gelişme çizgisinin önünü açmak, bu projenin ana ilkeleridir. Dünya koşullarını da unutmamak gerekir. O sıra Sovyet Devrimi bile NEP dönemine girmişti. Yani kapitalist ilişkilere izin vererek, öncelikli olarak ülkede temel ihtiyaçların karşılanması sorunu nu çözme çabasıındaydı.

Türk Devrimi, gerçekten de ortaçağ ilişkilerine ve ideolojisine esaslı darbeler indirerek, millî bir kapitalizmin gelişme yolunu açmış, sık sık söylendiği gibi "millî burjuvazi yaratmaya" yönelmiştir. Elbette burada, varolmayan bir sınıfın *bürokrasi tarafından* yaratılması gibi metafizik bir görüş öne sürülemez. Çünkü bürokrasi devletin doğuşundan beri vardır ve binlerce yıl boyunca herhangi bir burjuvazi "yaratmış" değildir. Türk Devrimiyle söz konusu olan, Birinci Dünya Savaşı yıllarında önemli bir gelişme gösteren millî burjuvazinin, Cum-

Bütün millî sınıflar, Kurtuluş Savaşında bir kader ve cephe birliği oluşturmuşlardır. Haksızlığa uğrayan yalnız "bir sınıf halk" değildir.

huriyet Devrimiyle Sultanlığı yıkıp kendini "yaratmaya", daha doğru bir deyişle bü-yütmeye yönelmesidir. "Anadolu taciri"-nin zenginleşme programı, elbette kendi aydınları ve öncüsü aracılığıyla siyaset sahnesine çıkarılmış ve uygulanmıştır. İktidarın ele geçirilmesi ve Ortaçağa karşı devrimci dönüşümler, gelişmenin önündeki engellere darbeler indirmiştir. Kemalizmin devletçiliği de, gene burjuvazinin büyüme ve ülkeyi kapitalistleştirme hedefinden koparılamaz. Öte yandan aynı devletçilik, işçi sınıfının gelişmesi, halkı oluşturan sınıfların birbiriyle uyum içinde korunması amacına da hizmet etmiştir.

Kemalist yönetim, hızlı bir sermaye birikimi için, yabancı sermayenin acentesi karakterindeki İstanbul burjuvazisini tasfiye etmek ve Anadolu burjuvazisini geliştirmek yanında, barışçı bir sınıfsal ortam sağlama siyasetlerini izledi. Buna bağlı olarak bütün halk sınıflarının ortak çıkarlarını savunan bir söylem benimsendi: "Bütün sınıfları

Kemalist iktidarın, "sınıflararası bağlılık ve yardımlaşma" siyaseti, Ortaçağ kalıntıları esas olarak kapsamaz. Kemalizm, Osmanlı Padişahı ve çevresini, hem de mülkiyet temeliyle birlikte ortadan kaldıran uygulamalarda bulunmuştur.

temsil eden bir parti" (CHP), "umumun müşterek menfaatini ve ilerlemesini düşünen" devlet(22) sınıflar arasında karşılıklı "bağımlılık" ve uyum,(23) "sınıflararası yardımlaşma", bütün sınıfların menfaatlerinin "aynı derecede ve aynı eşitlikçi duyguyla sağlanmasına çalışmak,"(24) "toplumu bütünüyle koruyan devlet"(25) nihayet en ünlü deyişle "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle" gibi ifadeler bu kapsamdadır.(26)

Atatürk, özellikle çeşitli Sovyet temsilcileriyle yaptığı görüşmelerde, Türkiye'nin o zamanki sınıfsal yapısı gereği henüz millî demokratik devrim aşamasında olduğunu vurgulamıştır. Bu konuşmalarda yer yer Anadolu'daki devrimin son amacının sınıfsız bir toplum olduğu da ifade edilmiştir.(27)

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Atatürk'ün sınıfsız toplumu amaçladığını belirtmiştir:

"Atatürk'te gerçekten sosyalist görüş vardı. O, sınıfsız bir toplum düzenine ulaşmak istiyordu. Sınıfsız toplum tabii ki sosyalist bir idealdir."(28)

Yine Atatürk'ün Millî Eğitim Bakanı Cemal Hüsnü Taray da aynı saptamayı paylaşıyor:

"Atatürk, sık sık 'Biz çiftçi ve çoban bir milletiz' derdi. Sınıfsız bir toplum düzenini özlüyordu; say'ın yani emeğin her mesleki faaliyette aynı değere sahip olmasını, emeğin en üstün değer tanınmasını, sınıf tezadlarının kaldırılmasını istiyordu."(29)

Kemalist iktidarın, "sınıflararası bağlılık ve yardımlaşma" siyaseti, Ortaçağ kalıntıları esas olarak kapsamaz. Kemalizm, Osmanlı Padişahı ve çevresini, hem de mülkiyet temeliyle birlikte ortadan kaldıran uygulamalarda bulunmuştur.(30) Cumhuriyet kurucularının, Ortaçağ sınıflarına ve işbirlikçi burjuvaziye karşı tavırları açıktır; bu sınıflarla hangi ölçüde ve niçin uzlaştıkları konusunu başka bir çalışmamızda inceledik.(31) 1934 tarihli Ağa vb. *Lakap ve Unvanları Kaldıran Kanunun* gerekçesinde, Ortaçağ sınıflarından kalma lakapların kaldırılmasının "sosyal devrimin bir zorunluluğu" olduğu belirtilir.(32) Milletvekilleri, amacın "ağalığı, efendiliği fiilen, mutlak olarak kaldırmak" olduğunu söylerler.(33) Aynı yıl çıkarılan İskân Kanunu, "aşiret

reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği'nin "her türlü örgüt ve organlarıyla" kaldırıldığını ve "aşiretlerin şahsiyetlerine izafette", onlara "tanınmış kayıtlı kayıtsız bütün gayrimenkullerin" kamulaştırıldığını hükme bağlar. (34) Aynı şekilde 1925 yılında yasalaşan *Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Hakkındaki Kanun* da, içeriği, gerekçesi ve görüşme tutanaklarıyla Ortaçağ sınıflarına düşmanlığın bir ifadesidir. (35) Bütün bu nedenlerle, Kemalizmin "sınıflararası bağlılık ve yardımlaşma" teorisi, esas olarak ortaçağ sınıflarıyla olan ilişkiyi değil, millî burjuvazi ile emekçi sınıflar arasındaki ilişkiyi içerir.

Cumhuriyetin başlangıç yıllarında, halk sınıfları (millî burjuvazi, küçük burjuvazi, köylülük ve işçi sınıfı) içindeki çelişmelerin keskin olmadığı, derin sınıf farklarının bulunmadığı bir gerçektir. Bundan hareketle örneğin Mahmut Esat (Bozkurt), İzmir İktisat Kongresi'nde "belirgin bir sınıf meselesi mevcut değildir" der. (36) Kemalistlerin bu yöndeki saptamaları gerçeklik payı taşır.

Bütün millî sınıflar, Kurtuluş Savaşında bir kader ve cephe birliği oluşturmuşlardır. Haksızlığa uğrayan yalnız "bir sınıf halk" değildir. Mustafa Kemal'in deyişiyle, millet "bütünüyle haksızlığa uğramış ve zulüm görmüştür". (37) Kurtuluş Savaşından sonra da aynı saflaşma vurgulanır: "Bizde tüccar da, çiftçi de, sanayi erbabı da, amele de, özetle bütün iktisat etkenlerimiz doğrudan doğruya yabancı sermayenin esir ve hizmetkârıdır." (38) "Sınıflararası bağlılık" tezleri, bu gerçeğin öne çıktığı yakın geçmişten de güç alır.

Kemalist Devrim'in Halkçılık ilkesi, bir yönüyle millî burjuvazinin ilk sermaye birikimine hizmet eden bir sınıflararası uzlaşma programıydı. Ama aynı programın sınıflararası çelişmeleri derinleştirmeyen eşitlikçi anlayışları güçlendiren bir yönü de vardı. Mustafa Kemal, 12 Temmuz 1920'de "Efendiler biz memur sınıfı yaratmak için çalışmalıyız" der. (39) Yine Atatürk, bütün halkın devlet yönetimine katılımını savunur:

"Hükümetin, sınırlı insanların, sınıfların elinde bulunması dahi millet varlığının asla kabul edemeyeceği bir keyfiyettir. Bütün milletin ekseriyetle devlet idaresine iştirakine mani olan bir oligarşi usulü de bir zümrenin kendi menfaat-

1924 Anayasası'nda, İnsan Hakları Bildirisi'nin ünlü "her insan hür doğar hür yaşar" formülü, "Her Türk hür doğar, hür yaşar" (mad. 68) biçiminde ifade edilmiştir.

lerini sağlamak için umum millete ait hâkimiyetin gaspından başka bir şey değildir." (40)

Kemalist devrimci gelenek içinde, sınıf çelişmelerinin keskinleşmesine karşı halkçı ideolojik köklerden gelen bir eğilim varolmuştur. Bu eğilim, sermaye birikimini amaçlayan temel yönelişte bazı tutukluklar da yapmıştır. Atatürk, sınıf vb. farklarının gittikçe azaldığı bir birlik ve barış dünyasına doğru gidildiği saptamasına bağlı olarak, devletin bazı sosyal görevlerini sayar. "Sınıflararası bağlılık" nazariyesinin gerekleri olarak belirttiği "bu içtimai teminlere

Atatürk, "Kralların ve padişahların istibdadına dinlerin dayanak olduğunu" belirtir. Onların "etraflarını alan" papazların, hocaların rollerini de açıklar: "Hâkimiyetin, bu hükümdarlara Allah tarafından verilmiş olduğu teorisinin uydurulmuş" bulunduğunu söyler.

devlet sosyalistliğine yaklaşılarak varılabileceği"ni ifade eder. (41)

Devlet-birey ilişkisi

Türk Devriminin önderi, modern devletin doğuşuna kadar, devlet ile esaret, devlet ile tahakküm ve devlet ile tanrısal ideoloji arasındaki bağlantıları kurmuştur. Bu ilişkinin doğal sonucu olarak, Atatürk, devlet ile hürriyet ve devlet ile birey arasındaki çelişmelere devletlerin tarihini açıklamada belirleyici bir anlam verir.

Atatürk'te birey ve özgürlük kavramları arasında bir paralellik, bir cephe birliği vardır; devlet ise modern demokratik devletin kuruluşuna kadar hürriyetin ve bireyin karşıtıdır. Eski çağda, "medeniyetlerin en yüksek devirlerinde... devletin şekli imparatorluk ya da cumhuriyet olsun, bunun önemi azdı; ferdin şahsi bir hakkı yoktu". (42) Bu devlette hükümdarlar, ideolojik olarak "ata korkusu"nun yerine geçen "Allah korkusu"na dayanıyorlardı. "Cemaatlerin başına geçebilen adamlar, cemaati Allah namına idare ederdi." Atatürk birey özgürlüğünü tanımayan devletin ideolojisinin din olduğunu saptar:

"Biliyoruz ki, bir devletin temeli, tanrısalık düşüncesine, tanrısal idareye ["iradeye" olacak-DP] dayandıkça, o devlette her hak, Allahın vekilinde ve Peygamberin halifesindedir; bireyin hakkı söz konusu değildir." (43)

Atatürk, "Kralların ve padişahların istibdadına dinlerin dayanak olduğunu" belirtir. Onların "etraflarını alan" papazların, hocaların rollerini de açıklar: "Hâkimiyetin, bu hükümdarlara Allah tarafından verilmiş olduğu teorisinin uydurulmuş" bulunduğunu söyler. (44) Böylece "ilahi irade" teorisinin anlamını ortaya koyar. Türk Devrimi'nin önderi, dinî idealizme karşı kesin bir tavır alır. Kemalizmin "devlet idaresindeki ana programının" gökten indirildiği sanılan kitapların dogmalarıyla asla bir "tutulmamasını" ister ve kendi materyalist felsefesini açıklar:

"Biz, ilhamlarımızı gökten ve gaptan değil, doğrudan doğruya hayattan alıyoruz." (45)

Türk Devrimi'nin düşünürleri, dinin sınıfsal-ideolojik anlamını görmüşler ve ru-

1905 yılında hürriyet için köhnemiş bir devleti yıkmayı aklına koyan genç devrimci Mustafa Kemal, "Hürriyeti olmayan bir memlekette ölüm ve çöküş vardır. Her ilerleme ve kurtuluşun anası hürriyettir" derken, 1930'larda Yeni Devletin başkanı olarak devlet ile hürriyet arasında belli bir denge ve uyum kurar.

hani zümre ile feodalizm arasındaki bağı açık bir şekilde koymuşlardır.(46) Onlar, bir Ortaçağ devletiyle hesaplaştıkları için, din ile demokrasi arasındaki karşıt ilişkiyi belirlemede, zamanımızın birçok demokrat ve liberal "solcu"sundan daha bilimsel ve devrimci bir tutum almışlardır. Örneğin Mete Tunçay gibi araştırmacıların ve "sivil toplumcu"larımızın laiklik ile demokrasi arasında bir çelişki bulabilmelerine(47) karşılık, cumhuriyet devrimcileri, demokratik bir toplumun ancak dinî ideoloji ve kurumların devlet ve toplum hayatından tasfiyesi temelinde kurulabileceğini, bu yüzden dinciliğe karşı kesin bir tavrın demokrasi ve özgürlüğün gereği olduğunu düşünüyorlardı ve sorunu sınıfsal boyutlarıyla koyuyorlardı:

"Gerek feodal devlette gerek onu takip eden hanedan devletinde, din bizzat işbaşında bulunmamışsa da, baştakilerle bir ve beraber olarak insanlık haklarına karşı, insanlık haklarını sömüren ve tahrip edici yolda yürümüşür. Din, sarayların ve hükümdarların müttefiği idi, saraylar din şeflerinden kuvvet ve nüfuz alırlar ve kendi kuvvetlerini de onların hizmetine arzederlerdi."

"... Kilise korkusu girince, demokrasi-nin ilerlemesine ve hatta hakiki rengini koruyarak yaşamasına imkân kalmaz."(48)

Hatta Kemalistler, bu noktada "Hristiyan Sosyalizmi"ni de eleştirirler. Bu akı-

mın, "genç unsurları daha sınıf bilincine inanma olgunluğuna varmadan yakalaya-rak din yolundan klerikal (ruhanî) cepheye sokmak için sosyalizmi maske olarak kul-landırdı"na işaret ederler. Böylece dinî bir "sosyalizm"in sınıfsal işlevi de saptanmış olur:

"Sömürücü patrondan şikâyet eden işçilere (din kurtarıcıdır, evet aldığınız ücretle yaşadığımız hayat tarzı çok aşağıdır, fakat sabrediniz!) yollu öğüt-lerle onları avutmaya uğraşmak!"(49)

Bütün bu ideolojik gerekçelerle, Kema-lizmin demokratik felsefesine göre, birey özgürlüğü, ilahi iradeye dayanan Ortaçağ devletine karşı mücadele içinde gelişmiştir ve gelişecektir. Atatürk, Ortaçağ devletine karşı özgürlük mücadelesini, bir "fikrî geliş-me"nin, insanların "idrakinde" bir yükselişin ürünü olarak görür, bu fikrî gelişmenin temelinde yatan toplumsal gelişmeye değin-mez. İnsanlar, "kendi kökenlerini daha açık düşünmeye" ve "Tabiatın her şeyden bü-yük ve her şey olduğunu anlamaya" başla-yınca (Atatürk, burada Tanrı düşüncesinin aşılmasına işaret ediyor), insanın değeri ve onuru düşüncesine de ulaşırlar.(50) İşte bu noktadan sonradır ki, *"birey ile hüküm-dar ve devlet arasında, hak davası ve hak mücadelesi başlar. Bu mücadele devletle-rin dahili gelişmelerinin tarihidir"*.(51)

Devletin temel unsuru ve maddi gücü olan ordu da, yukarıdaki bağlamda yer-li yerine oturur. Atatürk, "Bütün tarih bize gösteriyor ki, milletler yüksek hedeflerine ulaşmak istediği zaman, bu fevranları kar-şısında üniformalı çocuklarını bulmuşlardır" saptamasını yapar. Ancak, O'na göre bu, tarihin genel yasasıdır. Türk tarihinde ise, "yüksek bir istisna" görülür, Türklerde ordu yükselme çabalarının önünde yer alır.(52)

Atatürk, bütün devletlerin iç gelişmele-rinin tarihini, "hürriyet ve devlet arasındaki mücadele" olarak özetleyen görüşü, Alman-cadan çevirttiği bir kitaptan almıştır.(53)

Türk Devriminin devlet-hürriyet ilişkisi-ni açıklayan görüşleri, burjuva demokratik devrimlerin *Doğal Hukuk* Teorisine daya-nır. 1924 Anayasası'nda, İnsan Hakları Bildirisi'nin ünlü "her insan hür doğar hür yaşar" formülü, "Her Türk hür doğar, hür yaşar" (mad. 68) biçiminde ifade edilmiştir. Böylece yurttaşların doğuştan ve devlet-ten önce, devleti bağlayan haklara sahip oldukları ifade edilmiş olmaktadır. Dinsel ideoloji ise, bireysel özgürlüğü bastıran ideolojik hegemonya aracı olduğu için alte-dilmelidir. Dine karşı köktenci tutum, birey özgürlüğü için, dolayısıyla toplum içindir. Meşruluk temelini tanrısal iradenin oluşturu-duğu Ortaçağ devleti, bireyin de, bireysel özgürlük ve girişimin de karşısındadır. Bu karşıtlığı, Atatürk'e göre çağdaş demok-

Kemalistlere göre, özgürlüklerin düşmanı olan eski devlet, çağdaş devletle birlikte, "varlığı göz önünde tutulacak", "zaafa düşmemesi gereken" bir devlete dönüşmektedir.

ratik devlet çözmektedir. Demokratik devrimlerin kurduğu devlete, bu arada Türkiye Cumhuriyeti'ne gelince, artık "Devlet ve birey birbirine karşı değil, birbirinin tamamlayıcısı" olmaktadırlar.(54)

Devlet-özgürlük ilişkisi

Atatürk, demokratik devrimlerin bireysel hürriyetler doktrinine dayanmakla birlikte, çağdaş demokratik devleti liberalizmi aşan halkçı ve millî amaçlarla tanımlar. Artık özgürlüklere devlet karşılamayacaktır. Ancak bu, bireysel hürriyetin mutlak olduğu anlamına gelmez. Özgürlüklerin sınırlanması sorunu şöyle çözülür:

"Hürriyet, toplumsal ve medeni insan hürriyetidir. Bu sebeple, ferdi hürriyeti düşünürken, her ferdin ve nihayet bütün milletin müşterek menfaatının ve devlet mevcudiyetinin göz önünde bulundurulması lazımdır. Anlaşıyor ki, ferdi hürriyet mutlak olamaz. Diğer hak ve hürriyeti ve milletin müşterek menfaati ferdi hürriyeti sınırlar. Ferdi hürriyeti sınırlamak, devletin de adeta esası ve vazifesidir. Çünkü, devlet ferdi hürriyeti temin eden bir teşkilat olmakla beraber, aynı zamanda, bütün özel faaliyetleri, genel ve milli maksatlar için birleştirmekle mükelleftir."

Atatürk, devamlı "kişi özgürlüğünün milletin ortak çıkarlarının gerektirdiğinden fazla sınırlanamayacağını" ve "kişi özgürlüğünün derecesinin devlet faaliyetini zaafa düşürmesi gerektiğini" belirtir.(55)

Kemalistlere göre, özgürlüklerin düşmanı olan eski devlet, çağdaş devletle birlikte, "varlığı göz önünde tutulacak", "zaafa düşmemesi gereken" bir devlete dönüşmektedir. Artık devlet, Eski ve Ortaçağda olduğu gibi özgürlükleri baskı altına alan bir kuvvet olarak değil, özgürlükleri sağlayan ve sınırlayan bir örgüt olarak görülmektedir. Atatürk, "Bolşevik nazariyesini" eleştirirken, "hükümet oluşturulmasından amaç, kişi hürriyetinin sağlanmasıdır" der. (56) Aynı şekilde Türkiye Cumhuriyeti'nin dayandığı demokrasinin hedefi, "milletin idare edenler üzerindeki denetimi sayesinde, siyasi hürriyeti sağlamaktır".(57) Öte yandan liberalizmin eleştirisi üzerine oturtulan çağdaş devlet anlatılırken, "kişi özgürlüğünü sınırlamanın" bu devletin "adeta esası ve görevi" olduğu vurgulanır.(58)

Genç Cumhuriyet'te ulaşım, taşımacılık, bankacılık ve enerji üretimi gibi alanlarda devlet girişimciliği savunulmaktadır.

Kişi hürriyetlerinin sağlanması ile sınırlanması şeklindeki ikili görevlerden hangisinin esas olduğu konusunda, farklı yerlerde farklı cevaplar verilmektedir. 1905 yılında hürriyet için köhnemiş bir devleti yıkmayı aklına koyan genç devrimci Mustafa Kemal, "Hürriyeti olmayan bir memlekette ölüm ve çöküş vardır. Her ilerleme ve kurtuluşun anası hürriyettir"(59) derken, 1930'larda Yeni Devletin başkanı olarak devlet ile hürriyet arasında belli bir denge

Kemalistler, dünya tarihindeki ihtilalleri ve sınıf mücadelelerini Yeni Türk Devletinin ideolojisinin kaynakları olarak kabul etmişler, kendi yaptıkları işe de, açık bir ifadeyle devrim, ihtilal, isyan, ayaklanma demişlerdir. Onlara göre, "modern devlet ihtilallerin ürünüdür."

ve uyum kurar. Bununla birlikte, "Vatandaşların girişim ve sorumluluk duyguları ne kadar gelişirse, devlet için o kadar iyidir"(60) görüşüyle, gene de toplumun inisiyatifine belli bir önem verilir.

Demokratik devlet

Bireysel girişim ve rekabete dayanan bir sivil toplum, demokrasinin temeli olarak savunulur. Türkiye Cumhuriyeti'nin dayandığı demokrasi ise "esas itibarıyla siyasî mahiyettedir; fikridir; ferdidir; eşitlikçi"dir.(61)

Atatürk'e göre, demokrasi esas olarak "siyasî"dir, çünkü "hedefi siyasî hürriyeti sağlamaktır." Yoksa demokrasi, bir "toplumsal yardım veya bir iktisadî örgüt sistemi" değildir.

İkinci olarak, demokrasinin "fikir" olduğu, bir "mide meselesi olmadığı" belirtilmektedir. Kanımca burada da, iktisadî demokrasi düşüncesine karşı klasik siyasal demokrasi ile yetinilmesi savunulur.

Üçüncü olarak, demokrasinin "ferdi" olduğu ifade edilir. Bunun anlamı, "vatandaşın hâkimiyete insan sıfatıyla katılması" olarak açıklanıyor. Burada, partileşmeleri bireyin özgürlüğünü bozan oluşumlar olarak gören Fransız İhtilali'nin saf bireyci liberal anlayışının izleri görülür.

Son olarak demokrasi eşitlikçidir. Ancak bu eşitlikçilik, siyasal haklarda eşitlik, genel ve eşit oy ilkesidir.(62)

Özet olarak demokratik devletin esasları kabul edilir; bireyi, rekabeti ve girişimi esas alan toplum savunulur. Ne var ki, iktisadî ve bazı toplumsal işler içinde, bireylerin çıkarları ile ilgili olmakla birlikte "bütün milletin ortak çıkarını" ilgilendirenler de bulunmaktadır."Özel çıkar, çoğunlukla, genel çıkarla zıtlık halindedir." Ayrıca özel çıkarların dayandığı rekabet, iktisadî düzeni tek başına sağlayamaz:

"Fertler, şirketler, devlet teşkilâtına nazaran zayıftırlar. Serbest rekabetin toplumsal sakıncaları da vardır; zayıflarla kuvvetlileri müsabakada karşı karşıya bırakmak gibi... Ve nihayet fertler bazı büyük, müşterek menfaatleri tatmine muktedir olamazlar."(63)

Atatürk'te devlet ile özel girişimcinin sınırlarının çizilmesi,(64) burjuva demok-

Mustafa Kemal'e göre, köhneleşen Osmanlı devletinin gövdesi üzerine "devlet oturtulamaz." O, "dava milliyet prensiplerine göre çözülmeli" düşüncesindedir. Oysa o sıra "hiç kimse toprak fedakârlığı istemez. Mustafa Kemal gibi düşünmek 'vatan hainliği'dir".

ratik devlet teorisine bütünüyle uygundur: "Devlet genel ortak çıkarı ve ilerlemeyi" düşünür. Bunun yanında "bireyin kişisel faaliyeti, iktisadi ilerlemenin esas kaynağı" olarak kalacaktır. Devlet faaliyetinin sınırı, "ferdin gelişmesinin engel karşısında kalmaya başladığı nokta"dır. "Bir iş ki büyük ve muntazam bir idareyi icap ettirir ve özel fertler elinde tekelleşmek tehlikesini gösterir veyahut genel bir ihtiyaca tekabül eder, o işi devlet üzerine alabilir."(65)

Çok açıktır ki, genç Cumhuriyet, rekabeti koruyan ve tekelleşmeyi önleyen bir hakem rolü yüklenmektedir. Özellikle ulaşım, taşımacılık, bankacılık ve enerji üretimi gibi alanlarda devlet girişimciliği savunulmaktadır.(66) Böylece tekelleşmenin rekabeti kaldırmasına engel olunmakta ve demokratik toplumun gelişmesi koşulları sağlanmaktadır.

Sanayi devriminden sonra burjuva devletin, işçi sınıfından gelen baskı sonucu toplumun bazı ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak üzere bazı ödevler yüklenmesiyle, klasik liberal demokrasi anlayışı Batı'da çoktan aşılmış bulunuyordu. 20. yüzyılda sınırsız bir rekabete ve özel girişim özgürlüğüne dayanan bir demokrasi, dünyanın hiçbir yerinde kalmamıştı ve savunulmuyordu da. Daha önemlisi, Ekim 1917'de Rusya'da Sovyet Devrimi gerçekleşti.

Sovyet Devrimi, Türk Devriminin Narodnizmden esinlenen halkçı yönelişini daha da güçlendirdi. Türkiye'nin sermaye birikiminin yetersizliği ve burjuvazisinin gelişmemişliği, 1929 Dünya Krizi ile birleşince, "demokrasi=rekabet ve bireysel girişim"

formülünün belli düzeltmelere uğraması da zorunlu oldu. Nitekim Atatürk, "hürriyet ve medeniyet geliştiği nispette devletin vazifeleri ve mesuliyetleri çoğalır"(67) derken, 1930'ların yeni yönelişine işaret etmiştir.

Devlete isyan düşüncesi ve pratiği

Kemalistler, gerçekleştirdikleri devrimi, Osmanlı devletine bir isyan, bir halk devrimi, ihtilal ve ayaklanma terimleriyle tanımlamışlardır. Bu nedenle onlarda, devlete başkaldırma fikri hainlik ya da alçaklık ve cürüm gibi kavramların değil, hürriyet, cumhuriyet, millî egemenlik, halk devleti, medeniyet, fazilet gibi kavramların kardeşidir.

Kemalistlerde, ihtilal ve isyan kavramlarının yüzölçümü, Türk Devriminin sınırlarını aşarak evrensel boyutlara ulaşır. Bu kavramlar, bir tarih felsefesinin yapıtaşlarıdır. İnsanlığın gelişmesinin tahlilinde devrime bir anahtar rolü verilir.

Kemalizmin önde gelen ideologlarından Mahmut Esat Bozkurt, üniversitede verdiği İnkılap Tarihi Derslerinde, "sosyal ve ekonomik hayatta ilerlemenin, evrimde değil, gerektiğinde ihtilalde" olduğunu belirtir. Kemalistler ünlü evrim-devrim tartışmasındaki bu sonuca tarihi gerçekten hareketle varmışlardır:

"Filozoflar ne derlerse desinler, ne yolda düşünsünlerse düşünsünler... benim

tarihin verimi olarak bildiğim, gördüğüm realite şudur:

"Milletler haklarına kavuşmak için ihtilal yapıyorlar.

"Milletler haklarına ihtilal ile kavuşuyorlar.

"Bu iş başka türlü olmuyor.

"İş başında bulunanlar, milletlerin muhtaç oldukları yenilikleri rica ile niyaz ile kabul etmiyorlar. En küçük ıslahata bile razı olmuyorlar.

(...)

"Milletler haklarına ihtilal ile kavuşuyorlar.

"Bu, doğru veya eğri olabilir. Fakat, tarihin verimidir. Dönmez ve şaşmaz bir verim.

"Buna bir nevi determinizm gözüyle de bakabiliriz ve bilim yönünde aldanmış olmayız."(68)

•Kemalistler, dünya tarihindeki ihtilalleri ve sınıf mücadelelerini Yeni Türk Devleti'nin ideolojisinin kaynakları olarak kabul etmişler,(69) kendi yaptıkları işe de, açık bir ifadeyle devrim, ihtilal, isyan, ayaklanma demişlerdir. Onlara göre, "modern devlet ihtilallerin ürünüdür."(70) Lakapları kaldıran kanunun gerekçesinde, Türk Devrimi, "demokratik devrim" olarak nitelenir. Recep Peker, *İnkılap Dersleri*'nde, Türk Dev-

Gariptir ki, bugün Türk Devrimi'nin "devrim olup olmadığı" (?) tartışılıyor. Kemalist Devrim'e "Atatürk reformları" türünden yeni adlar bile takılıyor.

rimi'ni "hürriyet devrimi tipinden bir halk ihtilali" diye tanımlamıştır.(71) Atatürk de bu konuda çok açık ifadeler kullanır. *Nutuk'ta* Samsun'a çıktığı günü "Umumi Vaziyet ve Manzara'yı anlattıktan sonra, kurtuluş yolunu ve o zamanki kararını şu sözlerle belirler:

"Osmanlı hükümetine, Osmanlı padişahına ve Müslümanların halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek lazım geliyordu."(72)

Osmanlı devletine karşı (kuşkusuz aynı zamanda ve öncelikle emperyalizme karşı) isyan kararı, kısa zamanda pratiğe dökülmüştür. Mustafa Kemal 1 Kasım 1920'de milletin "hakiki mevcudiyetiyle ayaklandığını" belirtir.(73) İşte bu ayaklanmanın bir ürünü olarak TBMM Hükümeti kurulur. 1 Aralık 1921 günü Mustafa Kemal, millî hâkimiyetin isyanla alındığını söyler ve düşmanlarına da 'kolaysa aynı yoldan geri alın' türünden bir gözdağı verir:

"Millet hâkimiyetini almıştır ve isyan ederek, almıştır. Alınmış olan hâkimiyet hiçbir sebep ve suretle terk ve iade edilemez, başkasına verilemez. Bu hâkimiyeti tekrar geri alabilmek için, almak için kullanılmış olan vasıtaları kullanmak lazımdır. (Alkışlar)."(74)

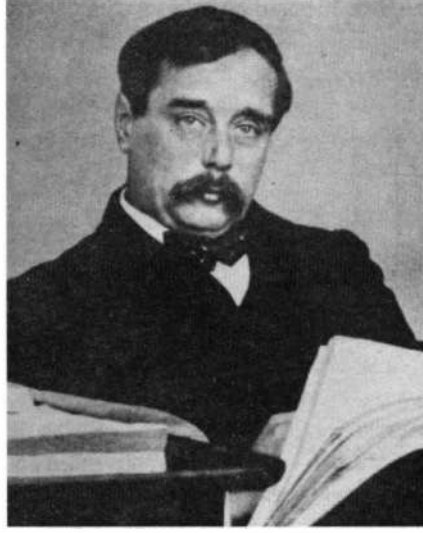
Nihayet saltanat kaldırılır, daha sonra cumhuriyetin gerçekleştirilmesiyle ihtilal kendi hukukunu getirir. Devrimin önderi, yakın geçmişe bakarak devrimin nasıl gerçekleştirildiğini 5 Şubat 1924 günü bir kez daha belirtir:

"Sultanların boğdukları zannolunan millet ruhu, saltanat taç ve tahtı parçalanarak ihya edildi."(75)

M. Esat Bozkurt, "Rahmetli Atatürk ihtilal terimini severdi" diye yazar.(76)

Gariptir ki, bugün Türk Devrimi'nin "devrim olup olmadığı" (?) tartışılıyor. Kemalist Devrim'e "Atatürk reformları" türünden yeni adlar bile takılıyor. Atatürk ve arkadaşları istedikleri kadar "ihtilalci" olduklarını söylesinler, örneğin bir Mahmut Goloğlu, "Atatürk, temelde ihtilali ve ihtilalciliği kabul etmemiştir" diye yazabilmiştir.(77)

Cumhuriyetin kurucularını ihtilalci olarak yetiştiren etkenler, kuşkusuz Osmanlı devletinin çürüme ve çökme koşullarında boy atmıştır. Mustafa Kemal, 1908 Devrimi ile

İngiliz tarihçisi H.G. Wells (1866-1946)

saltanatın yıkılması arasındaki farkları inceleyenler, aslında bir devrimcileşme sürecinin aşamalarına da değinmiş olur. 1908 Devrimi "müstebit bir hükümdarla millet arasında en nihayet kayıtlar ve şartlar ile denge arayan bir zihniyet elde etmeye yönelik idi. Halbuki son inkılap... kayıtsız şartsız hâkimiyeti milletin uhdesinde tutan esaslı bir ilkeye dayanır."(78) Osmanlı devletinin çöküş süreci içinde, eskiyen devletin varlığı ile uzlaşan, yeterince devrimci olmayan bütün çözümler iflas etmiştir. Mustafa Kemal ve Cumhuriyetin diğer önderleri bu süreci ihtilalci olarak yaşamışlar, onları bu süreç yetiştirmiş ve yaratmıştır. Atatürk'ün askerî öğrencilik yıllarından itibaren devlete itaat ve disiplin düşüncesinin bütünüyle karşıtı bir düşünce yapısı ve pratik içinde geçen hayatı, onun devrimci kimliğinin oluşmasında kuşkusuz belirleyicidir.

Mustafa Kemal'in ihtilalci kişiliğinin gelişmesi, Falih Rıfkı'nın *Çankaya'sında*

"Devletin ali menfaatleri" ve "devletin-bekası" gibi devleti bütün ağırlığıyla insanın tepesine oturtan Osmanlı değer yargılarının aksine, Kemalistler de, bütün demokratik devrimciler gibi, insana devletin üstünde bir değer verirler.

anlatılan olaylar içinde çok güzel izlenir. Harp Akademisi'nde henüz 20 yaşındadır. "İsyanlıdır." Sabahları nöbetçi subay karyolasını sarsmadıkça kalkmaz. Çünkü gözleri sabahlara kadar açıktır. Akıllı fikri, "halkın devlete isyan" ettiği hayallerine saplıdır. "Daha Harp Okulu'nun son sınıfında yakın arkadaşları ile elyazısı bir dergi çıkarmışlardır." Dergi, doğal olarak gizli hazırlanır ve gizli dağıtılır. Her devrimcinin hayatındaki curnalleri, tehlikeleri, sorguları, hapisleri o da yaşar. Paris'teki hürriyetçilerin gazetelerini gizlice getirir; "kapalı, gizli odalarda" arkadaşlarına anlatır. Harp Akademisi'ni bitirir. Kafasındaki düşünce, "her şeyden önce teşkilatlanmak"tır. Yenikapı'da bir Ermeni evini tutarak, fikir arkadaşları ile kütüphane ve toplantı yeri olarak değerlendirirler. Bir hafiye onları yakalattır. İhtilalci Mustafa Kemal, hapisanelerden de geçer. "Gazete çıkarmaktan, teşkilat yapmaktan, apartmanda toplanıp görüşmelerde bulunmaktan sanık"tır. Birkaç ay tek başına tutuklu kalır. Sonra Şam'a atanır. Ama onun akıllı, hürriyetçi hareketin merkezi olan Selanik'tedir. Yafa'dan gizlice Mısır'a, oradan Pire üzerinden Selanik'e gider. Orada gizli olarak "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"ni kurar. Sonra gizlice tekrar Yafa'ya döner. Onun için asıl sorun, yıkılmakta olan İmparatorluktan yeni bir Türk devletinin çıkmasıdır. Çünkü Mustafa Kemal'e göre, köhneleşen Osmanlı devletinin gövdesi üzerine "devlet oturtulamaz." O, "dava milliyet prensiplerine göre çözülmeli" düşüncesindedir. Oysa o sıra "hiç kimse toprak fedakârlığı istemez. Mustafa Kemal gibi düşünmek 'vatan hainliği'dir'".(79)

Osmanlı devletini yıkma kararındaki bir ihtilalcinin hayatı ile Osmanlı devletini kurtarma projelerinin birer birer iflası yan yana yürür ve Türk Devrimi ile çözüm noktasına ulaşır. Bu devrimci hayat, Şeyhülislam fetvalarıyla onaylanan devletin idam fermanlarını göğüsleyerek doruğa çıkacaktır. Unutmamalıdır ki, devlet teorisini incelediğimiz Kemalizmin önderi, en sonunda devletle bir ölüm-kalım kavgasına girmiştir. Bütün bunları hatırlatmamızın nedeni, Türk Devriminin önderlerinin devlete isyan teori-pratiği içinde yetiştiklerini göstermektir. Onları, devlet tapıncının (fetişizm) temsilcileri, tepeden inmeciler, itaat ve disiplinin simgeleri ya da devletin sivil topluma inen balyozları olarak tanıtmak, tarihi

Mao Zedung, Kültür Devrimi'nde, emekçi kitleleri, kendi başında bulunduğu devlet kurumlarına karşı ayaklanmaya çağırmıştır.

olgulara taban tabana zıttır. Yaşadıkları hayat, Cumhuriyet devrimcilerini Ortaçağ devletinin düşmanları ve millî demokratik toplumun öncüleri olarak biçimlendirmiştir. "Son Türk devleti" edebiyatına Cumhuriyet Devriminin önderlerinde rastlanmaz. Çünkü kendileri sondan bir önceki Türk devletini yıkmışlardır.

İnsanın devlete önceliği ve direnme hakkı

"Osmanlı devleti ne yazık ki ölmüştür. Babıali hükümeti ne yazık ki ölmüştür; afedersiniz, hata ettim! Ne yazık ki demeyecektim, övünelim ki ölmüştür. Çünkü onlar ölmeseydi milleti öldüreceklerdi."(80)

Devletin ölümü karşısında Mustafa Kemal'in duyularını açıklayan bu sözler, aynı zamanda devletin Kemalist değerler sıralaması içindeki yerini de belirler. Devleti yıkma düşünce ve eyleminden gelen bir siyasal akım içinde, devlet kavramının üzerinde değerler bulunması elbette kaçınılmaz olmaktadır. Kemalistler arasında, isyanın, ihtilalin meşruluğu da böyle bir değerler sisteminden kaynaklanır. "Devletin ali menfaatleri" ve "devletin-bekası" gibi devleti bütün ağırlığıyla insanın tepesine oturtan Osmanlı değer yargılarının aksine, Kemalistler de, bütün demokratik devrimciler gibi, insana devletin üstünde bir değer verirler. Atatürk, bu ideolojik konumu, bir tarih felsefesi temelinde tutarlı olarak benimsemiştir. O, "dünya tarihini, kavimlerin, ulusların ya da devletlerin tarihi olarak değil, insanların ve insanlığın tarihi olarak"

görür. İngiliz tarihçisi H.G. Wells'in ve demokratik tarih akımının "Dünya tarihinde asıl nesnenin insanlık olduğu" yolundaki çizgisini, kendi felsefesinde uygun bularak kabul etmiştir.(81)

Kemalistlerin topluma (millete) devletten öncelik tanımaları, meşruluğunu millet ve halk egemenliği, milletin özgürlüğü ve bağımsızlığı gibi kavramlardan alan ihtilal fikrinde kendini gösterir.(82) Kısacası, devlet de millet içindir. Atatürk, "ben istedim ki milletim için modern bir devlet kurayım" der.(83) Gene o, millet ile devlet arasındaki ast-üst ilişkisini doğrudan doğruya "millete" hitap ederek şöyle açıklar:

"Bu devlet sizindir. Devlet sizsiniz. Bu devletin mukadderatına ne sultanların, ne halifenin, ne de başka hiçbir bireyin müdahaleye hakkı yoktur. Bütün yetkiler sizindir, milletindir."(84)

Mahmut Esat Bozkurt, milletin devlete önceliğini, devleti millet karşısında bir hiç olarak kabul edecek düzeyde vurgular:

"Millet, devlet, hükümet ayrı şeyler değildir.

Hepsi bir anlamdadır ve hepsi millettir... Milletten başka bir şey yoktur. Ondan başka bir şey olmayınca, her şey onun içindir. O ne derse, o olacaktır. Milletin dediği olmayınca, yapılmayınca, millet istediğini yapmak için her vasıtaya başvurmak; iradesini, hükmünü yürütmek hak ve yetkisine sahiptir."(85)

Türk Devrimi'nin felsefesi, milletin devlete önceliği fikrinden, devlet milleti ezecek

olursa, doğal olarak milletin devlete isyan fikrine geçer. Devlet kanun yoluyla da olsa baskıya başvurursa, milletin ihtilal hakkı doğar. Çünkü Cumhuriyet devrimcileri için, devletin yasalarından da üstün olan özgürlük, bağımsızlık ve millî egemenlik idealleridir. Gene M.E. Bozkurt'un İnkılap Tarihi Dersleri'nden okuyoruz:

"Bir hükümet daha ileri de gidebilir. Kanuni baskı yapar ki, istibdatların en tehlikelisi de budur. Kanunla basının ağzını tıkar.

"Fakat böyle olacağına, millet mumunu yakıp da derdine yanacağına, böyle bir hale düşeceğine, ihtilal yapsa da kendini bu hale düşürenlerin başında mum yaksa, daha iyi ve daha doğru olmaz mı?

"Bunda şüphe edilmemelidir.

"Tarih diyorki, lüzumunda ihtilal çıkartmak milletler için uğursuz değil, mutlu neticeler verdi.

"Bu muhakkaktır.

"Uzaklara gitmek gerekmez. Türk milleti 1918'de ihtilal hakkını kullanmasıydı, bugünü yaratamazdı...

"İngilizler meşhur ihtilallerini yapmasalardı, bugünkü İngiltere doğar mıydı?

"1789 Fransız İhtilali olmasaydı; insanlık bugünkü manasıyla var olur mu idi?

"İhtilalde hayat vardır.

"Uyuşuklukta da ölüm vardır."(86)

M. Esat Bozkurt'un devlete karşı toplumcu başkaldırısı, işte böyle bir ihtilal bildirisi havasındadır. Görüldüğü gibi Kemalistler, devrimci mantıklarını tutarlı bir

Atatürk devrimin yıktığı Osmanlı devletinin ideolojik hegemonyasının temsilcileri olan "dini kendi ihtiraslarına alet yapan hükümdarlar", "hocamı hainler" ve "sahte âlimler" için, "ben şahsen onların düşmanıyım" der.

“Önce kurtulduk, sonra kurduk” diyorlar. Kuruluş, kurtuluşun sonrasına gönderilince, devrimden vazgeçilmiş oluyor. Eğer devrim yapmadan kurtulmak olanaklı ise, devrime ne gerek var!

biçimde sürdürdükleri durumlarda, direnme hakkını savunmuşlardır. Atatürk'ün Büyük Nutku'nun sonundaki “Gençliğe Hitabe”, direnme hakkının özlü bir ifadesidir. Orada bağımsızlık ve Cumhuriyetin güvencesi, devlet güçleri değil toplumdur; toplumun geleceğini temsil eden gençliktir:

“... memleketin dahilinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalalet ve hatta hıyanet içinde bulunabilirler. Hatta bu iktidar sahipleri şahsi menfaatlerini, istilacıların siyasi emelleriyle birleştirebilirler.”(87)

Atatürk, gençliğe “devlete itaati” ve “kaytsız şartsız disiplini” değil, “iktidar sahiplerinin” bağımsızlık ve özgürlük gibi ideallere “ihamet” edebileceğini ve bu ideallere sahip çıkma görevini hatırlatır.

Atatürk'ün “Medeni Bilgiler” kitabında, “Devlet bir hukuki kavramdır, gerçekte idare edenler egemenliği kullanırlar” saptamasını yaptığına yukarıda değinmiştik. Bu saptama ile birlikte değerlendirdiğimiz ve devletin üstüne giydirilen ideolojik elbiseleri çıkardığımız zaman, aslında bir gerçeklik olarak “iktidar sahipleri”nden ve onların temsil ettikleri sınıftan başka bir şey kalmaz.

Gene Atatürk, 6 Şubat 1933 günü Bursa'da bir ziyafette yaptığı konuşmada, heyecanlı bir dille, devrimin ve devrimle gelen Cumhuriyetin korunmasında devletin silahlı güçlerine, “polis”e, “jandarma” ve “adliye”ye değil, topluma, gençliğe güvenini belirtmiştir. Hatta devletin güçlerinin Cumhuriyet düzenine ihanet edebileceğine işaret etmiştir. (88) Onun için “devrimin kanunu varolan kanunların üzerindedir.”(89) Bu nedenle Mustafa Kemal, Ortaçağ ile hesaplaşmanın en şiddetli günlerinde devrimi savunmak için tek başına kalsa dahi direneceğini, bu azim ve kararda bulunduğunu coşkulu bir

dille ifade eder. Devrimin yıktığı Osmanlı devletinin ideolojik hegemonyasının temsilcileri olan “dini kendi ihtiraslarına alet yapan hükümdarlar”, “hoca namı hainler” ve “sahte âlimler” için, “ben şahsen onların düşmanıyım” der. O günkü “hükümetin, meclisin, kanunların, Anayasanın mahiyet ve hikmetinin” onlardan gelen karşı-saldırıları “tepelemekten ibaret” olduğunu belirtir. Ve devamla, “Varsayalım ki, eğer bunu temin edecek kanunlar olmasa, bunu temin edecek meclis olmasa, öyle olumsuz adım atanlar karşısında herkes çekilse ve ben kendi başıma yalnız kalsam, yine tepeler ve yine öldürürüm” diye bağlar.(90)

Devrim davası, meclisin de, kanunların da üzerindedir. Aslında bu fikir, kimilerinin deyişiyle “Jakoben despotizm”nin yol göstericisidir. Emperyalizme ve Ortaçağa karşı devrimci-demokratik diktatörlük, Kemalist Devletin özüdür.

Mahmut Esat Bozkurt, “En büyük Kanun Türk Milletinin menfaatidir... Memleketin menfaatini gerektiren şeyler hiçbir vakit Anayasaya aykırı olamaz, olmamakla sınırlıdır” diyor.(91) Görüldüğü gibi, halkın isyan ve direnme hakkı ile gericiilik üzerinde devrimci diktatörlük bir madalyonun iki yüzüdür. Eskiye karşı kanunla sınırlı olmayan bir demokratik diktatörlüğün, devrimin katılaşması ile birlikte tutucu bir diktatörlüğe dönüşebilmesi ise, bütün devrimleri tehdit eden bir tehliktir. Aslında direnme hakkının önemi de burada doğmaktadır.

Devrimin doruk noktalarında devrimci güçler, devlete isyan hakkını savunagelmışlerdir. Devrimi sürdürme mantığının gereğidir bu. Bu nedenle isyan hakkı, yıkılan geçmişin savunucularına değil, eskiyi yıkan devrimi sürdürecekt olanlara (devrim muhafızlarına) tanınmıştır. Öyleyse direnme hakkı, aslında devrimi koruma ve keskin zafere ulaştırmak hakkının bir türevi olmaktadır. Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'ne ve Bursa Konuşması'na hâkim olan düşünce böyledir.

Kemalistlerin de savundukları direnme hakkının kaynağı, doğrudan doğruya burjuva-demokratik devrimlerin felsefesidir. Nitekim 4 Temmuz 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'ne göre, eğer bir hükümet, kuruluş amacına aykırı olarak, bireylerin yaşamak, özgürlük ve mutluluğa erişmek gibi “doğal ve devredilmez hakları”nı yıkmaya yönelirse, “halk onu değiştirmek veya devirmek hakkına sahiptir”.(92) Büyük Fransız İhtilali'nin 1789 ve 1793 bildirileri de direnme hakkını ilan ederler. 1793 Bildirisi şöyle der:

“Hükümet halkın haklarını çiğnediği zaman isyan etmek, halk için ve halkın her kesimi için hakların en kutsalı ve ödevlerin en gereklisidir. (madde 35).”(93)

Aynı şekilde Çin Devrimi'nin önderi Mao Zedung, “sosyalist” olduğunu iddia eden, fakat geri dönüşe yönelen devlete, partiye ve herhangi bir yönetim merciine

Devrimci Hükümet kurulmadan ordu örgütlenemezdi. Orduyu kim örgütleyecektir, İstanbul hükümetinin denetimi altında buna olanak var mıdır?

İngiliz, Fransız ve Amerikan devrimleri, Ortaçağ kurum ve ilişkilerini temizlemişti.

ve iktidar sahiplerine karşı emekçi halkın isyan hakkını propaganda etmiş; bunu sosyalizmin kuruluşu döneminde devrimi sürdürmeye ilişkin bir teori haline getirmiştir. Dahası, Kültür Devrimi'nde, emekçi kitleleri, kendi başında bulunduğu devlet kurumlarına karşı ayaklanmaya çağırmıştır.

Devletin ve ordunun geleceği

Atatürk ve arkadaşları devletlerin geleceği üzerinde pek durmamışlardır. Gene de bu konuda bazı fikirlere rastlanmaktadır. Atatürk, "milletlerde, hürriyet ve medeniyet geliştiği oranda devletin görev ve sorumluluklarının çoğalacağı" görüşündedir. Bu görüşünü şöyle açıklar:

"Hayat çoğaldığı nispette vasıta da çoğalır, çok vasıta, çok ve büyük kuvvetle idare olunur, kuvvet çoğaldıkça kaide-ler de çoğalır. Bir cemiyetin vasıta ve kaidesi ise devlettir."(94)

Öte yandan Atatürk, devletlerin varolmaya devam edecekleri görüşünü, orduların gereğini tartışırken de dolaylı olarak belirtir. Türk Devriminin önderi, "orduların büsbütün kaldırılması" fikrini çok "insancıl" bulur ve bunun "cihanda uygulandığını" görmek cidden arzu edilir; fakat mümkün değildir. Bu imkân daima parlak ideal olarak kalacaktır" der. Çünkü ona göre, her devlet böyle bir adımı diğerlerinden bekleyecektir ve "hiçbiri bu ilk adımı atmazdır".(95) Buradan da anlaşılmaktadır ki, devletler kalıcı görülmektedir.

Atatürk'ün, birleşik bir dünya devleti düşüncesi üzerinde de durmuştuk. İngiliz tarihçisi H.G. Wells'ten etkilendiği için onun dünya devleti fikrine değinir ve bunu "tatlı bir düşünce" olarak niteler.(96) Buna karşılık Şevket Süreyya Aydemir, Atatürk'ün "bir gün gerçekleşecek dünya vatandaşlığına inandığı" düşüncesindedir.(97)

Atatürk'ün çeşitli dönemlerde, birbirinden kopuk olarak belirttiği görüşlerde gelişme ve tutarsızlıklar görülür. Burada da aynı durumla karşılaşırız. Atatürk, "dünya birliğe doğru yürümektedir" saptamasını açıkça yapar. Bunun anlamı "barışa doğru da" yüründüğüdür. "İnsanlar arasında, sınıf, derece, ahlak, elbise, dil, ölçü farkı gittikçe azalmaktadır" saptamasıyla görüş ve ufkü daha da açılır.(98) Başka bir yerde "sosyal toplulukların birer yüksek insan kitlesi haline dönüşeceği" belirtilir. "İşte o zaman milletlerin bütün gayesini insanîyet ve karşılıklı muhabbet teşkil edecektir".(99) Bütün bu değişik açıklamalar, ister istemez bazı sorulara yol açmaktadır. "Birliğe ve barışa doğru yürüyen" bir dünyada, sınıf vb. farklarının "gittikçe azaldığı" bir süreç sonunda, devlet hangi farklılık temelinde varlığını sürdürebilecektir? Geleceğin "insanlık ve karşılıklı sevgi" âleminde ordular ve devletin kendisi hangi işlevi göreceklerdir?

Atatürk'ün insanlığın geleceğine ilişkin olarak, sınıf vb. farkların azalması yönünde bir gelişme öngörmesi, buna bağlı ola-

rak birlik ve barış ideallerine yer vermesi gene onun hümanist ve halkçı-devrimci felsefesinden kaynaklanır.

Sonuç: Devrimci Cumhuriyet

1. Devrim ile karşıdevrimin savaşı

Tarihsel olarak baktığımız zaman, yeni olan Kemalist Devrim ve Cumhuriyet; eski olan, ABD güdümlü Turgut Özal-Tansu Çiller-Tayyip Erdoğan yönetimlerinin kurdukları rejimdir. Yeni ile eski kavramları, propaganda düzleminde tersine çevrilmiştir.

Tayyip Erdoğanlar, "Yeni Türkiye" kavramıyla, Cumhuriyete karşı savaşıyorlar.

Bu savaş, gericiğin savaşıdır, devrime karşı yıkıcılığın savaşıdır.

Bu nedenlerle yaşadığımız sürecin ideolojik saflaşması, bir bakıma Devrim ile Karşıdevrim arasındadır.

2. Önce kuruluş sonra kurtuluş

Devrimin inkârı, kimi zaman Atatürkçülük adına da boy gösterebiliyor. Elbette perdelenmiş olarak. Örneğin kuruluş ile kurtuluş ilişkisini tersine çevirenler var. "Önce kurtulduk, sonra kurduk" diyorlar.

Kuruluş, kurtuluşun sonrasına gönderilince, devrimden vazgeçilmiş oluyor. Eğer devrim yapmadan kurtulmak olanaklı ise, devrime ne gerek var!

Kurtuluş Savaşımızın en temel dersi şudur: İhanet içindeki padişah hükümetini etkisiz hale getirmeden ve Anadolu'da Milli Hükümeti kurmadan, kurtulamazdık.

Dünya ölçeğinde "serbest piyasa", aslında serbest piyasayı ortadan kaldırmış ve tekeli emperyalist sistemi kurmuştur. Fransız Devrimi örneğindeki demokrasinin temelini oluşturan rekâbet sistemi yıkılmıştır.

Bugün geldiğimiz yerde,
Türkiye'nin biricik çıkış yolu,
Devrimci Cumhuriyet'tedir.

Kim ne derse desin, Türkiye
içine girdiğimiz krizden
ancak Cumhuriyet Devrimini
tamamlayarak çıkabilir.

Cumhuriyet Devrimi, yalnız bir
program değil, aynı zamanda
yasallığın zeminidir. Bu nedenle
önümüzdeki süreçte, yine
Anayasaya şöyle yazılacaktır:
"Türkiye Devleti, devrimcidir."

Kuruluş, kurtuluştan öncedir. Önce
devrim olacaktır ki, arkasından kurtuluş
gelsin. İstiklâl Savaşı zaferinin sırrı, işte o
kuruluştadır, somut olarak 23 Nisan 1920
devrimindedir.

1919 yılı başlarından sonra vatanın
kurtuluşu için mücadele edenler arasındaki
en önemli tartışma, kuruluş meselesinde
odaklanıyordu. Ali Fuat Paşa, bu tartışmayı
hatıralarında çok güzel özetlemiştir. (100)

Mustafa Kemal Paşa, önce Anadolu'da
bir siyasal karar merkezi, başka deyişle
hükümet kurulmasından yanadır. Diğer
paşalar ise, önce ordunun örgütlenmesini
savunurlar. Oysa Devrimci Hükümet ku-
rulmadan ordu örgütlenemezdi. Orduyu
kim örgütleyecektir, İstanbul hükümetinin
denetimi altında buna olanak var mıdır?
Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, 16-21
Haziran 1919 Amasya Komutanlar Toplan-
tısında ve sonrasında hep Anadolu'da "Bir
Hükümeti Muvakkate" (Geçici Hükümet)
kurulmasını, kilit sorun olarak gördü.

Yine 16-29 Kasım 1919 Sivas Heyeti
Temsiliye Toplantısının da temel konusu
aynıdır. "İkinci Komutanlar Toplantısı" diye
de anılan bu görüşmelerin özü, Padişah
Hükümetini yıkmak ya da Padişah Hükü-
metine bağlı kalmak arasındadır. Padişah
Hükümetini yıkmak amacına yönelik ola-
rak, Mustafa Kemal Paşa, milleti seferber
edecek bir Siyasî Fırka, yani Siyasal Parti

şarttır. (101) Atatürk, Anadolu'da Millî Hü-
kümeti kurmaksızın milletin bütün imkân
ve kabiliyetinin harekete geçirilemeyece-
ğini saptar. Muhallifleri ise, hâlâ İstanbul
merkezli kuruluş umundadırlar, başka
deyişle kuruluş olmadan kurtuluş hayalleri
içindedirler. Buna bağlı olarak devrime ön-
derlik edecek siyasal parti fikrine de karşı
çıkarlar.

3. Devrimci Demokrasi

Değerli dostumuz Prof. Dr. Erol Mani-
salı, "Attilâ İlhan'la Siyaset Güncesi" kitabı-
nın 193. sayfasına çok sevdiğim bir başlık
atmıştır: "Attilâ İlhan Demokrasi Sözcüğünü
Hiç Sevmez".

"Ne demokrasisi!" alt başlığından son-
ra yazdıklarını okursak, Atatürk'ten sonra
neleri kaybettiğimizi daha iyi anlayacağız:

"Attilâ İlhan, demokrasi sözcüğünü
sevmez, onun için 'halkçılık' esastır.
Demokrasi, Anglo- Amerikan uydurma-
casıdır ve onların dünyadaki egemen-
liklerinin bir maşası olarak kullanılır.

"Oysa halkçılık çok daha geniş ve de-
rindir.

"- Halkçılık, Gazi'nin dayandığı felsefe-
dir ve Cumhuriyet bu yolla kuruludur.

"- Halkçılık 'mazlumların felsefesidir,
düşüncesidir.'

"- Halkçılık devrimciliktir ve sosyalizme
kadar uzar...

"- Halkçılık, 'Batı emperyalizmine karşı
Doğu'nun duruşudur.'

"Öyle ya, bunun karşısına Batı'nın
getirdiği liberalizm, serbest piyasa ve
demokrasi, 'halkçılığı ezmek için kulla-
nılan bir hile' oluyor."

Attilâ İlhan haklıydı, Türkiye'ye demok-
rasi kavramı, 1945 sonrasında Devrimci
Demokrasiyi reddeden bir içerikle girdi.

Fransız Devrimi, dünya ölçeğinde etki-
leri olan bir demokratik devrimdi. İngiliz ve
Amerikan devrimleri de öyle. Ancak bugün
Atlantik sisteminde demokrasi denen şey,
o demokratik devrimlerin yıkımıdır. Dünya
ölçeğinde "serbest piyasa", aslında ser-
best piyasayı ortadan kaldırmış ve tekel-
ci emperyalist sistemi kurmuştur. Fransız
Devrimi örneğindeki demokrasinin temelini
oluşturan rekâbet sistemi yıkılmıştır. Bu-
gün Batı ülkelerindeki demokrasi cılasının
üstünü kazıdığınız zaman, altından Glad-
yo-Mafya diktatörlüğü çıkmaktadır. Nitekim
ikinci Dünya Savaşı sonrasında beri Tür-
kiye'de de, "Küçük Amerika" sürecinden
geçerek 1980'den sonra bir Gladyo-Maf-
ya-Tarikat rejimi kurmuşlardır. İngiliz,
Fransız ve Amerikan devrimleri, Ortaçağ
kurum ve ilişkilerini temizlemişti. Bugün-
kü mafya rejimi, başta ABD olmak üzere
dünyanın her yerinde yeniden tarikatları,
falcılığı, büyücülüğü ve hurafeyi canlandı-
rmaktadır.

Bizim milli demokratik devrimimiz, Batı
kapitalizminin emperyalist karakter kazan-

Gericiğe hayal hakkı tanımayan Devrimci Demokrasi programının kökleri İttihat ve Terakki'dedir.
O nedenle hedef alınıyor.

Yusuf Akçura (1876-1935). Türk Devrimi'nin önderleri için Liberalizm sözcüğü sövgü anlamına geliyordu.

dığı dönemde oldu. O nedenle Türk Devrimi, Liberalizme karşıydı ve Halkçılık felsefesini benimsemişti. Kemalist Devrimin Halkçılığı, Atatürk öncesinden, 19. yüzyıl sonlarından gelir. Ezilen Dünya ülkelerindeki milli demokratik devrimler, emperyalizmi yenmek zorundaydı ve Batı'daki demokratik devrimler gibi Liberalizm yolundan gerçekleşemezdi. Bunun ilk örneği, Türk Devrimidir. (102) Kendi doğal yatağında zamanın sosyalist akımlarından etkilenerek Halkçılık yoluna giren Türk Devrimi, özellikle Sovyet Devriminden sonra bu çizgisini iyice belirginleştirdi. BMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın imzasıyla 13 Eylül 1920 günü Meclis'e verilen Halkçılık Programı, dört ay süren görüşmelerden sonra 20 Ocak 1921 günü yeni Türk devletinin ilk anayasası olarak kabul edilmiştir.

Türk Devrimi'nin önderleri için Liberalizm sözcüğü sövgü anlamına geliyordu. Atatürk, Yusuf Akçura, Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker ve hatta İsmet Paşa ve Celal Bayar, Türk Devriminin yükseliş döneminde Liberalizmi yerden yere vurmuşlardır.

Başımıza ne geldiyse, Halkçılığı bırakıp, işte o Liberal Demokrasiye geçmemizle gelmiştir. O nedenle 1981 Anayasası'ndaki "Demokratik, laik, sosyal hukuk devleti" tekerlemesi de bizden değildir. Prof. Dr. Sina Akşin, olayı "Sırtımızdaki yarım yüzyıllık kambur" başlığıyla özetlemiştir. (103)

Çıkış yolunu bulmak için, Liberal Demokrasi'nin devrimci eleştirisi şarttır. Demokrasiyi sandığa indirgeyen Mafya-Tarikat rejimiyle bir yere varılamaz. Avrupa Birliği, çağdaş uygarlık değildir, tam tersine çağdaşlaşmanın önünün kesilmesidir. Türkiye, ancak ve ancak Atatürk'ün Halkçı-Devrimciliği yolundan yürüyerek özgürleşebilir ve Asya'dan yükselen çağdaş uygarlığın ön mevzilerindeki yerini alabilir.

Dikkat edilirse, karşıdevrim cephesinin Kemalist Devrime karşı saldırıları, 1930'larda yoğunlaşıyor. Bir de İttihat Terakki dönemine karşı şiddetli bir psikolojik savaş yürütüyorlar.

İttihat Terakki, Öncü Parti modelinin kurulduğu, örgütlü devrimciliğimizin olgunlaştığı dönemdir. Gericiliğe hayat hakkı tanımayan Devrimci Demokrasi programının kökleri oradadır. O nedenle hedef alınıyor.

1930'lar ise, Devrimci Demokrasi'nin uygulanmasında atılım dönemidir. Halkçılık ve Devletçilik yıllarıdır.

Borçlanma Ekonomisi bitti, Üretim Ekonomisi artık mecburiyet! Türkiye, yenisinden Karma Ekonomi'ye geçişin sancılarını yaşıyor. 1930'lu yılların tecrübesi, yalnız Türkiye için değil, bütün gelişen ve mazlum ülkelerin mirasıdır.

4. Yeniden Devrimci Cumhuriyet

Türkiye, bir devrimle kuruldu.

23 Nisan 1920 günü Anadolu'da fiilen

Devrimci Cumhuriyet'i kurduk.

85 yıl geçti, peki o Devrimci Cumhuriyet'ten bugün ne kalmıştır?

Cumhuriyetin yıkımı sürecine geldik.

Devrimci Cumhuriyet, 1937 yılında Türkiye Anayasası'na yazılmış olan bir kavramdır. 5 Şubat 1937 günü 3115 sayılı kanunla yapılan değişiklikle, Cumhuriyet Devrimi'nin temel programı, 1924 Anayasasının 2. maddesine kondu:

"Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Lâik ve İnkılâpçıdır."

Anayasa, 10 Ocak 1945 günlü kanunla Türkçeleştirilirken, "İnkılâpçı" sözcüğü, "Devrimci" olarak değiştirilmiştir. Yazması da okuması da, ne güzel: "Türkiye Devleti, Devrimcidir."

Özetle, devrimle kurulan ve ilk dönemlerinde devrimle ilerleyen Türkiye Devleti, devrimci bir devlet olduğunu Anayasasında ilan etmişti.

1961 Anayasasını yapanlar, 2. maddeyi batılılaştırarak şu hale soktular:

"Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve 'Başlangıç'ta belirtilen temel ilkelere dayanan, millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir."

Böylece halkçılık, devletçilik ve devrimcilik, Anayasadan çıkarılmış oldu.

Denebilir ki, "insan haklarına dayanan millî, demokratik, sosyal hukuk devleti" ilkeleri, aynı işlevi görmektedir. Öyle değil!

En önemlisi, devletin devrimci olması, Anayasa'dan çıkarılmıştır. O zaman "millî, demokratik, sosyal hukuk devleti" hedefine ulaşma olanağı da dinamitlenmiş oluyor. Çünkü Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Devrimi'yle en güçlü atılımını yapan Millî Demokratik Devrim süreci, ancak devrimci uygulamalarla tamamlanabilirdi.

İkincisi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında "insan hakları, demokrasi ve sosyal devlet" kavramları, hiçbir zaman, bizim Devrimimiz'in Halkçılık ve Devletçilik ilkelerinin yerini tutmaz. Hatta, 1945 sonrasında demokrasi kavramı ile Türkiye Devrimi'nin ilkeleri birbirine cepheden karşıdır. Onlar, emperyalist sisteme aittir. Bizimkiler ise, emperyalizme karşı mücadele içinde üretilmiştir.

Dünya gericiiliğinin merkezi olan ABD ve diğer emperyalistler, hep "insan hakları ve demokrasi" bayrağını sallıyorlar. Bu kavramlar, emperyalizm tarafından iğdiştirilmiş ve onların çıkarlarıyla uyumlu hale getirilmiştir. Hatta bir çok örnekte görüldüğü gibi, ABD, "demokrasi" ve "insan hakları"ni bir sopa gibi kullanmaktadır; Irak'ı iki kez "demokrasi götürmek" adına işgal etti. Suriye'ye demokrasi adına terör ihraç etti. Her yerde acenta örgütleri olan "Sivil toplum kuruluşlarını" demokrasi tabelası altında kurmaktadır. Bu nedenle "insan hakları" ve "demokrasi" dediğiniz zaman, Atlantik merkezlerinden aferini alırsınız. Ama halkçılık veya devletçilikten, hele devrimcilikten söz ederseniz, Atlantik rejiminin dışına çıkarsınız.

1961 yılı Anayasa tartışmalarını hatırlayalım. O zaman Türk Devrimi'nin Altı Ok'undan, Batı ülkelerine bakıp utananlar vardı. Deniyordu ki, 'demokratik anayasalarda böyle ilkeler yer almaz, siyasal uzlaşma için daha geniş bir zemin olmalıdır.'

Bu tür Batı kaynaklı Anayasa doktrini masallarıyla Türkiye Devriminin tarihsel mirası, Anayasadan çıkarıldı. Prof. Tahsin Bekir Balta'nın 1924 Anayasasını temel alma mücadelesi ne yazık ki, yenilgiye uğradı.

Çünkü devlet, artık devrimci olmadığı gibi, Batı etkisiyle Devrim mirasını da yük olarak görüyordu. 27 Mayıs Hareketinin Kemalist Devrimi canlandırma eğilimi, hem düşünce ve hem de uygulama planında yetersiz kaldı.

Günümüzün emperyalizm acentaları, Neoliberal Mandacılar, insan hakları ve demokrasi lafazanlığında herkesin önündedirler. Ancak Kemalist Devrimin ilkelerine gelince, o ilkeleri Türkiye'de siyasal uzlaşma zemini olarak kabul etmek bir yana, hepsine ayrı ayrı kin bağlamışlardır. Çünkü Kemalist Devrim'in Halkçılık, Devletçilik ve Devrimcilik ilkelerinin esin kaynağı, Sovyet Devrimiydi. Ancak Türkiye Devrimi, kendi halkçılığını, kendi devletçiliğini ve kendi devrimciliğini, kendi koşullarında yaratmıştır.

Bugün geldiğimiz yerde, Türkiye'nin bir ricik çıkış yolu, Devrimci Cumhuriyet'tedir.

Kim ne derse desin, Türkiye içine girdiğimiz krizden ancak Cumhuriyet Devrimini

tamamlayarak çıkabilir. Cumhuriyet Devrimi, yalnız bir program değil, aynı zamanda yasallığın zemini. Bu nedenle önümüzdeki süreçte, yine Anayasaya şöyle yazılacaktır: "Türkiye Devleti, devrimcidir."

Yalnız yazılmayacak, aynı zamanda uygulanacaktır.

Dipnotlar

(1) Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim-6/Atatürk'ün CHP Program ve Tüzükleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2008, s.171, 200. Yine bkz. Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim-5 / Kemalizmin Felsefesi ve Kaynakları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ekim 2006, s.9 vd.

(2) Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim-6 / Atatürk'ün CHP Program ve Tüzükleri*, s.126.

(3) Bkz. Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim-5 / Kemalizmin Felsefesi ve Kaynakları*, 2.basım, s.41 vd.

(4) *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, 2. basım, Ankara 1959-1961. s.380.

(5) Gene "yeni bir devlet" kararına ilişkin olarak, bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.20, Kaynak Yayınları, İstanbul; *Atatürk, Nutuk / Söylev, II, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları*, 2. baskı, Ankara 1987., s.25; *Nutuk*, II, s.437.

(6) Bilimsel Sosyalist doktrinde Kemalizm değerlendirmeleri için bkz. Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim-1 / Teorik Çerçeve*, 6. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 2000. Gene Bilimsel Sosyalist önderlerin Türkiye hakkındaki tahlilleri için bkz. Doğu Perinçek, *Lenin, Stalin, Mao'nun Türkiye Yazıları*, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Temmuz 1992.

(7) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.12, s.200; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, s.28, 3 Ocak 1922.

(8) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.14, s.176; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c.III, s.53, 9 Aralık 1922.

(9) Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün bu taslağı 11 Eylül 1923 günü arkadaşlarına okuduğunu aktarır: *Çankaya*, İstanbul, 1969, s.374. Gürbüz Tüfekçi'nin kitabında maddenin Atatürk'ün elyazısıyla yazılmış ilk şeklinin fotokopisi var. Bkz. *age*, s.418.

(10) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.16, s.80; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.320.

(11) Bkz. A. Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi*, TTK Yayınları, Ankara, 1982. s.77.

(12) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.9, s.41, 50, 176, 200; c.11, s.70; c.12, s.120; c.15, s.213; c.16, s.80; *Nutuk*, II, s.438; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.90, 101, 166, 196, 320; II, s.20, 28, 121; III, s.53.

(13) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.9, s.176; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.101, 14 Ağustos 1920.

(14) Genel olarak anlayış budur. Bkz. AFETİNAN, A., *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, TTK Yayınları, Ankara 1969. s.45 ve 391. Ancak "biz bize benzeriz" görüşünün açıklandığı 1 Aralık 1921 günlü konuşmada, Ankara hükümetinin demokratikliği da sosyalist olmadığı, "halk hükümeti" olduğu söyleniyor. Burada daha çok liberal devletle farklılık anlatılmak istenmiştir. Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.12, s.121; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.196.

(15) Türk Dil Kurumu'nun yayınladığı *Türkçe Sözlük* de bu Kemalist kavrayışı sürdürüyor. Bkz. 7. basım, Ankara, 1983, s.215.

(16) A. Afetinan, *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*,

s.7. Benzer ifade için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.23, s.39; *Medeni Bilgiler*, s.45.

(17) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.23, s.33, elyazısı s.130-131; *Medeni Bilgiler*, s.32, 411.

(18) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.14, s.315; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, s.56-57, 18 Ocak 1923.

(19) S.I. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, çev. Hasan Ali Ediz, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1967, s.234. Abç.

(20) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.15, s.120; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, s.98, 7 Şubat 1923. Abç.

(21) İzmir İktisat Kongresi Konuşması için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.15, s.138 vd; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, s.99 vd. Bu kongrenin diğer belgeleri için bkz. A. Afetinan ve Gündüz Ökçün, *ageler*.

(22) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.23, s.41, elyazısı s.160; *Medeni Bilgiler*, s.47, 440.

(23) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.23, s.60, elyazısı s.242; *aynı eser*, s.71 vd, 522 vd.

(24) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.23, s.37, elyazısı s.46; *aynı eser*, s.41.

(25) *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 1. basım, 1945, s.372.

(26) Bu konular 1930'larda özellikle *Kadro* dergisinde işlendi. Örnekler için bkz. Dr. Vedat Nedim (Tör), "Sınıflaşmak ve İktisat Siyaseti", *Kadro*, sayı 11, s.17 (Doç. Dr. Cem Alpar'ın yayına hazırladığı tıpkıbasım, 1932, c.I, ALTİA Yayını, Ankara, 1978). Ve Şevket Süreyya, *İnkılap ve Kadro*, s.40, 93, 99, 100, 109.

(27) Bu konuda Sovyet arşivlerine dayanan önemli bir çalışma için bkz. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2. basım, Kaynak Yayınları, Mart 2007.

(28) *Yön dergisi*, yıl 1, sayı 47, 7 Kasım 1962, s.12.

(29) *Yön dergisi*, *aynı yerde*.

(30) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Doğu Perinçek, "Cumhuriyet Devrimi'nde Kamulaştırma", *Teori*, sayı 134, Mart 2001, s.17-35. 3 Mart 1924 günü kabul edilen Halifeliğin Kaldırılmasına İlişkin Kanunun 8, 9, 10. maddeleri Osmanlı Padişahlarına ait tapulu-tapusuz bütün taşınmaz ve taşınırınların tazminatı olarak "milletle intikal" ettiğine hükmeder (Kanun no: 431, *Resmi Ceride*, 6 Mart 1340, sayı 63, TBMM Zabıt Ceridesi, 2. Devre, c.7, s.30-78).

(31) Kemalist Devrim'in toprak ağalığına karşı siyaset ve uygulamaları için bkz. Doğu Perinçek, "Toprak Ağalığı ve Kürt Meselesi", *Teori*, sayı 218, Mart 2008, s.3 vd.

(32) *TBMM Zabıt Ceridesi*, c.24, s.42.

(33) *Aynı yerde*, s.51.

(34) *Resmi Gazete*, 21 Haziran 1934.

(35) *TBMM Zabıt Ceridesi*, c.19, s.312 vd.

(36) Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi*, s.77.

(37) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.9, s.177; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.101, 14 Ağustos 1920.

(38) Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi*, s.77.

(39) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.9, s.41; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.90.

(40) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.9, s.41; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.90. *Medeni Bilgiler*, 1931, s.33, 416. "Bir" sözcüğü basılı metinde yanlışlıkla "bu" diye çıkmış. Doğrusu el yazısında, s.416.

(41) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.23, s.64, 247; Afetinan, *Medeni Bilgiler*, s.72, 527.

- (42) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.23, s.44, 172; Afetinan, *Medeni Bilgiler*, s.51, 452. Bununla birlikte 1 Aralık 1921'de TBMM'de yaptığı uzun konuşmada, Eski Çağın Roma, İsparta, Atina, Kartaca demokrasilerini över, bu demokrasilerin Ortaçağ'da "müstebit imparatorluklara dönüştüğünü" söyler. Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.12, s.136; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.216. Ayrıca bkz. Afetinan, *Medeni Bilgiler*, s.30, 401.
- (43) *Medeni Bilgiler*, s.65. Kitabın sonundaki Atatürk'ün el yazısı fotokopiler incelendiği zaman bu bölümün bulunmadığı görülür. Ancak Afetinan'ın yazdığı bölümler de, Atatürk'ün kontrolünden geçmiştir.
- (44) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.23, s.30 vd, 122 vd; Afetinan, *Medeni Bilgiler*, s.30, 402-403.
- (45) *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.405, 1937 yılı TBMM Açış Konuşması.
- (46) Yusuf Akçura, "*Asrî Türk Devleti*", s.15 vd'nı okumanızı salık veriz.
- (47) Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, (1923-1931), Yurt Yayınları, Ankara, 1981, s.40. Kitabın tahlillerine bu kavrayış genel olarak da sinmiştir.
- (48) Recep Peker, *İnkılâp Dersleri, Toplum ve Bilim*, sayı 18-22, Yaz 1983, s.66, 72.
- (49) *Aynı eser*, s.74.
- (50) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.23, s.44, 174; Afetinan, *Medeni Bilgiler*, s.51, 453-454.
- (51) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.23, s.45, 174; Afetinan, *Medeni Bilgiler*, s.51, 454. Abç.
- (52) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.25, s.100; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, s.269, 22 Şubat 1931.
- (53) Bu çeviri *Medeni Bilgiler* kitabında yer alıyor, s.194. Atatürk'ün yazdıkları ile karşılaştığımız zaman, fikrin bu çeviriden alındığı görülüyor. Atatürk'ün Genel Sekreteri Tevfik Bıyıklıoğlu'nun çevirttiği bu kitabın adını ve yazarını saptayamadık. Bunun bulunması, Atatürk üzerindeki etkilerin berraklaştırılması açısından yararlı olur.
- (54) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.23, s.42, 165; Afetinan, *Medeni Bilgiler*, s.48, 445.
- (55) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.23, s.46, 181; Afetinan, *Medeni Bilgiler*, s.52 vd, 459 vd.
- (56) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.23, s.36, 141; Afetinan, *Medeni Bilgiler*, s.40, 421-422.
- (57) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.23, s.32, 127; Afetinan, *Medeni Bilgiler*, s.31, 407.
- (58) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.23, s.46, 180; Afetinan, *Medeni Bilgiler*, s.53, 460.
- (59) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.1, s.32.
- (60) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.23, s.47, 182; Afetinan, *Medeni Bilgiler*, s.53, 462.
- (61) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.23, s.39, 153; Afetinan, *Medeni Bilgiler*, s.45, 433; ayrıca bkz. s.31, 407.
- (62) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.23, s.32, 128; Afetinan, *Medeni Bilgiler*, s.31, 408.
- (63) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.23, s.40, 159; Afetinan, *Medeni Bilgiler*, s.46, 439.
- (64) Sivil toplum-politik toplum konusunda bkz. Doğu Perinçek, *Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet (Sivil Toplumculuğun Eleştirisi)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, 272 s.
- (65) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.23, s.41, 163; Afetinan, *Medeni Bilgiler*, s.47. Aynı şekilde Şevket Süreyya da tekelcilğe karşı bir devletçiliği vurgular. Bkz. *age*, s.111 vd.
- (66) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.23, s.41, 163; Afetinan, *Medeni Bilgiler*, s.47-48, 442 vd.
- (67) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.23, s.40, elyazısı 160; Afetinan, *Medeni Bilgiler*, s.47-48, 442 vd. Şevket Süreyya, Cumhuriyetin başlangıcında, Türkiye'de "liberal bir iktisadi gelişmenin" şartlarının bulunduğu inanıldığını ama "uluslararası şartların böyle klasik bir sermaye birikimi için hiç de elverişli olmadığının süratle anlaşıldığını" belirtir. *İnkılâp ve Kadro*, s.147; ayrıca bkz. s.114 vd.
- (68) Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2003, s.122. Bozkurt, bu görüşleri İzmir İktisat Kongresi'nde İktisat Vekili olarak da ifade etmiştir. "Milletler yüksek menfaatlerini ihmal eden idareleri sonunda silahla devirirler. Bundan üç buçuk yıl evvel Türkiye'nin efendi halkı da böyle yaptı ve icab ederse herhangi bir kuvveti yine ve her gün silahla durdurmağa kâdirdir. Ve bunu dahile ve harice karşı yapabiliriz ve yaptık." (Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi*, s.78.)
- (69) Gene Mahmut Esat Bozkurt'un, Atatürk'ün emriyle çevrilen Max Beer'in *Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelenin Tarihi* adlı ünlü kitabına yazdığı Önsözde bu görüş kuvvetle ifade ediliyor, çev. Galip Üstün, İstanbul 1985 '1941', s.6. Atatürk ise, "yeni Türkiye Devletinin, dünyanın belli başlı milletlerini esaretten kurtaran, hâkimiyetlerine kavuşturan", Avusturya, Almanya, Rusya ve Çin imparatorluklarını deviren "büyük fikir cereyanlarının" Türkiye'deki "tecellisi ve gerçekleşmesi" olduğunu belirtir (*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.16, s.80; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c.I, s.321, 13 Ağustos 1923.) Böylece Türk Devrimi'nin, dünya demokratik devrim akımının bir parçası olduğu ifade edilmiştir. Aynı şekilde bkz. Şevket Süreyya, *İnkılâp ve Kadro*, Ankara, 1932, s.47 vd.
- (70) Yusuf Akçura, "*Asrî Türk Devleti*", s.14 Ekim 1925. *Medeni Bilgiler* kitabında ise, demokrasinin "bazen ihtilâl ile ve bazen de hükümdarlarla düzeltici bir anlaşma ile" ortaya çıktığı belirtilir (s.29).
- (71) Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s.26.
- (72) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19, *Nutuk I*, s.31; *Nutuk*, I, s.14.
- (73) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.10, s.84; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Tamim ve Telgraflar*, c.V, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1972, s.27.
- (74) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.12, s.125; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.202.
- (75) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.16, s.209; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, s.166.
- (76) Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s.138.
- (77) Mahmut Goloğlu, *Atatürk İlkeleri ve Bursa Nutku*, Ankara, 1973, s.37.
- (78) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.14, s.176; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, III, s.53, 12 Aralık 1922.
- (79) Mustafa Kemal'in devrimci kişiliğinin gelişmesini etkileyen bu olaylar dizisini Falih Rıfkı Atay'ın *Çankaya*sından özetleyerek aktardık: İstanbul 1969, s.29-54. Okuyucularımıza Atatürk'ü gerçekliğiyle ve acı bir dille anlatan bu eseri okumalarını salık veriz.
- (80) *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, s.88, 31 Ocak 1923.
- (81) Şerafettin Turan'ın bu değerlendirmesine katlıyoruz. Bkz. *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982, s.38. Aynı şekilde bkz. E.Z. Karal, "Atatürk'ün Türk Tarih Tezi", *Atatürkçülük*, ikinci kitap içinde (Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 1982), s.157 vd.
- (82) Bir örnek için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.14, s.176; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, III, s.53.
- (83) *Bellekten*, 10. sayıdan aktaran: Enver Ziya Karal, *age*, s.140. Abç.
- (84) Mahmut (Soydan), Gazi ve İnkılâp, *Milliyet*, 28 Kasım 1929'dan aktaran: İsmail Arar, *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1969, s.13.
- (85) Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s.109.
- (86) *Aynı eser*, s.110. Mahmut Esat Bozkurt, İngiliz ve Fransız devrimlerinin oynadıkları role işaret ederken, tarihin gelişmesini sınıf mücadelesiyle açıklayan materyalist burjuva tarihçileri Guizot ve Mignet'e gönderme yapar. Kemalizmin düşünsel kaynaklarını göstermesi açısından not ediyoruz.
- (87) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.20, *Nutuk II*, s.354; *Nutuk*, II, s.848.
- (88) Mahmut Goloğlu, Atatürk'ün Bursa Konuşması'nın ancak bir içki sofrasında söylenmiş sözler olabileceğini ve ertesi gün Atatürk tarafından kabul edilip yayınlanmadığı için artık onun konuşması sayılamayacağını ileri sürüyor (*age*, s.65 vd.) Atatürk'ün Bursa'da yaptığı konuşma aslında inkâr edilmemiştir, ancak resmi bir konuşma olmadığına işaret edilmiştir. Burada Kemalizmin ideolojisini araştırdığımız için, bizim için önemli olan, bu görüşlerin nerede olursa olsun ifade edilmiş olmasıdır. Kaldı ki, bu konuşma, Atatürk'ün *Nutku* hun sonundaki Gençliğe Hitabe'nin açılmasından başka bir şey değildir. Görüşler, Atatürk'e hasır ve onun düşünceleriyle tutarlılık içindedir.
- (89) Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları* (1923), Kaynak Yayınları, 3. basım, İstanbul, 1999, s.163.
- (90) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.15, s.242; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, s.146, 20 Mart 1923.
- (91) *TBMM Zabıt Ceridesi*, 25 Kasım 1925'ten aktaran Mahmut Goloğlu, *age*, s.19.
- (92) Münici Kapanı, *Kamu Hüriyetleri*, yenilenmiş 5. basım, AÜHF Yayını, Ankara, 1976, s.305.
- (93) *Aynı eser*, s.306.
- (94) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.23, s.40, 160; Afetinan, *Medeni Bilgiler*, s.47, 440.
- (95) Afetinan, *Medeni Bilgiler*, s.116.
- (96) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.20, *Nutuk II*, s.234; *Nutuk*, II, s.713. Atatürk ve dünya devleti konusunda bkz. Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce*, s.37 vd.
- (97) Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, III, 7. basım, s.416.
- (98) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.23, s.63, 246; Afetinan, *Medeni Bilgiler*, s.72. Ancak kitabın basılı bölümünde "sulhe doğru da" ibaresi düşmüştür. Doğrusu için el yazı fotokopilerine bkz. s.526.
- (99) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.12, s.200; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, s.20, 3 Ocak 1922. Atatürk'ün "insanlık ülküsü" ile ilgili olarak bkz. E.Z. Karal, "Atatürk'ün Siyaset Üzerindeki Düşünceleri", *Atatürkçülük*, İkinci Kitap, Ankara 1983 içinde, s.196 vd. Üçüncü Kitap, s.34 vd.
- (100) Ali Fuat Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, Temel Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2005.
- (101) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.5, s. 163 vd, 182 vd, 197 vd, 212 vd, 231 vd, 242 vd, 250 vd, 273 vd, 291 vd, 300 vd. Kararlar için bkz. 317 vd.
- (102) Türk Devrimi'nde halkçılık için halkçılık ve liberalizm konularında Bkz. Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim-3 / Altı Ok*, 3. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 2000, s. 39 vd., s. 45 vd.
- (103) Sina Akşin, *Teori*, Kasım 2004

Türk Devrimi ve toplumun siyasallaşması

Kendi akıllarını başkalarına kiraya vermiş insanlardan oluşan bir toplum, özgür akıl açısından bir hapishaneye dönüşmektedir. Bu nedenle, çağdaş uygarlık düzeyine erişmek isteyen bir Türkiye'nin bireyi köleleştiren toplumsal bağları çözmesi gerekmektedir. Öte yandan bu tür bir insan kaynağı ile tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş de imkânsızdır. Kapitalizmin yükselişi sürecinde sanayileşmiş ülkeler gelişmiş; tarım toplumları ise azgelişmiş ülkeler kategorisi içinde toplandılar.

Özgürlük ve eşitlik ilişkisi

1 791'de ilan edilen Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin ilk maddesi insanların hukuk açısından özgür ve eşit doğduklarını ilan eder. Bu bildiri 1776

tarihli Virginia İnsan Hakları Bildirisi ve yine aynı tarihte ilan edilen Birleşik Devletlerin Bağımsızlık Bildirisi'nin devamı niteliğindedir. Locke ve Rousseau başta

olmak üzere 18. Yüzyıl Aydınlanma Çağı düşünürlerinin temellendirdikleri özgürlükçü düşünceler, İngiltere'ye karşı savaşan Amerikan kolonilerinde ve ardından Fransız Devrimi'nde siyasal karşılıklarını bulmuştur.

İnsanların kanunlar karşısında eşit olduklarının kabul edilmesi, insanlık tarihi açısından devrim niteliğinde bir değişmeye tekabül eder. Çünkü yeni çağa gelinceye kadar, arkada bırakılan bin yılların toplumsal

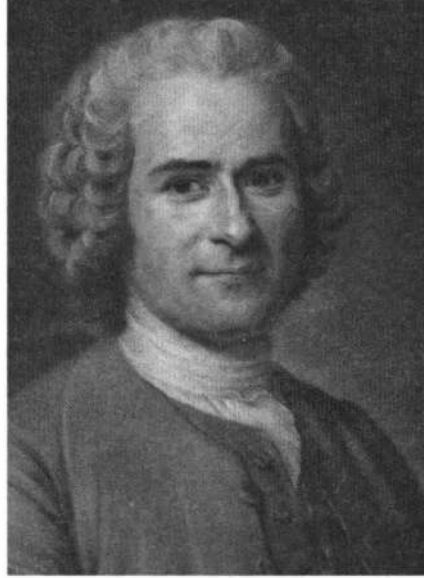
İnsanların kanunlar karşısında eşit olduklarının kabul edilmesi, insanlık tarihi açısından devrim niteliğinde bir değişmeye tekabül eder. Çünkü yeni çağa gelinceye kadar, arkada bırakılan bin yılların toplumsal örgütlenmede esas aldığı prensip, insanların eşit olmadığı idi.

Kanunlar önünde eşitlik düşüncesinin toplumsal örgütlenme ve siyasal sistemlerin temeline yerleşmesi demokratik devrimler süreci ile insanlık sahnesine geldi.

lumsal örgütlenmede esas aldığı prensip, insanların eşit olmadığı idi. Platon, Devlet'te, tanrıların insanların mayasına altın, gümüş ve demir gibi farklı madenler kattığını söylüyordu. Bu nedenle mayasında altın olan bir kimse ancak yönetici olabilirdi. Mayasına demir katılmış kitlelerden soylular çıkmazdı. Bunların görevi cefa gerektiren üretim işlerini üstlenmekti. İnsanların yaradılıştan (fitratları itibarıyla) eşitsiz oldukları inancı kutsal kitaplar tarafından da tekrarlanmış ve hâkim sınıf ideolojisinin temelini oluşturmuştu. Etkilerini günümüze kadar sürdürecektir olan bilim dışı bir anlayışa göre, toplum bir organizmaya benziyordu. Nasıl ki canlı organizmalarda organlar birbirlerini ikame edemezlerse toplumun organları olan sınıflar ve statüler de birbirlerinin yerine geçemezlerdi. Ayaklar baş, başlar ayak olmadığına göre, yönetici olarak doğmuş olanlar sadece bu işi yaparken, rençper olarak doğmuş olanlar da bu işi yapmakla bağlı kalacaklardı. Tanrının istediği düzenin böyle olduğu inancını sağlamlaştıracak ve yönetilen sınıfların sömürsünün ideolojik ikna kısmını üstlenecek olanlar ise din adamları olacaktır.

Kanunlar önünde eşitlik düşüncesi'nin toplumsal örgütlenme ve siyasal sistemlerin temeline yerleşmesi demokratik devrimler süreci ile insanlık sahnesine geldi. Bu düşünce ve uygulama bir yanıyla devrimci bir değişmeye işaret ederken diğer yanıyla insanlık tarihi açısından oldukça yeni bir olgu olmasının sorunlarını taşımaktadır. Amerikan ve Fransız devrimlerinin açtığı yolda eşitlik düşüncesi hukuk düzenlemeleri düzleminde tüm dünyaya yayılmaya başlamışsa da, toplumsal ve kültürel düzeyde geçmiş binyılların egemen değerlerinin terk edilmesinin o kadar kolay olmadığı görülmektedir. Bir başka deyişle, hukuki eşitlik nedeniyle eski rejimde imtiyazlarını kaybetmiş olan zümreler eşitlikçi toplum düzenine direnmeyi sürdürmekte ve kültürel/ideolojik açıdan kitleler üzerinde belli bir etki sağlayabilmektedirler. Seçilmiş yöneticiler karşısında el öpen, el pençe divan duran insanlar; kadınların erkeklere eşit olmadığına inananlar veya aklını tarikat/cemaat

Rousseau, Toplum Sözleşmesi adlı eserinde "insanlar özgür doğarlar ancak her yerde zincire vurulmuş durumdadırlar" diye yazıyordu.

liderlerine kiraya verenlerin varlığı günümüzde de rastlanan eşitlikçi toplumdan kaçış manzaralarıdır.

Rousseau, Toplum Sözleşmesi adlı eserinde "insanlar özgür doğarlar ancak her yerde zincire vurulmuş durumdadırlar" diye yazıyordu.(1) Kölecilik uygulaması, eşitsizlik ideolojisinin doğal bir sonucuydu. Ancak Rousseau bundan daha fazlasını kastediyordu. Özgür bir toplum düzeni, bireylerin özgürleşmesinin sonucu olabilirdi. Bireyin özgürlüğünün önünde ise sadece kölelik tehlikesi değil, sınıflar arasındaki hukuki eşitsizlikler ve geleneklerin yarattığı sınırlamalar bulunmaktaydı. Fransız Devrimi sonrasında

Seçilmiş yöneticiler karşısında el öpen, el pençe divan duran insanlar; kadınların erkeklere eşit olmadığına inananlar veya aklını tarikat/cemaat liderlerine kiraya verenlerin varlığı günümüzde de rastlanan eşitlikçi toplumdan kaçış manzaralarıdır.

çıkarılan ilk yasalar bireyin özgürlüğünü kısıtlayan toplumsal engellerin ortadan kaldırılmasını hedefliyordu. Örneğin boşanmanın resmileştirilmesi yasası kadınların toplumsal özgürleşmesine yönelikti. Erkek çocukların 11 yaşında babalarından bağımsızlaşmasının sağlanması birey üzerindeki geleneksel aile bağlarının gevşetilmesi suretiyle bir özgürleşme amaçlıyordu. Benzer bir şekilde eski rejime ait veraset ve büyük evlat hakkı da aynı amaçla kaldırılmıştı. Aristokrasinin ilga edilmesi yasası bireyi topluma bağlayan ve bir tür toplumsal kölelik yaratan bağlardan özgürleşme amacını tamamlıyordu. İmtiyazları yasallaştıran eski rejimin tersine Fransız devrimi tüm mesleklerin bireysel yeteneklere açılması yasasını kabul etmişti.(2) Böylece Rousseau'nun kastettiği anlamda, salt kölelik düzeninin değil, geleneksel örgütlenme biçiminin yarattığı toplumsal bağımlılıklar da yok edilmeye çalışılıyordu. İnsan aklının önünde set oluşturan geleneksel bağımlılık ilişkileri özgür düşünce ve davranışı engellediği ölçüde hukuki eşitliğin de önünde engel olmaktadır. Çünkü özgürleşmemiş bir akıl, eşitsizlikçi toplumsal ve siyasal ilişkilere gönüllü olarak razı gelmekteydi.

Demokratik devrimler 10. Yüzyılda Avrupa kıtasından Asya'ya doğru yayıldılar. Yirminci yüzyıl, eşitlik düşüncesinin ve bu düşünce temelinde inşa edilmiş sosyo-politik sistemlerin tüm dünyada inşa edilmeye başlandığı bir yüzyıl oldu. Ancak devrim coğrafyasında gelenekçi imtiyazlar ve eşitsizlikler çağının kültürü, kendisini şu ya da bu ölçüde korumaya devam etti. Bir başka deyişle devrim ile karşı devrimin mücadelesi, her iki tarafında kesin bir zaferiyle sonuçlanmadı. Yıkılan eski rejimin imtiyazlarını kaybetmiş unsurları, dini cemaatler, toprak ağaları veya ideolojik olarak eşitsizlikçi imtiyazlar toplumunu yeniden ihya etmeye yönelmiş kimseler karşı devrim kültürünü yeniden üretmeyi sürdürdüler. Özellikle küreselleşme sürecinde kapitalizmin üretime kopması ve hâkim sınıfların mafyalaşması, demokratik hedeflerin rafa kaldırılmasını gerektirdi. Özgür akıl sa-

Siyasal kararlara katılma hakkını soyluluk ölçüsünden ve Tanrısal meşruiyet teorisinden kurtaran burjuvazi, şüphesiz üretim araçlarının özel mülkiyetine dayalı kendi sınıfsal çıkarlarını korumak adına, siyasal katılımı mülk sahibi olma, servet ve eğitim gibi şartlara bağlamıştı.

hibi, eşitlikçi beklentileri olan ve sorgulayan birey, mafyalaşan yeni aristokrasinin rejimine uygun değildi. Bu nedenle eski rejimin gelenekçi toplumsal bağımlılıkları meşrulaştıran ideolojisi batıda ve kaderini batı ile birleştirmiş ülkelerde yeniden iş başına çağrıldı. Türkiye’de devrim ile kurulan yeni rejim, İkinci Dünya Savaşı yıllarından başlayarak dinamizmini kaybetmeye başlamıştı. 1980 darbesi ile birlikte, büyük kesimini solun oluşturduğu özgür akla sahip bireylerden oluşan toplum düzenine karşı toplumun dini denetim altına alınması projesi devlet eliyle yürürlüğe konuldu. SSCB’nin yıkılmasının ardından toplumun “muhafazakârlaştırılarak” denetim altına alınmasında daha ileri bir aşamaya ulaşıldı. Karşı devrim, artık kendi rejimini kurmaya yönelmişti. Bunun kaçınılmaz bir parçası olarak modernizme karşı gelenekçiliği ve özgür ve eşit yurttaşlar toplumuna karşı imtiyazlarla yüklü vesayet toplumunun meşrulaştırılmasını sağlayacak ideolojik hegemonya mücadelesi yükseltildi. Günümüzde şahit olduğumuz Eski Türkiye-Yeni Türkiye karşılaştırmasının altında işte bu gelenekçi ideolojik hegemonyanın kurulması çabası yatmaktadır.

Atatürk Türkiye’si ile birlikte gelen siyasal kazanımların en başına hiç şüphesiz siyasal katılmanın genişlemesini koymak gerekir. Soylu olmayanların, mülksüzlerin, eğitimsizlerin, kadınların siyasal kararların alınmasından dışlandığı; devletin yönetiminde sınıfsal, etnik, dini, mezhepsel, yerel vs. farkların hukuki bi-

rer imtiyaz veya dışlanma gerekçesi olarak işlev gördüğü feodal siyasal sistemin tasfiyesi en büyük siyasal kazanımdır. Toplumun siyasal açıdan özgürleşmesi ve siyasetin öznesi haline gelmesi, siyasallaşması, bir başka deyişle siyasetin demokratikleşmesi Yeni Osmanlılar’dan başlayarak Türk demokratik devrim sürecinin bir getirisi olmuştur. Bir hanedanın ‘mülkü’ üzerinde misafir gibi yaşayan tebaa olmaktan çıkıp ülkesinin hissedarı olan yurttaşa dönüşmek, bugün köktendincilerin bile kullanmaktan geri kalmak istemedikleri siyasal bir hak kazanımıdır.

Eşit yurttaşlar rejimi: Cumhuriyet

Geniş köylü kitleleri, binyıllar boyunca tüm dünyada siyasal yaşamın nesnesi olmuştu. Siyasal kararlara katılma hakkı aristokrasinin ve din adamları zümresinin tekelinde kalmıştı. Geniş yönetilen kitlelerinin kaderine düşen, kendileri adına başkalarının aldıkları kararlara uymaktan ibaretti. Bir başka deyişle feodal siyasal sistemlerde bir avuç imtiyazlı zümre dışında kalanlar siyasal alandan dışlan-

mışlardı. Batıdan başlayan demokratik devrim sürecinde burjuvazi, siyasal kararların alınmasına katılma hakkını elde etmeyi başardı. Burjuvazinin soylu olmadığı halde parlamentoda temsil yetkisi kazanması, siyasal açıdan emsali görülmemiş bir değişimdir. Çünkü iktidarın kaynağının tanrıdan geldiği ve ancak soylu olanlar tarafından kullanılabileceği şeklindeki büyük dogmayı yerle bir etmiştir. Adı demokrasi olsa bile Antik Yunan demokrasisi kötelerin, kadınların, yurttaş sayılmayanların doğrudan demokrasi uygulamasının dışında bırakıldığı, siyasal katılma açısından oldukça sınırlı bir rejimdi. Kaldı ki ortaçağ boyunca devletlerin siyasal yönetimleri Antik Yunan’da olduğu kadarıyla bile katılımcı değillerdi.

Siyasal kararlara katılma hakkını soyluluk ölçüsünden ve Tanrısal meşruiyet teorisinden kurtaran burjuvazi, şüphesiz üretim araçlarının özel mülkiyetine dayalı kendi sınıfsal çıkarlarını korumak adına, siyasal katılımı mülk sahibi olma, servet ve eğitim gibi şartlara bağlamıştı. Ancak tarihsel olarak siyasal katılımın kutsallık

Geniş köylü kitleleri, binyıllar boyunca tüm dünyada siyasal yaşamın nesnesi olmuştu.

Monarşiden cumhuriyete devrimle geçilemeyecekse nasıl geçilecekti?

ölçülerinden bir kez kurtulmuş olması en belirleyici unsurdu. Siyasal kararların dışında tutulan işçi sınıfı, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren genel ve eşit oy talebiyle mücadele verdi. Aynı dönemde kadınların da erkeklerle eşit haklar kazanmak amacıyla taleplerini örgütlü olarak yükselttikleri görülüyordu. 10. yüzyılın ilk çeyreğinden başlayarak gerek toplumun mülksüz kesimleri (işçi sınıfı, köylülük) gerekse kadınlar genel ve eşit oy hakkını elde etmeye başladılar. Burjuva demokrasinin yükselişi, batı dışı dünyada da etkilerini gösterdi. 19. yüzyılda Osmanlı toplumundaki demokratikleşme özemleri Meşrutiyet devrimleri ile padişahın yetkilerinin sınırlandırılmasıyla ve siyasal katılım halkasının genişletilmesiyle sonuçlandı. Ancak gelişmiş bir sanayi ve buna bağlı olarak bir sanayi proletaryası olmadığından, siyasal katılımın mülksüzlere doğru genişletilmesinin toplumsal temeli zayıf kalmıştı. 1876 tarihli Kanun-u Esasi, bir taraftan Meclis-i Mebusan'ı denetleyecek bir aristokratik karakterli ikinci meclis (Meclis-i Ayan) getiriyor, diğer taraftan Mebusan Meclisi'ne seçilme ölçütlerini mülkiyet esasına bağlayarak sınırlandırıyordu. Öte yandan kadınların seçme hakkının dışında tutulması toplumun yarısının siyasal alan dışına sürülmesi anlamına geliyordu. Siyaset, bir erkek

faaliyeti olarak düzenleniyor fakat orada da erkekler arasında mülkiyet temeline dayalı bir eleme yapıyordu. Dolayısıyla henüz geniş toplum kesimleri siyasal kararların katılma hakkının dışında tutulmaktaydı. Bu durum, Cumhuriyet rejimi ile değişecekti.

1910 yılında Birinci Meclis'in toplan-dıktan sonraki ilk işi hükümeti kurmaktı. TBMM'nin kabul ettiği esaslar arasında "Padişah ve halife, altında bulunduğu baskıdan kurtulduğu zaman, Meclis'in düzenleyeceği kanuni esaslar dairesinde vaziyetini alır" ifadesi bulunuyordu. TBMM bu ifadeyle milletin egemenliği konusundaki farklı anlayışlar arasında geçici bir uzlaşma sağlamıştı. Çünkü milletvekillerinin bir kısmı, arkada bırakılan yüzyılların ideolojik etkisi altında padişahlık kurumunu, yönetenler ve yönetilenler arasındaki tabiiyet ilişkisini ve imtiyazsız kitlelerin siyasetin öznesi değil nesnesi olduğu düzeni meşru görmeyi sürdürüyorlardı. Ancak TBMM gerçekte padişahın ve padişahlığın tamamen Millet Meclisi irade ve emrine tabi olacağını karar altına almak suretiyle milli egemenlik esasına dayalı yeni bir devlet kurulduğu belirtiliyordu. Adı telaffuz edilmese de hukuken ve fiilen cumhuriyet 1910'de kurulmuş oluyordu.(3)

İktidarın kaynağının Tanrıya dayandırıldığı monarşiden millete dayandırıldığı cumhuriyete geçiş büyük bir siyasal değişimdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1909 anayasa değişiklikleriyle padişahın yetkilerini gerçek anlamda sınırlamış ve Meclis-i Mebusan'ın gücünü arttırmış olsa da bu yönetim biçimi hala monarkın iktidarını belli şartlara bağlamaktan (meşruti) öteye gidememişti. Cumhuriyetle birlikte yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkinin tanımı kökten değişmiştir. Bundan böyle iktidarını tanrıdan aldığı için siyasal kararların alınmasına imtiyazlı bir zümre dışında kimseyi katmayan bir monark olmayacaktır. Yönetenlerin meşruiyetinin kaynağı eşit yurttaşlık haklarına sahip yönetilenlerin oylarına dayanacaktır. Temsil ilişkisi yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya kurulacaktır. Asil ya da mülk sahibi olmayan sıradan insanlar, kendilerini yönetecek kimseleri seçebilecek, yönetim konumlarına seçilmiş kimselerle eşit olmayı sürdürecektir ve kendileri de siyasal görevlere aday olabileceklerdir.

Cumhuriyet ile birlikte kadınlar da seçme ve seçilme haklarını kazandılar. Bu hak Türk kadınlarına hak etmedikleri halde verilmiş değildir. Avrupa'da kadınların seçme ve seçilme haklarını kullanma hakkı kazanmaları esas olarak ve 1. Dünya Savaşlarını takip eden yıllarda gerçekleşti. Bu savaşlar, insan-

Atatürk dönemini eleştiren köktendinciler arasında bile bu kazanıma görece daha az saldırılmaktadır. Devletle tebaa arasındaki ilişkinin kulluk ilişkisi olmaktan çıkartılıp yurttaşlık ilişkisine dönüştürülmesi, dincilerin bile işine yarayan, onları da özgürleştiren bir siyasal ilerlemedir.

Az gelişmişlikten kurtulmak ve dünyanın gelişmiş ülkeleri arasına girebilmek için sadece sermaye birikimine değil aynı zamanda belirli bir insan tipine ihtiyaç vardır. Kaldı ki, bu insan kaynağı da o toplumun beşeri sermaye denilen sermaye birikimine dâhildir.

lık tarihinde daha önce görülen meydan savaşlarından farklıydılar. Bundan önce savaşlar büyük ölçüde sadece yetişkin erkekler arasında yapılan ve şehirlerin dışındaki meydanlarda olup biten çatışmalardı. Oysa dünya savaşları milletlerin topyekûn birbirleriyle ölüm-kalım mücadelesi verdikleri savaşlar olmuştu. Kadınlar bombalanan, işgale uğrayan şehirlerde insanlık ve savaş suçlarına muhatap olmakla kalmadılar, cephe gerisinde erkeklerle omuz omuza savaştilar. Bu nedenle savaşlar bittiğinde hiç kimsenin kadınlardan artık evlerine dönmelerini isteme imkânı kalmamıştı. Türk kadınları da hem I. Dünya Savaşı'nda hem de onun devamı olan Kurtuluş Savaşı'nda Türk milletinin bağımsızlığı için savaştilar. Siyasal haklarını canları pahasına kazandılar.

Cumhuriyetle birlikte iktidarın meşruiyet kaynağının değişmesi ve siyasal katılmanın en alt toplumsal tabakalara kadar genişlemesinin sonuçları o denli meşrudur ki, günümüzde Atatürk dönemini eleştiren köktendinciler arasında bile bu kazanıma görece daha az saldırılmaktadır. Devletle tebaa arasındaki ilişkinin kulluk ilişkisi olmaktan çıkartılıp yurttaşlık ilişkisine dönüştürülmesi, dincilerin bile işine yarayan, onları da özgürleştiren bir siyasal ilerlemedir. Ancak başlangıçta geniş köylü kitlelerinin yüz yıllar süren uykudan uyanmaları ve dünya kadar dışlanmış oldukları siyasal katılım haklarını kullanmaları bile bazı tedbirler almayı gerektirmişti. Seçimlerin yaygın

biçimde duyurulması, seçimlere katılarak oy vermenin teşvik edilmesi ve seçimlere katılmanın neden iyi bir şey olduğunun kitlelere anlatılması gerekmişti. Bir diğer deyişle, genç Cumhuriyet, seçim kampanyalarını bir yurttaşlık eğitimine dönüştürmüştü. Şüphesiz Atatürk Türkiye'sini eleştirenler bir gerçeği görmek istememektedirler. Sıradan emekçi kitlelerinin oy kullanmak ve siyasal haklara sahip olmak suretiyle kendilerini yönetecek olanları seçme hakkına kavuşması, kadim monarşinin kendi iç dinamikleriyle yapılabilecek bir şey değildi. Bu bir devrim meselesiydi ve ancak devrimle çözülebilirdi. Dünyanın hiçbir yerinde hiçbir hanedan, 'her ne kadar yönetme yetkisini Tanrıdan almışsak da artık çağımızın ihtiyaçlarını göz önünde tutmalıyız. Tah-tımızı bırakmalı, sıradan yurttaşlar gibi seçme-seçilme hakkımızı kullandığımız bir hayat yaşamalıyız' dememiştir. O halde iktidarı Tanrıdan aldığını iddia eden bir aristokratik zümre karşısında imtiyazsız kitleler bugün sahip oldukları siyasal haklara nasıl ulaşabilirlerdi? Bir başka deyişle monarşiden cumhuriyete devrimle geçilemeyecekse nasıl geçilecekti? Bu soruya İngiltere türünden örnekler göstermek geçersizdir. Çünkü buralarda da devrimler olmaksızın monarşi, iktidarın avam kamarasında toplandığı fiili bir cumhuriyete ikna edilememiştir.

Devrim kanunları: mensuplar memleketine karşı

Atatürk 30 Ağustos 1915'te Kasta-monu'da yaptığı konuşmada, Türkiye Cumhuriyeti, şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz diyordu.(4) Bu sözlerle kurulması hedeflenen yeni toplum arasında yakından bir ilişki bulunmaktadır. Rousseau'nun özgür doğduğu halde her yerde zincire vurulmuş olduğunu söylediği insan, gelenekçi toplum düzeninin bağımlılıkları içinde yaşamaktaydı. Ailenin, aristokrat sınıfların, devlet yöneticilerinin, cemaatlerin, aşiretlerin ve din adamlarının katı denetimi altında yaşayan bireylerin özgür olmalarına imkân yoktu. Cemaatler içinde örgütlenen bireyin kendi inanç sistemiyle kurduğu ilişki bile başkalarının aklının süzgecinden geçtikten sonra ulaşılabilir olmaktaydı. Tayfun Atay'ın tarikat lideri Şeyh Nazım Kırısı'nın müritleri arasında yaptığı alan araştırması, tarikat mensuplarının İslam'ı kendi tarikatlarına indirgediklerini ortaya koymaktadır. Mensuplar, şeyhlerini kutsal kitabın bir insan cisminde somutlaşmış hali olarak görmektedirler. Bu nedenle Kuran'ı okumaya da ihtiyaç duymakta, şeyhlerinin söylediklerini tam bir teslimiyet içinde uydukları takdirde dini açıdan vazifelerini yapmış olacaklarını düşünmektedirler.(5) Bu tablo, mensup-

Ailenin, aristokrat sınıfların, devlet yöneticilerinin, cemaatlerin, aşiretlerin ve din adamlarının katı denetimi altında yaşayan bireylerin özgür olmalarına imkân yoktu.

Atatürk ve arkadaşları halkçılık ilkesini açıkça demokrasinin karşılığı olarak kullandıklarını ifade etmişlerdi.

lardan oluşan bir toplumun kendileri bir tarafa, neden başkalarının da özgür yaşamalarına izin vermeyeceğini, özgür ve eleştirel aklın gelişebileceği bir toplumsal ortamı neden kurmaya razı olmayacaklarını göstermektedir. Kendi akıllarını başkalarına kiraya vermiş insanlardan oluşan bir toplum, özgür akıl açısından bir hapishaneye dönüşmektedir. Bu nedenle, çağdaş uygarlık düzeyine erişmek isteyen bir Türkiye'nin bireyi köleleştiren toplumsal bağları çözmesi gerekmektedir. Öte yandan bu tür bir insan kaynağı ile tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş de imkânsızdır. Kapitalizmin yükselişi sürecinde sanayileşmiş ülkeler gelişmiş; tarım toplumları ise az gelişmiş ülkeler kategorisi içinde toplandılar. Az gelişmişlikten kurtulmak ve dünyanın gelişmiş ülkeleri arasına girebilmek için sadece sermaye birikimine değil aynı zamanda belirli bir insan tipine ihtiyaç vardır. Kaldı ki, bu insan kaynağı da o toplumun beşeri sermaye denilen sermaye birikimine dâhildir. Feodal toplumsal bağımlılıklar içinde yaşayan kimseler, sanayi toplumuna dönüşebilmek için gereken beşeri sermayenin bir parçası değillerdir. Atatürk Türkiye'si, siyasal, toplumsal ve kültürel alanda yaptıkları ile o kaynağın yaratılmasını sağlamıştır. (6)

Devrim kanunları olarak bilinen kanunlar bu amacı gerçekleştirmeye dönüktür. Çoğu kez iyi bilindiği düşünülen ancak bunların devrimin amaçları ile bağlantısını iyi kuramayan sosyal demokratlar arasında "üstyapı devrimleri" denilerek küçümsenen bu kanunlar şunlardır: Eğitimin birleştirilmesi; şapka kanunu; Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması; efendi, bey, paşa gibi lakap ve unvanların kaldırılması; medeni kanun; uluslararası ölçülerin kabulü; Türk harflerinin kabulü; bazı kisvelerin giyilemeyeceği hakkında kanun.

Devrim kanunları ile Cumhuriyet dönemi siyasal yaşamı arasında doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır. En başta söylendiği üzere, demokratik bir siyasal yaşamın öznesi, aklın özgür kullanımı önündeki toplumsal engellerden kurtulmuş olan bireydir. İşte devrim kanunları tam da bu engelleri temizleyerek aklın özgürleşmesinin, bireyin toplumla göbek bağını kesmesinin ve rasyonel kararlar verebilecek hale gelmesinin önünü açmışlardır.

Eğitimin birleştirilmesi, 19. Yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı toplumunda net biçimde görülen bir sorunun çözümünü sağlamıştır. Osmanlı reform hareketleri eski kurumları korurken, onların

yanında yeni kurumlar açmak biçiminde gelişmişti. Bunun sonucu bir süre sonra bambaşka eğitim sistemlerinden çıkmış, başka dünyalara ait insanlar yetiştiren bir düzen olmuştu. Bir tarafta medrese çıkışlılar, bir tarafta yabancı (misyoner) okullarından yetişenler, diğer tarafta da modern okullardan mezun olanlardan oluşan üç ayrı ruh hali ve kültür dünyasına sahip insan kaynağı bir arada yaşamaya çalışıyordu. Bu türden bir şizofrenik toplumsal yarıлма, hiçbir toplumun uzun süre taşıyamayacağı bir sorundur. Nitekim 31 Mart ayaklanmasında ordunun 'alaylı' kadroları ile medrese öğrencileri, mektepli diye bilinen modern eğitimden geçmiş kimselere yönelik bir katliama giriştiler. Bu yarıلمانın yarattığı ahlaki kutuplaşmadan dolayı Kurtuluş Savaşı sırasında İngilizler, Ankara'da türlü zorluklar altında mücadele eden kahramanlara karşı iç isyanlar ve seyyare orduları kurabilmelerini sağlayacak insan kaynağını devşirebilmişlerdi.

Halk arasında hiç kimsenin ve hiçbir zümrenin diğerlerine karşı imtiyazları olmadığını kabulü, Kemalizm'in halkçılık ilkesi ile ifade edilmiştir. Osmanlı devletinde kanunlar kişilerin doğuştan getirdikleri etnik, dini vs. kimliklerine göre farklı uygulanırdı. Çeşitli toplum kesimlerinin imtiyazları (ayrıcalık) bulunmaktaydı. Örneğin medreselerde öğrenim görenlerin askere alınmama imtiyazı vardı. Askerlik

Özellikle 1990'ların başlarında neo-liberalizm ve sivil toplumculuk ideolojik bir hegemonya kurmaya yöneldi. Batıcı aydınlar, liberal solcular ve Siyasal İslamcılar, Kemalizm'in demokratik bir içeriğinin olmadığı iddialarını, ilkeleri arasında demokrasinin olmayışı ile temellendirmeye çalıştılar.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin emperyalizme bağımlılık ilişkilerinin kurulması, milli egemenliğin tahrif edilmesine yol açacak siyasal mekanizmaların da kurulmasına neden olmuştur.

yapmak, vergi vermek türünden kamu-
sal ödevler herkesi bağlamıyordu. Bazı
kesimler bunlardan muaf tutulabiliyordu.
Buna karşılık, iktidarı elinde tutanların
da kamuya karşı ödevleri sınırlıydı. Yeni
rejim ise meşruiyetini yurttaşlardan aldığı
temsil yetkisine dayandıırıyordu.

Sömürgeleşme sürecinde batılı dev-
letlerin dayatmaları ile gayrimüslim te-
baaya eşitlikçi uygulamalar yönünde
değişmeler sağlanmıştı. Ancak rejimin
dayandığı temeller, bizatihi padişahlık ku-
rumundan başlayarak, bireyler ve gruplar
arasında eşitsizliğin meşru olduğu inancı
üzerine temelleniyordu. İşte resmi yazış-
malarda bey, ağa, paşa gibi unvanların ve
toplumsal ayrıcalık-bildiren kılık-kıyafetle-
rin sivil yaşamın içinde giyilmesinin ya-
saklanması kanunlar önünde eşitlenmiş
bir yurttaşlar toplumunun oluşturulması
ile bağlantılıydı. Kanunlar önünde eşitli-
ğin kabul edildiği bir toplumda hiç kimse
mensubu olduğu toplumsal sınıf ve sta-
tüyü diğer yurttaşlar aleyhine bir imtiyaz
talebi haline getiremez.

Tekke, zaviye ve türbelerin kapatıl-
ması ile Türk harflerinin kabulü birbiriyle
bağımlı devrim kanunlarıdır ve siya-
sal yaşam ile ilgili bir boyuta sahiptirler.
Tekke ve zaviyeleri kapatarak toplumsal
bağımlılık ilişkilerine darbe vuran Cum-
huriyetçi kadro, Türk harflerinin sağladığı
avantajla okur-yazarlık oranını arttırmaya
ve yurttaşların özgür akla sahip olmasının
zeminini kurmaya yönelmiştir.

Devrim ve Demokrasi

Özellikle 1990'ların başlarında neo-li-
beralizm ve sivil toplumculuk ideolojik bir

hegemonya kurmaya yöneldi. Batıcı ay-
dınlar, liberal solcular ve Siyasal İslamcı-
lar, Kemalizm'in demokratik bir içeriğinin
olmadığı iddialarını, ilkeleri arasında de-
mokrasinin olmayışı ile temellendirmeye
çalıştılar. Oysa halkçılık ilkesi, halkın
kendi kendini yöneten siyasal bir özneye
dönüşmesini engelleyen toplumsal imti-
yazları kaldırmakla ilgiliydi. Bu nedenle
Atatürk ve arkadaşları halkçılık ilkesini
açıkça demokrasinin karşılığı olarak kul-
landıklarını ifade etmişlerdi. Halkı kendi
kendini yöneten bir özne haline getirmek,
demokrasinin kendisiydi ve bunu yapabil-
mek için feodal imtiyazları ortadan kaldır-
mak gerekiyordu. Öte yandan demokrasi
ve laiklik arasında da belirleyici bir ilişki
vardı. Mahmut Esat Bozkurt, 1916 tarihli
Medeni Kanun'a yazdığı gerekçede bu
ilişkiyi açıklamıştı. Buna göre, çeşitli et-
nik grupları kapsayan devletlerde tek bir
yasanın bütün toplulukta uygulama alanı
bulabilmesi için bunun, din ile ilişkisinin
bulunmaması gerekiyordu. Dine dayan-
dırılmış olan yasalar milletin egemenliğini
kullanabilmesini engelliyordu. Çünkü bu
durumda muhtelif dinlere bağlı vatandaş-
lar için ayrı ayrı yasalar yapmak gerekirdi
ki bu durum siyasal, toplumsal ve siyasal
birlik temeline dayalı modern devlet ilke-
sine temelden aykırıydı.(7) Öte yandan

dinler değişmeyen hükümlere dayanıyor-
lardı. Oysa toplum sürekli değişiyordu.
Buna bağlı olarak da ihtiyaçlar değişiyor-
du. Kaynağını dinden alan ve dolayısıyla
kutsiyet halesiyle kuşatılan bir yasanın,
toplumun değişen ihtiyaçları karşısında
bir süre sonra değiştirilemez hale gelmesi
söz konusuydu. Çünkü onu değiştirmek,
kutsal olanı inkâr etmekle özdeş hale ge-
liyordu.(8)

Gerçekten de, ortaçağın monarşile-
rinde iktidara muhalefet etmek yasal ka-
bul edilmezdi. Günümüz modern devlet
düzenlerinde bir kamu görevi olan –bu
yüzden ana muhalefet partisi liderlerine
devlet protokolünde yer ayrılmaktadır-
muhalefet, feodal siyasal sistemlerde bir
suçtu. İktidarın kaynağı tanrı olduğu için
ve iktidarı kullanan kişi bunu kendi istediği
için değil tanrının takdiri nedeniyle yerine
getirmek zorunda kaldığı için, ona muha-
lefet etmek tanrının iradesine muhalefet
etmek ile özdeş olmaktaydı. Bu neden-
le siyasal sistem içinde kurumsal olarak
muhalefete yer verilmediği gibi, iktidara
karşı çıkanlar dinden çıkmış sayılıyor ve
katlediliyorlardı. Türk demokratik devrim
süreci, muhalefet yapmayı siyasal sis-
temin içinde yasal ve meşru bir hak ha-
line getirmiştir. Hatta gelenekçi toplum
kesimlerinin gücünün henüz kırılmadığı

Türk toplumu laiklikten uzaklaştıkça müzakereden, uzlaşmadan ve demokrasiden uzaklaşmıştır.

erken Cumhuriyet döneminde, muhalefet partisi kurmanın koşulları oluşmayınca parlamento içinde bir muhalefet oluşturulması gibi yollarla, toplum demokratik bir işleyişe hazırlanmıştır. Bir başka deyişle müstakil grup ya da CHP listelerinden CHP'li olmayanların aday yapılması gibi uygulamalar, yüzyıllar boyunca muhalefet yapanların tanrının iradesine karşı çıktığı düşüncesiyle yaşamış bir toplumu, demokratik itiraz ve muhalefet kültürüne hazırlamak ile ilgilidir.

Türk Devrimi dönemi bir demokratikleşme dönemidir. Emperyalizmden bağımsızlaşmadan ve ortaçağ kalıntılarından kurtulmadan demokratik bir rejimi talep eden ve o rejimi sürdürebilen birey tipi ortaya çıkmaz. Milli egemenlik ise ancak bağımsız bir toplumun hayata geçirebileceği bir prensiptir. Devrim döneminde bağımsızlık ve ortaçağ kalıntılarından özgürleşme yönündeki büyük adımlarla demokrasi ve milli egemenliğin toplumsal ve siyasal zemini kurulmuştur. Bir anlamda demokrasinin altyapısı oluşturulmuştur. Türk Devrimi'nin etkili teorisyenlerinden Mahmut Esat Bozkurt'a yeniden kulak verecek olursak çok sayıda partinin varlığı ile demokrasinin eşitlenmesi arasındaki indirgemeci ilişkinin daha 1930'larda cevaplandığını görürüz. Bozkurt, demokrasi ve cumhuriyet en az iki partinin varlığı ile mümkündür diyenlere demokrasinin halkın egemenliği anlamına geldiğini ve bu egemenliğin özgürlük, eşitlik, adalet ilkelerine dayandığını söyleyerek cevap vermektedir. Klasik demokrasinin devlete yüklediği görevler bu ilkeleri hayata geçirmektir. Söz konusu görevin partilerin sayısı ile ilgisi yoktur. Halk, iradesini isterse tek tek, isterse partiler halinde ortaya koyabilir. Bir başka deyişle, parti sayısı demokrasinin özü ile alakalı değildir.(9) Ancak Bozkurt hemen arkasından eklemektedir: "Biz fırkalar yasaklansın da demiyoruz. İspat ediyoruz ki, inkılâplar, fevkalade zamanlardır."(10)

II. Dünya Savaşı sonrası çok partili sisteme geçilmesiyle demokrasiye geçilmedi, onun üstyapısı kuruldu. Çok partili sistem demokrasinin kendisiyle özdeş değildir fakat onun tamamlayıcı bir par-

çasıdır. Bu haliyle olumlu bir gelişme ve demokratikleşme açısından ileri bir adım olarak görülebilir. Ancak bu noktada erken bir çıkarımda bulunmamak gerektiğini düşündüren bazı gelişmeler de çok partili sisteme geçildikten sonra ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin emperyalizme bağımlılık ilişkilerinin kurulması, milli egemenliğin tahrif edilmesine yol açacak siyasal mekanizmaların da kurulmasına neden olmuştur. Ortaçağı temsil eden güçlere verilen siyasal ödümler toplumsal bağımlılık ilişkilerinin yeniden güç kazanmasını teşvik etmiştir. Bir başka deyişle demokrasinin üstyapısının kurulması, demokratik süreçlere sahip çıkabilecek insan kaynağının yozlaştırılması amacıyla kullanılabilmiştir. Cumhuriyet'in erken dönemlerinde çok sayıda partinin olmayışından hareketle bu dönem anti-demokratik olarak eleştirenlerin, çok partili dönemdeki batıya bağımlılık, Amerikancı darbelerin mümkün hale gelmesi ve yurttaşlık bağlarının yerini etnik ve mezhepsel bağların almaya başlamasına, kimlik siyasetinin yükselişine ses çıkarmayışları, aksine bunları demokratikleşme olarak görmeleri çarpıcıdır.

Meselelere sosyolojik bakmayanlar, demokrasinin bir siyasi tercih olayı olduğunu düşünebilirler. Oysa her yönetim biçimi gibi demokrasinin de ortaya çıkabilmesi ve yaşayabilmesi belirli toplumsal koşulları gerektirmektedir. Sanayileşme, kentleşme, orta sınıfın gelişmesi ve toplumsal ağırlık kazanması, eğitim düzeyinin yükselmesi, örgütlü bir sivil toplumun oluşması, yaygın ve etkili bir kitle iletişim yapısı bunların başında gelir. Öte yandan toplumda farklı düşüncelere hoşgörüyle yaklaşmayı mümkün kılacak uzlaşmacı bir kültürel atmosferin yaygın olması gerekir.(11) Bu ise din ile dünya işlerinin birbirinden ayrıldığı laikleşme ile mümkündür. Laik olmayan bir toplumda demokrasinin kurulabilirdiği görülmemiştir. Çünkü demokratik rekabet, ancak müzakere edilebilir fikirler arasında yapılır. Örneğin Atatürk döneminde bir kimsenin devletçi olmadığını söylemesi suç değildi. Çünkü devlet yönetimi ile ilgili konular kutsallık içermeyen, müzakere edilebi-

li konulardır. Feodal rejimin eşitsizlikçi yapısını yeniden kurmaya dönük propaganda yapmadıkça, modern yaşam ve örgütlenme temelinde her tür görüş açıklanabiliyordu. Oysa din, etnisite, mezhep ve benzeri aidiyetleriyle kamusal alana giren aktörlerin, farklı olana karşı kendilerinden taviz vermeleri ve bir uzlaşmaya razı olmaları mümkün değildir. Çünkü doğuştan getirilen bu tür statülerin müzakere edilebilir bir yanı yoktur. Atatürk Türkiye'si toplumu laikleştirmek suretiyle, kamusal alanı müzakere edilebilir fikirlerin rekabetine açmıştır. Türk toplumu laiklikten uzaklaştıkça müzakereden, uzlaşmadan ve demokrasiden uzaklaşmıştır. Maraş, Çorum, Sivas katliamları, aydın cinayetleri vb. sorunlar müzakere edilemez kimliklerle siyaset alanına girmenin doğal sonuçlarıdır. Türkiye kadar bile laik olmayan toplumlarda din, mezhep ve etnisite farklarına dayanarak yapılan "siyasetin" iç savaşlardan başka bir sonuca yol açmadığı ortadadır.

Dipnotlar

- (1) Jean Jacques Rousseau, Toplum Sözleşmesi, çev. Vedat Günyol, Adam Yay., İst., 1993, s.14
- (2) Robert Nisbet, "Muhafazakârlık", Tom Bottomore ve Robert Nisbet, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi (iç. çev. Erol Mutlu, Verso Yay., Ankara,1990, s.103
- (3) Tarih IV, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941), Kaynak Yay., İst., 2004, s. 51-53
- (4) Atatürk'ün Bütün Eserleri, c. 17, Kaynak Yay., İst., 2005, s.194
- (5) Tayfun Atay, Din Hayattan Çıkar, İletişim Yay., İst., 2011, s.119. Çalışmanın tamamı için bkz. Tayfun Atay, Batı'da Bir Nakşi Cemaati, Berfin Yay., İst., 2011
- (6) Doğu Perinçek, Kemalist Devrim 1, Teorik Çerçeve, Kaynak Yay., İst., 2000, s. 13
- (7) Bahir Mazhar Erüreten, Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları, Töre Yay., İst., 2004, s. 118
- (8) Tutanak Dergisi, c. 11, 17.1.1916 tarihli 57. Birleşime bağlı numarasız sıra sayısından akt. Ferit İlsever, Cumhuriyet Devrimi Kanunları, Kaynak Yay., İst., 2000, s. 54
- (9) Mahmut Esat Bozkurt, Liberalizm Masalı, Kaynak Yay., İst., 2008, s. 51
- (10) Bozkurt, age., s. 56
- (11) Ahmet Taner Kışlalı, Kemalizm Laiklik ve Demokrasi, İmge Kitabevi Yay., Ank., 1994, s. 17

“Hiçbir halkın köle olma hakkı yoktur”

Gericiliğin Cumhuriyet hurafelerine yanıtlar

Milletin bir bireyi olmak için bilinçli olmak lazım, aydınlanmış, Ortaçağ'dan çıkmış olmak lazım. Zaten Atatürk Devrimi'nin amacı da yeni Sevrler karşısında direnebilmeleri için Türklerin bir an önce Ortaçağ'dan çıkıp modern insan olmalarıydı. Atatürk Cumhuriyeti Homo Ahretikus gençliğe değil, devrimci gençlere emanet etti.

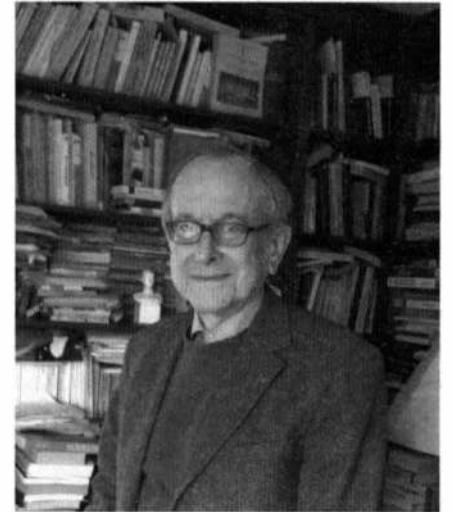
Bilim ve Ütopya: Gericiler, liberaller ve bazı “solcu”lar Kurtuluş Savaşı diye bir savaşın olmadığını, buna bağlı olarak antiemperyalist bir mücadeleden bahsedilemeyeceğini ve ortada sadece bir Türk-Yunan savaşının olduğunu söylüyorlar. Bu iddialar gerçekçi mi?

Sina Akşin: Türkiye’de ikinci cumhuriyetçiliğin babası Kemal Tahir. Kemal Tahir’in ölümünden sonra yayınlanan not defterlerinde bu tezin dile getirildiğini görüyoruz. Buna göre, Marksist çerçevede düşünüldüğünde antiemperyalist savaş daha şanlı bir savaştır. Bu da İstiklal Savaşı’nın şanını azaltmak için söylenmiş bir söz aslında.

Bilim ve Ütopya: Bu kapsamda ölü sayısının sadece 3000 küsür olması da dile getiriliyor, hatta Kurtuluş Savaşı olarak adlandırılan bir savaşta ölü sayısının daha çok olması gerektiği dillendiriliyor bir yandan da...

Sina Akşin: Bu anlamsız bir itiraz. Savaşların önemi ölü sayısı ile ölçülmez. Bakın İran-İrak Savaşı 8 yıl sürdü, 1 milyon insan öldü ama hiçbir şey olmadı; sınırlar değişmedi mesela. Öte yandan İslamiyet’in doğuşu sırasında Muhammed ve arkadaşlarının yürüttüğü mücadeleler var Oradaki Hendek vb. savaşlar mahalle kav-

gasının biraz ötesinde savaşlar; katılan sayısı az, ölü sayısı az, ama çok önemli savaşlar. Çünkü sonrasında koca İslam İmparatorluğu kuruluyor. Bunu doğuran mahalle kavgası büyüklüğündeki savaşlar. Onun için İnönü savaşında az kişi ölmüş olması önemli değil. Bir kere Londra Konferansının toplanması bile çok önemli bir sonuç. Bu konferansın toplanması bu adamların Sevr mevzisinden gerilemeye hazır olduklarını gösteriyor. Yani bu, Sevr’i

Endülü’s’ün fethine başlarken gemileri yakan ve geri dönme ihtimalini ortadan kaldıran Tarih Bin Ziyad gibi Atatürk de müthiş bir devrimci adımla Ortaçağ bağları koparmıştır.

Savaşları değerlendirirken ölçümüz şüphesiz ki doğrudukları sonuçlar olmalı. Batı’da Clausewitz “Savaş Üzerine” isimli çalışmasında “Savaş siyasetin silahla yürütülen biçimidir” diyor.

Dolayısıyla savaşların siyasi sonuçlarına bakmak gerekiyor, savaş sırasında kaç kişinin öldüğüne değil.

Çerkez Ethem çok çelişkilerle dolu bir adam; bir yandan İttihatçı, Teşkilat-ı Mahsusacı, öte yandan ordu yerine Kuvayi Milliye ile mücadele devam etsin tezini savunuyor.

bir miktar hafifletmek düşüncesini doğurmuş. Bu konferanstan bir şey çıkmadı, fakat TBMM başkanlığındaki heyetin katılabilmesi bile çok önemlidir.

Dolayısıyla savaşları değerlendirirken ölçümüz şüphesiz ki doğurdıkları sonuçlar olmalı. Batı'da Clausewitz "Savaş Üzerine" isimli çalışmasında "Savaş siyasetin silahla yürütülen biçimidir" diyor. Daha önce görüşmelerle, diplomasiyle halledilemeyen olaylar bir kopma noktasına geliyor ve savaş çıkıyor. Onun için savaşların siyasi sonuçlarına bakmak gerekiyor, savaş sırasında kaç kişinin öldüğüne değil.

Bilim ve Ütopya: Yine Kurtuluş Savaşı'nın yürütüldüğü cepheler açısından; Türkiye'nin sadece Güneydoğu Anadolu ve Ege bölgelerinde bir savaş yürütüldüğünü; bunların da Ankara Hükümeti'nin hiçbir müdahalesi; organizasyonu ve komutası olmadan, tamamen yerel halk tarafından, çoğunlukla da yerel dini önderlerin öncülüğünde gerçekleştiği; düşmanın da yerel halkın kendi başına gerçekleştirdiği mücadeleler sonucunda püskürtüldüğüne dair iddialar da sürekli dile getirilmekte. Bu konuda neler söylemek istersiniz?

Sina Akşin: Bunlar çok manasız iddialar Tabii, ciddi değil. Güneydoğu'da Kuvayi Milliye harikalar yaratmıştır. Kuvayi Milliye'nin başarısında Ankara'dan giden yardımların büyük payı vardır. Kuvayi Milliye zaten ordu tarafından beslenen bir

örgütlenme. Doğuda olsun, batıda olsun silahla, subayla Ankara tarafından besleniyordu. Hatta subayların, paşaların dahi askeri üniforma yerine Kuvayi Milliye giysilerini giydiklerini biliyoruz.

Neden Kuvayi Milliye batıda başarısız oldu da doğuda başarılı oldu sorusu gelebilir burada akıllara. Çünkü batıda iç savaş vardı, padişah, seçilmiş yerlerde iç savaş çıkması için koşullar yaratıyordu ve bu bölgeler; Ankara'nın çevresinde yoğunlaşıyordu. Aznavur, Düzce-Bolu, Çapanoğlu, Konya gibi ayaklanmalar bu bölgelerdeki ayaklanmalardır.

Bilim ve Ütopya: O halde bu noktada Kurtuluş Savaşı'nın sadece bir iç savaştan ibaret olduğuna dair iddialara da bir değinelim Hocam...

Sina Akşin: İç savaş çok önemli Tabii, hatta gerek Atatürk'ün gerekse İnönü'nün Meclis'te konuşmaları var, Yunanlıları alt edebiliriz ama en önemli şey bu iç savaş diyorlar. Ve Tabii bu iç savaş kesin bir şekilde Vahdettin'i de hain durumuna düşürüyor. Bu ihanet değilse vatana ihanet diye bir kavram yoktur. Bir hükümdar tahtta kalabilmek için bir iç savaş başlatıbilir, bu onun "hakkı"dır diyelim. Ancak bu sırada bir de ülke Yunanlılar tarafından en kanlı, en gaddar bir şekilde istila edilmekte; etnik temizlik niyetiyle gelmişler. Bu durum çok önemli, Türkiye Yunanlılarla yapılan savaşta iç savaş yüzünden bütün gücünü

ortaya koyamıyor. Bütün savaşlarda; I. ve II. İnönü, Sakarya ve Büyük Taarruz'da Türk ordusunun er sayısı Yunanlılardan daha az. Silahları da az. Onlar taşımalarını kamyonla yapıyorlar, biz kağnıyla. Kağnıya karşı kamyon, böyle bir durum var. Halbuki Türkiye'nin nüfusu Yunanlıların nüfusunun en az bir misli. Ama iç savaş yüzünden insanlar bölünmüş vaziyette.

Bilim ve Ütopya: Hocam Vahdettin demişken, gericilerin bir de Mustafa Kemal Atatürk'ü Kurtuluş Savaşı vermek üzere Vahdettin'in görevlendirdiğine dair iddiaları var...

Sina Akşin: Tabii burada bir hakikat kırtısı var. Şöyle ki, Vahdettin Mustafa Kemal'i Karadeniz'de asayiş sağlamaya gönderiyor ve tam gitmek üzereyken Yunanlılar İzmir'e çıkıyor. Onun için çok heyecanlı Vahdettin. Atatürk'e "sen bu ülkeyi kurtaracaksın" gibi laflar söylemiş, Atatürk'ün kendisi söylüyor bunları. Bu şu anlama geliyor: Sen gidip asayiş sağlayacaksın ve Yunanlıların İzmir'de yaptıklarını Karadeniz'de yapmalarını engelleyeceksin. "Vatanı kurtaracaksın"ın anlamı budur.

Bilim ve Ütopya: Bir kesim de Kurtuluş Savaşı'nı I. Dünya Savaşı'nın başlangıç tarihinden itibaren ele alıp, Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na girme nedeninin toprak kazanma olduğunu söyleyerek "toprak kazanmak için girişilen bir savaş antiemperyalist bir mücadele olarak nitelendirilemez" diyor...

Sina Akşin: Antiemperyalist bir mücadele olduğu şundan belli; Tabii Yunanistan

Vahdettin, Atatürk'e "sen bu ülkeyi kurtaracaksın" gibi laflar söylemiş, Atatürk'ün kendisi söylüyor bunları. Bu şu anlama geliyor: Sen gidip asayiş sağlayacaksın ve Yunanlıların İzmir'de yaptıklarını Karadeniz'de yapmalarını engelleyeceksin. "Vatanı kurtaracaksın"ın anlamı budur.

1928'de Harf Devrimi yapıldığında Türkiye'de okuryazarlık oranı ancak %10'du, dolayısıyla sıfırdan başlama olanağı vardı. Atatürk de bunu değerlendirdi. Öyle tahmin ediyorum ki okuryazarlık oranı yüzde otuzlarda filan olsaydı böyle bir şeye girişmezdi. Tabii bunun devrimci amaçları da var, o da Ortaçağ ile köprüleri atmak.

Marksist anlamda emperyal bir güç değil. Ancak Savaş'ta İtilaf Devletleri tükenmişti. Yoksa kendileri gelirdi, kendileri bu işi yapmaya çalışırlardı. Bu da bizim şansımız Tabii. Yunanlılar o kadar maşa ki, Büyük Zafer'den sonra Mudanya Konferansı toplanıyor, barışa gidilecek. İsmet Paşa'nın karşısında bir İngiliz, bir Fransız bir İtalyan generali, 11 gün cebelleşiyorlar, özellikle Doğu Trakya meselesi üzerinde. İsmet Paşa Konferans sırasında İngiliz Yüksek Komiseri Harington'a "biz bunları konuşuyoruz ama Yunanlılar buna ne diyecek?" diye soruyor. "Onlar tamamdır" cevabı geliyor. Bu sırada Mudanya açıklarında bir gemide Yunan General Mazarakis var, hiçbir zaman konferansın içinde olmuyor. Bu durum da mükemmel bir şekilde gösteriyor ki Yunanlılar emperyalizmin maşa-sıydılar. Dolayısıyla mücadele antiemperyalist bir mücadeleydi.

Bilim ve Ütopya: Peki Hocam, Çerkez Ethem hain miydi, değil miydi?

Sina Akşin: Ben bu konuyu "Çerkez Ethem Nasıl Hain Olabildi?" ismiyle yazdığım bir makalede işledim. Çerkez Ethem çelişkilerle dolu bir adam; bir yandan İttihatçı, Teşkilat-ı Mahsusacı, öte yandan ordu yerine Kuvayi Milliye ile mücadele devam etsin tezini savunuyor. Diğer yandan Çerkez Ethem'in ağabeyleri subay, kendisi de babası yüzünden subay olmamış. İki abisi daha var, onlar savaşta şehit oldukları için babası Ethem'in asker

olmasına izin vermemiş. Ancak Ethem çok meraklı askerliğe ve neticede evden kaçıp astsubay okuluna gidiyor. Dolayısıyla Çerkez Ethem de çetelerle Yunanlılara karşı koyulamayacağını fark ediyor aslında. Üç isyanı bastırmış olmasıyla ulusal kahraman, düzenli ordu olmasın diye inat edip, bu uğurda Yunanlılara sığınmasıyla hain. Böylesine kafası karışık.

Bilim ve Ütopya: Cumhuriyete muhalefet edenlerin hiç dillerinden düşürmedikleri bir diğer konu Harf Devrimi. Söylenildiği gibi Harf Devrimi bizi bir gecede cahil bırakıp kendi tarihimize yabancılaştırdı mı? Bu tartışmaları son dönemdeki Osmanlıca konusu ile birlikte değerlendirir misiniz?

Sina Akşin: Bu iddialar doğru değil. 1928'de Harf Devrimi yapıldığında Türkiye'de okuryazarlık oranı ancak %10'du. Yani hala Türkiye'nin ezici çoğunluğu okumasız yazmasız vaziyetteydi, dolayısıyla sıfırdan başlama olanağı vardı. Atatürk de bunu değerlendirdi. Öyle tahmin ediyorum ki okuryazarlık oranı yüzde otuzlarda filan olsaydı böyle bir şeye girişmezdi. Tabii bunun devrimci amaçları da var, o da Ortaçağ ile köprüleri atmak. Bu biraz Tarık Bin Ziyad'ın gemileri yakması olayına da benziyor. Biliyorsunuz, Tarık Bin Ziyad, Endülü'sün fethine başlarken gemileri yakar ve geri dönme ihtimalini ortadan kaldırır; ya zafer alınacaktır, ya ölünecektir. Tarık Bin Ziyad gibi Atatürk

de müthiş bir devrimci adımla Ortaçağla bağları koparmıştır. Atatürk devrimi hoşluk olsun diye, şıklık olsun diye yapmadı. Devrim çok hayati bir zorunluluktur. Çünkü Batılıların etnik temizlik niyetinde oldukları Sevr Antlaşması'yla belgelenmişti. Hedef Anadolu'nun yarısını Yunanistan, yarısını Ermenistan yapmaktı. Bu Tabii bir anda olabilecek bir iş değildi, zamana yaymak gerekiyordu. Batılılar da bunu görüyordu ve Anadolu'nun yukarıdaki şekilde bölüneceği açık olarak ifade edildiğinde Türklerin ayaklanacaklarını da hesap ediyorlardı. İşte Sevr Antlaşması 433 maddesiyle ve ek olarak üçlü anlaşmayla bu harekâtı başarma planıdır aslında. Buna göre Kuzeydoğu Anadolu'nun büyük kısmı Ermenistan'a ayrılıyor. Ege bölgesinin İzmir Ayalık arası ve Doğu Trakya Yunanistan'a veriliyor. Tabii, Osmanlı Devleti'nin kolu kanadı kırılıyor. Sevr Antlaşması'na göre; ne ordusu kalıyor ne de maliyesi. Maliye alanında İngiliz, Fransız ve İtalyanlardan oluşan Maliye Komisyonu diye bir komisyon öngörülüyor. Ordu da yaklaşık 50700 kişilik bir jandarma kuvvetine indiriliyor. Bir de Üçlü Anlaşma ile Fransız ve İtalyan nüfuz bölgeleri yaratılıyor. Bu bölgelerin biri batıda biri doğuda. Sanıyorum buradaki niyet şuydu: Fransız nüfuz bölgesinde (Doğuda) Ermenileştirme çalışmaları yapılacak ve sonunda bölge Ermenistan'a katılacaktı. İtalyanlar da bu işi Batı Anadolu'da yapacaklardı, sonunda bu bölge Yunanis-

Hız. Muhammed ve arkadaşlarının yürüttüğü Hendek vb. savaşlar mahalle kavgasının biraz ötesinde savaşlar; katılan sayısı az, ölü sayısı az, ama çok önemli savaşlar. Çünkü sonrasında koca İslam İmparatorluğu kuruluyor.

Homo Ahretikus'un inanmaya hazır olduğu şeylerin sınırı yoktur, çünkü tamamen öbür dünyaya odaklanmıştır ve bütün derdi cennete gitmek, orada ebedi saadet yaşamaktır.

tan'a katılacaktı. Tabii bu işin ne kadar süreceği belli değildi, ama zaten Osmanlı Devleti'nin de bir sıkımlık canı kalmıştı, onu da böylelikle uzun erimde ortadan kaldıracaklardı. Çünkü Batılılar hiçbir zaman Anadolu ve Rumeli'nin fethini içlerine sindirememişler, kabul etmemişlerdir. Bakın, Rumeli de Anadolu kadar Türk'tü. Burası, Rumların ve Sırp'ların yurdu olduğu kadar Türklerin de yurduydur. Anadolu da yüzde yüz Türk değildi şüphesiz, herkes bir arada yaşıyordu. Yani "Anadolu daha Türk'tü" önermesi doğru değildir. Tabii Anadolu önce fethedildiğinden bir kıdem farkı vardır sadece. Osmanlı devleti Rumeli'yi her zaman tercih etti, çünkü orası daha bereketliydi. Mesela Rumeli beylerbeyi Anadolu beylerbeyinden daha kıdemlidir. Rumeli defterdarı da aynı şekilde. Abdülhamit zamanında da Rumeli'deki valiler daha kıdemli, daha çok maaş alıyorlar. Rumeli Osmanlı'nın kalbiydi. Ancak batılılar bunu hiçbir zaman kabul etmediler ve sonunda başardılar. Tabii burada biraz Osmanlı Devleti'nin buna çanak tutması durumu da var. Örneğin matbaa üç yüz yıl kabul edilmemiş.

Osmanlıca tartışmalarına gelecek olursak. Bir kere Osmanlı toplumunda Türklerin okuryazar oranı yüzde beşin altındadır. Yani küçük bir azınlık diğerlerini güder ki reaya bu demektir. Osmanlı bir Ortaçağ toplumuydu ve yönetenler kendi özel dillerini yarattılar. Zaman içinde Farsça ve Arapça ile karışık bir yazı dili ortaya

çıktı. Pek konuşulmuyordu, belki bu azınlığın erkekleri diğer erkeklerle bir ölçüde Osmanlıca konuşuyor olabilir. Fakat eve gidince karısıyla bu dili zaten konuşamaz. Kapalı bir toplum kadınlar evden çıkmıyor, okula gitmiyor, Osmanlıcanın "O"sunu bilmiyor. Dolayısıyla adam karısıyla ya da Türkçe konuşmak zorunda. Pek Tabii, çocuklar da Türkçe ile yetişiyor. Zaten 19. yüzyılda gazete meselesi başlayınca da hemen yazı dilinin Türkçeleştirilmesi olayı gündeme geliyor. Halk okuyamıyor ama akşamları kahvelerde okuma yazması olan birisi yüksek sesle okuyor ve çoğunluk dinliyor. Bunun için dilin anlaşılır olması gerekiyordu. Gazetelerle birlikte Osmanlıca yazı alanından da çekilmeye başlamıştır. Günümüzde artık üniversitelerde eski yazı dersi Osmanlıca diye geçiyor. Yani bu eski yazı öğretimi aslında. Şu anda AKP'nin yürüttüğü tartışmaların amacı Türkiye'yi Ortaçağ'a geri götürmek Tabii. Amaç Türkiye'de bir şeriat diktatörlüğü kurmak. Ve bu tartışmalar da bir çeşit yoklama aslında. Hiç şüphesiz Medeni Kanunu kaldırıp şeriata da dönmek istiyorlar. Böyle giderse bir noktada birdenbire hiçbir kadın örtünmeden sokağa çıkamayacak.

Bilim ve Ütopya: Gericiler Eski Türkiye'yi karalamak için "Atatürk Yahudi'di, İngiliz ajanıydı, İngiliz valisi olmak istedi ve Cumhuriyet İngilizlerin yardımı ile kuruldu" gibi komployle karışık yüzeysel tezler ileri sürüyorlar. Bu tezlerin kökeni nereye dayanıyor, amaç ne?

Sina Akşın: Bu durum şüphesiz hiç sorgulamayan, araştırmayan, kendisine söyleneni olduğu gibi kabul eden Ortaçağ insanı olmakla ilgili ki, ben bu Ortaçağ insanına Homo Ahretikus diyorum. Ortaçağ insanı her şeye inanmaya hazırdır. Rahmetli Turgut Özakman bu konuda bir kitap yazdı ve bütün bu palavraları teker teker çürüttü. Fakat Homo Ahretikus'un inanmaya hazır olduğu şeylerin sınırı yoktur, çünkü tamamen öbür dünyaya odaklanmıştır ve bütün derdi cennete gitmek, orada ebedi saadet yaşamaktır. Şeyhi, ağası ne derse doğrudur. Şimdi "Hakimiyet kayıtsız şartsız millettir" sözünde o millete Homo Ahretikus dâhil midir, değil midir? Yani bilinçsiz, Ortaçağ'ın emrinde, robot vaziyetindeki Homo Ahretikus millettin sayılır mı? Kaldı ki Atatürk Yahudi olsa ne olur efendim, Türkiye'yi kurtardı işte, var mı bunun daha ötesi?

Bilim ve Ütopya: Bu noktada, Hocaların iktidarın millet vurgusuna da değinelim o halde. Onların millet kategorisiyle, devrimcilerin; Mustafa Kemal Atatürk'ün, Mahmut Esat Bözkurtların millet tanımları arasındaki fark nedir?

Sina Akşın: Milletin bir bireyi olmak için bilinçli olmak lazım, aydınlanmış, Ortaçağ'dan çıkmış olmak lazım. Zaten Atatürk Devrimi'nin amacı da yeni Sevrler karşısında direnebilmeleri için Türklerin bir an önce Ortaçağ'dan çıkıp modern insan olmalarıydı. Atatürk, Cumhuriyeti Homo Ahretikus gençliğe değil, devrimci gençlere emanet etti.

Bilim ve Ütopya: Cumhuriyet karşıtı cephe sadece İslamcılardan ibaret değil. Ayrılmış etnik hareket de Cumhuriyetin ka-

İstiklal Mahkemeleri'nin uygulamaları Fransız Devrimi'ndekilere kıyasla son derece küçük çaplıdır. Çok daha az kan dökülmüştür. Bakın mesela İskilipli Atıf Hoca, şapka meselesinden filan değil bir isyan hazırlığında olduğundan, bu amaçla örgüt kurmaktan idam edilmiştir.

rakterini faşistlik, katliamcılık ve zalimlikle ilişkilendiriyor. Cumhuriyetin Kürtlere ve Alevilere sistematik bir baskı uyguladığını iddia ediyor. Ne diyeceksiniz?

Sina Akşın: Geçen gün Gamze Akdemir'in Cumhuriyet Kitap ekinde Ahmet Şık ile yaptığı röportaja rast geldim. Gamze Akdemir Kürtlerin haklı taleplerinden bahsediyordu, Ahmet Şık da hemen onaylıyordu. Bu arada Silivri'ye düşen subayların bir takım suçları olabileceği de ima ediliyordu. Hiç bir noktada da Amerikan emperyalizminden söz edilmiyordu. Hâlbuki emperyalizmi hesaba katmadan hiçbir tahlil yapılamaz. PKK emperyalizmin maşasıdır. Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra Batılılar Türklerin başına önce Asala'yı musallat etmişlerdi. Orly'de bombaları batılıları da öldürünce Asala'yı buharlaştırdılar. Ardından ertesi yıl PKK karakola saldırdı ve silahlı mücadele başladı. Özgürlük vb. söylemler büyük ölçüde bahanedir. Şikâyetlerinde haklı yönler olabilir ki onlar da büyük ölçüde giderilmiştir. Hala silahlı mücadeleyi devam ettirmeleri bir yerden emir aldıklarını göstermektedir. Bu da aslında Sevr'in bir uygulaması olarak görülebilir, Sevr hortlatılmaya çalışılıyor.

Bilim ve Ütopya Gericiler İstiklal Mahkemeleri'nden neden rahatsız? Büyük Fransız Devrimi'nde de benzer uygulamalar var mı?

Sina Akşın: Bir kere İstiklal Mahkemeleri'nin uygulamaları Fransız Devrimi'ndeki-

lere kıyasla son derece küçük çaplıdır. Çok daha az kan dökülmüştür. Bakın mesela İskilipli Atıf Hoca, şapka meselesinden filan değil bir isyan hazırlığında olduğundan, bu amaçla örgüt kurmaktan idam edilmiştir.

Bu noktada Dersim olayına değinmek gerekir. Öncelikle şunu söylemek gerekir; Osmanlı Devleti Türklerin tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti Türk topluluklarının göçebe hayvancılıktan tarıma geçişinin devletidir. Bu da bir sosyal devrimdir. Bu tesadüf değil Tabii ki, çünkü Anadolu'nun ve Rumeli'nin hiçbir yerinde çöl yok. Çöl olmayınca insanlar yerleşip tarım yapmaya başlıyorlar. Bu sosyal devrim sonrası bir devrim daha lazımdı. Milli demokratik devrimi gerçekleştirmek lazımdı. Osmanlı burada maalesef çok başarısız oldu. Az önce söylediğimiz matbaayı geç kabul etmek ve Ortaçağ'da ısrar gibi olaylar bunların göstergesidir.

Osmanlı devleti her zaman göçebeliliğin düşmanı olmuş ve her zaman insanları yerleştirmeye çalışmıştır. İşte 1864'te Çukurova'ya Fırka-i Islahiye diye bir ordu gönderiliyor. Çünkü başta Avşarlar olmak üzere aşiretler ortalıkta dolaşıyorlar ve dolaştıkları yerde tarım yapılamıyor. Dolaşısıyla güzelim Çukurova'nın doğusunda tarım yoktu. Sürülerini tarlaya sokuyorlardı, ne yapıyorsun deyince de vuruyorlardı. Osmanlı böyle olaylar karşısında yerleşme merkezlerini kuruyor ve bu uğurda bir yığın kan dökülüyor. Şimdi Osmanlı Avşarları neden oturttu, Çukurova'yı neden tarıma

açtı diye itiraz mı edeceğiz? Edilebilir Tabii, ama o zaman insanlık ilerlemeden vazgeçsin, Ortaçağ'da kalsın demek lazım.

Osmanlı'nın halledemediği tek mesele Dersim'di. Onu da Cumhuriyet halletti. Oradaki aşiret yapısının çözülmesi işini Cumhuriyet gerçekleştirdi. Dediğim gibi bu, Osmanlı'nın yaptığı yerleştirme işini tamamlayan bir harekattır aslında. Orantısız güç kullanıldı mı meselesine gelince; belki kullanıldı ama ne yazık ki kavgada yumruğun hesabı olmaz. İstiklal Mahkemeleri de bu kapsamda düşünülmelidir. Tarihsel bir zorunluluk olarak bakılmalı bu meselelere. Ya bu deveyi güdeceksin, ya bu diyardan gideceksin.

Bilim ve Ütopya: Kadın sorunu AKP iktidarıyla birlikte son yılların en yakıcı gündemlerinden birini oluşturmakta. Bu konuyu da Cumhuriyet'in kadınlara verdiği seçme seçilme hakkı gibi devrimlerden sayacak olursak kadının kapanma özgürlüğü var mıdır ve Cumhuriyet bu "özgürlüğe" karşı nasıl hareket etmiştir?

Sina Akşın: Kafayı din uğruna örtmek gericiliktir. Mahmut Esad diyor ki "Hiçbir halkın köle olma hakkı yoktur". "Ben özgürüm ben köleliği seçiyorum" diye bir şeyi ne mantık, ne hukuk tanır. İnsanlık tarihi de geriye gidişi kabul etmez. Örtünerek üniversiteye gidenler özgürlüklerini Ortaçağ için kullanmış oluyorlar aslında. Amerika'da Christian Science diye bir grup var ve bunlar İncil'i harfiyen kabul ediyorlar. Bayağı kalabalık bir grup bunlar, Christian Science Monitor diye bir gazeteleri de var. Hasta olduklarında doktora gitmiyor ve ilaç kullanmıyor bu insanlar, sadece dua ediyorlar. Çünkü İsa nasıl hastaları iman gücüyle iyileştirdiyse biz de aynı şekilde iman gücü ve duayla hastalıktan kurtuluruz diyorlar. Mesela bu gruba mensup bir ailenin çocukları apandisit krizine tutulduğunda, biz de komşular olarak bunu duyduğumuzda polise haber vermeyecek miyiz inançlarına saygılıyız diye? Ölsün gitsin mi diyeceğiz, yoksa polis kapıyı kırıp alıp çocuğu hastaneye mi götürecektir? Yani Ortaçağ'ı yaşama özgürlüğü diye bir özgürlük olamaz. Türkiye'deki Ortaçağ'ın gerisinde emperyalizm var. Türkiye'de barınamayan şeyhlerin Hristiyan emperyalist ülkelere sığınıp yerleşmesi bunun kanıtıdır.

Osmanlı devleti her zaman göçebeliliğin düşmanı olmuş ve her zaman insanları yerleştirmeye çalışmıştır.

Kemalist Türkiye’de işçi sınıfının gelişimi ve yaşama-çalışma koşulları

Kemalist Türkiye’de işçi sınıfı hem güçlü, hem zayıftı. İşçi sınıfının eğitilmiş kesimleri güçlüydü; ancak bu gücün kaynağı örgütlülük veya eylem değil, vasıflı ücretli işgücüne duyulan büyük gereksinime karşın, vasıflı işgücünün yetersizliği idi. Buna karşılık işçi sınıfı bir bütün olarak zayıftı. Kemalist dönemde nicel ve nitel olarak çok zayıf konumdaki Türkiye işçi sınıfı, ücretli işgücü arzının sınırlılığının getirdiği gücü sayesinde önemli bazı haklara kavuştu.

Toprak edinebilmek çok kolay olduğu için nüfusun yüzde 80’ine yakın bölümü köylerde yaşıyor ve bunların büyük bölümü ancak nakit gereksinimlerini karşılamak için geçici olarak kentlere veya kırsal bölgelerdeki inşaat şantiyelerine giderek ücretli işçi olarak çalışıyorlardı. Bu insanlar için işçilik katlanılması gereken geçici bir durumdu.

1923-1938 dönemi Türkiye işçi sınıfının tarihinde, özel yıllardır.

İşçi sınıfı, üretim araçları mülkiyetine sahip olmayan ve geçimini işgücü satışıyla elde edilen ücret, maaş veya aylıkla sağlayan insanlardan oluşur. Bu kişilerin bağlı bulundukları hukuki statü veya yaptıkları işin ağırlıklı olarak beden işi veya masa başı iş olması bu kişilerin sınıfsal durumlarını belirlemez. Kişilerin kendi sınıf konumlarına ilişkin bilinçleri de onların nesnel olarak hangi sınıftan olduklarını değiştirmez.

Kemalist Türkiye’de işçi sınıfı hem güçlü, hem zayıftı.

İşçi sınıfının eğitilmiş kesimleri güçlüydü; ancak bu gücün kaynağı örgütlülük veya eylem değil, vasıflı ücretli işgücüne duyulan büyük gereksinime karşın, vasıflı işgücünün yetersizliği idi. Bu nedenle bu yıllarda işçi sınıfının vasıflı kesimine önemli haklar sağlandı.

Buna karşılık işçi sınıfı bir bütün olarak zayıftı.

Türkiye nüfusu 1927 yılında yalnızca 13,6 milyondur. Nüfus 1935 yılında 16,2 milyon, 1940 yılında 17,8 milyon oldu.

1911-1922 dönemindeki savaşlar genç erkeklerin önemli bir bölümünün ölümüne ve sakat kalmasına neden olmuştu. Nüfusun azlığına ve özellikle genç erkek nüfusun yetersizliğine karşın, bu dönemde vatana ihanet edip tehirci maruz bırakılan Ermenilerin ve Yunanistan’daki Müslümanlarla mübadeleye tabi tutulan Rumların bıraktığı geniş topraklar vardı. Toprak edinebilmek çok kolaydı. Bu nedenle nüfusun yüzde 80’ine yakın bölümü köylerde yaşıyor ve bunların büyük bölümü ancak nakit gereksinimlerini karşılamak için geçici olarak kentlere veya kırsal bölgelerdeki inşaat

İşçi sınıfı, üretim araçları mülkiyetine sahip olmayan ve geçimini işgücü satışıyla elde edilen ücret, maaş veya aylıkla sağlayan insanlardan oluşur.

şantiyelerine giderek ücretli işçi olarak çalışıyorlardı. Bu insanlar için işçilik katlanılması gereken geçici bir durumdu. Bu mülksüzleşmemiş köylülerin veya ortakçıların işçi sınıfı mücadelesine herhangi bir katkıları olmadı. Tam tersine, geçici olarak geldikleri işyerlerinde en kısa sürede en fazla parayı kazanabilmek için uzun süreler çalışmayı, uzun vadeli mücadeleden kaçınmayı benimsediler. Anlayış ve davranışlarını işçi sınıfı bilinci değil, küçük burjuvalık veya daha genel olarak köylülük belirliyordu. 1929 Büyük Buhranı da ciddi bir mülksüzleşme ve işçileşmeye yol açmadı; bazı köylüler mülksüzleştiklerinde büyük köylülerin ortakçısı-na dönüştü.

Bu yıllarda işyerlerinde daimi olarak işçilik yapanların çok büyük bölümü birkaç işçinin çalıştığı ve işyerinin sahibinin de onlarla birlikte üretime katkıda bulunduğu işyerlerinde çalışıyorlardı. Karl Marx'ın "Kleinmeister" olarak nitelendirdiği ve bir türlü sermaye birikimine geçemeyen bu küçük işletmelerde (genişletilmiş yeniden üretim yerine basit yeniden üretim) sınıf çelişkisinin ve sınıf bilincinin gelişmesi olanaklı değildi.

Bu dönemde Türkiye işçi sınıfının zayıflığının diğer bir nedeni, işçi sınıfının vasıflı tabakasının gücüydü.

Kemalist yönetim, (1) Osmanlı devletinin yıkıntılarından yeni bir devlet yaratmak için yeni bir bürokrasiye, (2) devralınan ümmet ve aşiretler topluluğunu çağdaş bir millete dönüştürebilmek için öğretmenlere ve sağlıkçılara, (3) askeri zaferlerle sağlanan siyasi bağımsızlığı koruyup geliştirebilmek için zorunlu olan ekonomik bağımsızlığı sağlayacak sanayileşme ve millileştirilecek demiryolu, fabrikalar, limanlar, madenler, vb. için teknik elemanlara gereksinim duyuyordu.

Bu işler ancak tam zamanlı olarak çalışacak, tam olarak mülksüzleşmiş, tek geçim kaynağı devletin ödeyeceği aylık olan vasıflı işçilerce yerine getirilebilirdi. Halbuki Osmanlı döneminde vasıflı ücretli işgücünün çok büyük bölümünü Ermeniler, Rumlar, Yahudiler ve yabancı işçiler oluşturuyordu. Bunların büyük bölümü tehcir ve mübadele nedeniyle bu topraklardan ayrılmıştı. Ayrıca Müslüman vasıflı ücretli işgücünün önemli bölümü de 1911-1922 döne-

Türkiye, bir taraftan Sovyetler Birliği ile iktisadi ilişkilerini geliştirirken, diğer taraftan Komünist Enternasyonal'in bir bölümü olan ve Komintern merkezini Sovyetler Birliği'nin çıkarları doğrultusunda belirlediği politikalara uymak zorunda bulunan Türkiye Komünist Partisi'nin çalışmalarından çekiniyordu.

minin savaşlarında ve özellikle Çanakkale ve Sakarya'da şehit olmuştu.

Ayrıca bu dönemde Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde Sovyetler Birliği'nin belirleyici önemi vardı. Türkiye, bir taraftan Sovyetler Birliği ile iktisadi ilişkilerini geliştirirken, diğer taraftan Komünist Enternasyonal'in bir bölümü (seksiyonu) olan ve Komintern merkezini Sovyetler Birliği'nin çıkarları doğrultusunda belirlediği politikalara uymak zorunda bulunan Türkiye Komünist Partisi'nin çalışmalarından çekiniyordu. Komünistlerin öncelikli ve ağırlıklı olarak vasıflı ücretli işgücü içinde çalışma yaptıklarını bilen Kemalist yönetim, Türkiye'nin vasıflı ücretli işgücünü devletle özdeşleştirerek bu tehlikeyi de asgariye indirmeye çalıştı.

Bu durum, 1926 yılında 788 sayılı Memurin Kanununun kabulünü getirdi. İşçi sı-

nının en üst tabakasından bir "işçi aristokrasisi" yaratıldı. Memur statüsünde istihdam edilen bu kesim, günün koşullarında son derece önemli haklara kavuştu. Bu haklar, işçi sınıfının bu tabakasının gücü sayesinde sağlandı. Bu güç ise, örgütlü mücadele değil, vasıflı ücretli işgücüne büyük gereksinim duyulan koşullarda bu tabakanın nicel azlığı ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin işlerine karışması kaygısıydı.

1926 yılında kabul edilen 788 sayılı Memurin Kanunu ve 1927 yılında kabul edilen 1108 sayılı Maaş Kanunu ile "işçi aristokrasisi" haline getirilmiş memurlara önemli haklar tanındı. Bunlarla ve daha sonra çıkarılan ek mevzuatla, memurların iş güvenliği ve sosyal güvenlik hakları sağlandı. Memurların İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki sıkıntıları da, getirilen yeni düzenlemeler ve sağlanan ek ödemelerle azaltıldı.

788 sayılı Memurin Kanununa göre memurlara üç yılda bir yüzde 10 veya yüzde 15 oranında zam verilecekti. 25 yıl çalışan memur emekliliğe hak kazanıyordu. Emekli aylığı, son 10 yıl içinde alınan en yüksek aylığın yüzde 50'si kadardı. 25 yıldan fazla çalışan her yıl için yüzde 50 oranına 2 puan ekleniyordu. Yılda 30 gün ücretli izin hakkı vardı. Ayrıca resmi doktorun raporu süresince memur izinli sayılıyor ve aylığında bir indirim yapılmıyordu. Memura, kaymakam veya valinin onayıyla yılda üç defaya kadar 8 gün ücretli izin verilebiliyordu. Memurun haftalık çalışma süresi Bakanlar Kurulu tarafından belirleniyor ve mevsime göre günde 6 ila 8 saat arasında değişebiliyordu. Memurlar ve bakmakla yükümlü oldukları kimseler, devletin sağlık hizmetlerinden parasız olarak yararlanabiliyordu. Memurların siyasi örgütlere ve kulüplere katılması yasaktı. Memurların halkevlerinin çalışmalarına katılmaları konusunda 13178 sayılı kararnameyle özel izin vardı. Memurların grev yapması yasaklanmıştı. Ayrıca 1926 yılında kabul edilen 765 sayılı Türk Ceza Kanunu da devlet memurlarından üç veya daha fazlasının evvelce aralarında anlaşarak memuriyetten ayrılma kararını da cezai yaptırıma bağlıyordu (M.236). 788 sayılı Kanunda memurların sendikalaşmasını yasaklayan bir hüküm yoktu. Ancak bu dönemde de yürürlükte bulunan Tatil-i Eşgal Kanununda kamuya yönelik hizmetlerde çalışanlara getirilmiş bulunan sendikalaşma yasağının devlet memurları için geçerli olduğu ileri sürülüyordu.

1926 yılında 788 sayılı Memurin Kanununun kabulü ile işçi sınıfının en üst tabakasından bir "işçi aristokrasisi" yaratıldı. Memur statüsünde istihdam edilen bu kesim, günün koşullarında son derece önemli haklara kavuştu.

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde çok ciddi bir işçi sıkıntısı vardı. 1920'li yıllardan başlayan devletleştirmelerin ve özellikle 1930'lu yıllarda hızlanan devlet işletmelerinin gereksinim duyduğu işçiyi bulmakta büyük zorluklarla karşılaşılıyordu. Bu işletmelerde çok yüksek bir işçi devri vardı.

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde çok ciddi bir işçi sıkıntısı vardı. 1920'li yıllardan başlayan devletleştirmelerin ve özellikle 1930'lu yıllarda hızlanan devlet işletmelerinin gereksinim duyduğu işçiyi bulmakta büyük zorluklarla karşılaşılıyordu. Bu işletmelerde çok yüksek bir işçi devri vardı. Köyle bağı devam ederken işçilik yapan kişi, köyde bir sorunu veya işi çıktığında işletmedeki işini terkedip gidiyordu. Bu nedenle özellikle devlet işletmelerinin yöneticilerinin en önemli sorunlarından biri, işçi devrini düşürmek, işçilerin işyerinde sürekli bir biçimde çalışmasını sağlamaktı.

Özel sektör ise bu dönemde ciddi yatırımlara yönelmedi ve ciddi bir işçi talebi yaratmadı. Bu yıllarda Türkiye'deki sermayenin önemli bölümü, ağırlıklı olarak İstanbul'da yaşayan Rum, Ermeni ve Yahudilere aitti. Özellikle Rumlar ve Ermeniler, Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan ordusuna önemli miktarlarda maddi yardımda bulunmuşlardı. Bunlar, ayrıca, emperyalist ülkelerin şirket gruplarıyla yakın ilişki içindeydi ve Türkiye'nin bağımsızlığını güçlendirecek bir sanayileşmeye katkıda bulunmak yerine, yabancı şirketlerin Türkiye'deki acentaları olarak çalışmayı tercih ediyorlardı.

Bu nedenlere bağlı olarak Kemalist dönemde işçiler lehine önemli düzenlemeler yapıldı.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde seçme-seçilme hakkı üzerinde kısıtlama-

lar vardı. Padişah tarafından onaylanan İntihab-ı Mebusan Kanununa göre, 1908 yılında yapılan seçimlerde birinci ve ikinci seçmen olabilmek için aranan koşullar arasında "devlete az çok vergi vermek" ile "bir kimsenin hizmetkarlığında bulunmamak" yer alıyordu.

3 Nisan 1339 (1923) tarih ve 320 sayılı Kanunla seçme ve seçilme haklarının demokratikleştirilmesi doğrultusunda önemli bir adım atıldı. Bu yasa ile, 18 yaşını bitiren her erkeğe seçme hakkı tanındı. Birinci ve ikinci seçmen veya milletvekili olabilmek için vergi ödeme yükümlülüğü de kaldırıldı.

15 Ocak 1924 tarihinde, on bin ve daha fazla nüfuslu yerleşim birimlerinde, sınaî ve ticarî müesseselerde haftada bir gün tatil yapılmasını öngören 394 sayılı Hafta Tatili Hakkında Kanun kabul edildi. Cuma günleri yapılacak olan bu tatil ücretsizdi. Sağlık kuruluşları, taşımacılık işletmeleri, oteller ve benzeri bazı kuruluşlarda hafta tatili başka bir gün verilebilecekti. "Açık havada veya senenin bir kısmında çalışan veya faaliyetleri mevsime tabi bulunan ziraat, avcılık, balıkçılık, çobanlık, ormancılık, yapıcılık, tuğlacılık ve" benzeri işlerde çalışanlar bu kanunun kapsamı dışında tutulmuştu.

24 Nisan 1930 gün ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu başta çocuklar ve kadınlar olmak üzere, işçi sağlığı konusunda önemli düzenlemeler getirdi. Bu yasanın çıkarılması için işçi sınıfının bir çabası yok-

tu. Hükümetin amacı nüfusu artırma ve işçilerin daha iyi çalışabilmeleri için sağlıklarını koruma olsa gerektir.

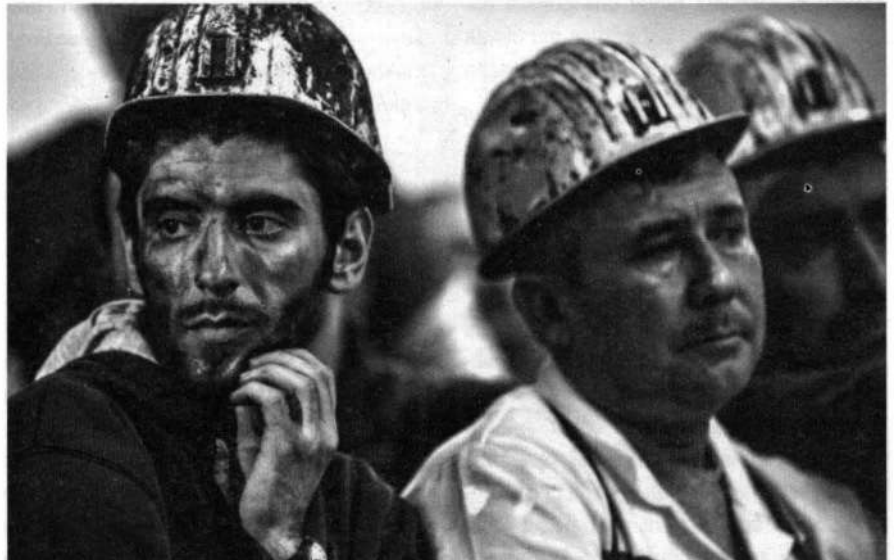
Kanunla "12 yaşından aşağı bütün çocukların fabrika ve imalathane gibi her türlü sanat müesseseleriyle maden işlerinde amele ve çırak olarak istihdamı" yasaklandı (M.173). 12-16 yaş arasındaki çocukların günlük çalışma süresi en fazla 8 saatti. Bu yaş grubundakilerin gece 20.00'den sonra çalıştırılmaları yasaktı (M.174).

Yeraltında çalışan işçilerin 24 saat içindeki çalışma süresi 8 saati aşamayacaktı (M.175).

Kadınların doğumdan önce üç hafta ve doğumdan sonra üç hafta süresince "fabrika, imalathane ve umumî ve hususî müesseselerde çalışması ve çalıştırılması" yasaktı. Kadınların bu süre içinde çalıştırılabilmeleri ancak "kendisi ve çocuğunun sıhhati için bir zarar husule getirmeyeceği bir tabip tarafından tahriren tasdik" edilmesine bağlıydı (M.155).

Doğum yapan kadınlara, doğum sonrası izninin arkasından 6 ay süreyle günde iki kez yarım saatlik ara verilecekti (M.177).

Sürekli olarak 50 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran işyerlerinde bir doktor bulundurulacaktı. 50-500 sayıda işçinin çalıştığı işyerlerinde revir kurulacaktı. 500'den fazla işçinin çalıştığı işyerlerinde her 100 işçi için 1 yatağın bulundurulduğu bir hastane kurulacaktı (M.180).

24 Nisan 1930 gün ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu başta çocuklar ve kadınlar olmak üzere, işçi sağlığı konusunda önemli düzenlemeler getirdi. Yeraltında çalışan işçilerin 24 saat içindeki çalışma süresi 8 saati aşamayacaktı.

Cemiyetler Kanunundaki hüküm "sınıf" esasına dayalı örgütlenmeleri yasaklamaktaydı. "Meslek" esasına dayalı sendikaların kurulmasının önünde hiçbir yasal engel yoktu.

Bu düzenlemeler 1930'larda sayıları ve önemleri artan kamu işletmelerinde hayata geçirildi. Özel sektörün bu koşulları yerine getirmesini sağlayıcı düzenlemeler ve denetim eksik kaldı.

11 Haziran 1932 gün ve 2007 sayılı Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun ile, birçok işte yabancı uyrukluların çalışmaları yasaklandı.

27 Mayıs 1935 gün ve 2739 sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun ile, ücretsiz genel tatil günleri düzenlendi. 1 Mayıs ise bahar bayramı olarak kabul edildi. Hafta tatili Cuma gününden Pazar gününe alındı.

Maden Ocaklarında Yeraltı İşlerinde Kadınların Çalıştırılmaması Hakkındaki Milletlerarası Mukaveleye İltihaka Dair 3229 sayılı Kanun 9 Haziran 1937 günü kabul edildi.

11 Haziran 1936 gün ve 3039 sayılı Çeltik Ekimi Kanunu ile çeltikliklerde çalışan işçilerin yatı yerleri düzenlendi; işçilerin güneş doğmadan önce çalıştırılmaları yasaklandı; güneş batmadan bir saat önce paydos edilmesi kuralı getirildi; işçilere temiz içme suyu temini ve parasız kinin dağıtılması zorunluluğu kondu. Bu düzenlemelere uymayanlara ilk defa para cezası verilecek, ihlalin tekrarlanması durumunda çeltik ekimi yasaklanacaktı (M.23-27).

27 Aralık 1937 gün ve 3293 sayılı Sınai Müesseselerde Sigorta Şirketlerinde Kullanılan Ecnebilere Mukabil Türk Memur ve Müstahdemi Yetiştirilmesi Hakkında Kanun ile işyerlerine şu yükümlülük getirildi: "Madde 1. Hususi veya sermayesinde Devlet iştiraki bulunan veya Devlet sermayesiyle kurulan imtiyazlı veya imtiyazsız bilümm Sınai müesseselerle Sigorta Şirketleri her hangi bir işte istihdam edecekleri her ecnebi mütehasıs için İcra Vekilleri Heyetince aylık olarak takdir olunacak bir mütehasıs yetiştirme ücretini tediye ve verecekleri bu ücretleri her altı ayda bir peşinen Hazineye yatırmağa ve mukabilinde alacakları mabuzların tarih ve numaralarını İktisat Vekâletine bildirmeğe mecburdurlar."

Bu şekilde toplanan paralar Sümerbank'a devredilecekti. Sümerbank da bu parayı, yabancı ülkelere eğitim için göndereceği öğrencilerin giderlerini karşılamada kullanacaktı.

17 Haziran 1938 gün ve 3457 sayılı Sınai Müesseselerde ve Maden Ocaklarında Mesleki kurslar Açılmasına Dair Kanun ise ortalama 100'ün üstünde sayıda işçi çalıştıran işyerlerinde cıрак, kalfa ve ustaların meslekî bilgilerinin artırılması için kursların açılmasını öngörüyordu. Çalışma zamanı dışında düzenlenecek ve haftada en çok altı saat sürecek kurslara katılmak zorunluydu. Sınai Müesseselerde ve Maden Ocaklarında Mesleki Kurslar Açılması Hak-

kında Nizamname de 6 Mayıs 1939 tarihinde kabul edildi (No.2/10193).

3490 sayılı Kanun, işletmenin kâr etmesi durumunda, iktisadi devlet teşekkülleri ve bağlı müesseselerde çalışan memur ve müstahdemlere yılda bir aylık istihkaklarını geçmeyecek şekilde ikramiye verilmesini de öngörüyordu (M.42).

29 Haziran 1938 gün ve 3530 sayılı Beden Terbiyesi Kanunu ile işçilere ve memurlara işyerinde spor yapma olanağının sağlanması zorunlu kılındı: "M.21. Memur ve işçi sayısı beş yüzden fazla olan müesseseler, fabrikalar, ticaret evleri ve sair kurumlar kendi memur ve işçilerine beden terbiyesi yaptırmak için genel direktörlüğün teklifi ve istişare heyetinin kararı üzerine İcra Vekilleri Heyeti tarafından verilecek karara göre jimnastik salonu, spor alanı, yüzme havuzu ve saire gibi tesisleri yapmağa ve uzman beden terbiyesi öğretmeni veya antrenörü tutmağa mecburdurlar."

28 Haziran 1938 gün ve 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu ile, "aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına veya adına dayanan" cemiyetlerin teşkili yasaklandı (M.9/h). Bu kanunun hemen arkasından da, 29 Haziran 1938 gün ve 3531 sayılı Kanunla Türk Ceza Kanununun 141. ve 142. maddeleri anti-demokratik bir biçimde ağırlaştırıldı.

Ancak Cemiyetler Kanunundaki bu yasak abartılmamalıdır. Bu yasayı ihlal etmenin yaptırımı, bir seneye kadar hafif hapis veya 10 liradan 200 liraya kadar hafif para cezasıydı. Ayrıca, Cemiyetler Kanunundaki hüküm "sınıf" esasına dayalı örgütlenmeleri yasaklamaktaydı. "Meslek" esasına dayalı sendikaların kurulmasının önünde hiçbir yasal engel yoktu. Bu boşluğa karşın, bu doğrultuda güçlü bir eğilim olmadığından, bu yasal boşluk da zorlanmadı.

Kemalist yönetim döneminde işyerlerine işçi çekebilmek ve gelen işçileri işyerlerinde tutabilmek amacıyla çeşitli iş kanunu tasarıları hazırlandı ve sonunda 3008 sayılı İş Kanunu 1936 yılında kabul edildi.

3008 sayılı İş Kanununun en önemli düzenlemelerinden biri, toplulukla iş ihtilafı çıkarılmasına ilişkindi. Bu hükme dayanarak 1939 yılından itibaren ve özellikle 1946 yılından sonra binlerce toplulukla iş ihtilafı çıkarıldı ve işçilere çeşitli haklar sağlandı.

Bu kanunun 12. maddesiyle bir başka yasak geldi: "Devlet, hususî idareler ve belediyelerle Devlete bağlı kurumlardan hizmet karşılığı maaş veya ücret alanlar bu- lundukları işin sıfat ve mahiyeti ile cemiyet kuramazlar."

Kemalist yönetim döneminde işyerleri- ne işçi çekebilmek ve gelen işçileri işyerle- rinde tutabilmek amacıyla çeşitli iş kanunu tasarıları hazırlandı ve sonunda 3008 sayılı İş Kanunu 1936 yılında kabul edildi.

İlk İş Kanunu (No.3008) 1936 yılında kabul edildi ve 1937 yılında yürürlüğe girdi. Yasa, "bir iş akti dolayısıyla, başka bir şah- sın işyerinde bedenlen veyahut bedenlen ve fikren çalışan" kişileri kapsıyordu. Kanun, "mahiyeti itibariyle yolunda işliyebilmesi için günde en az on işçi çalıştırmağı icap etti- ren işyerlerine" uygulanacaktı. İşyerindeki işçiler bir takım oluşturarak, aralarından seçecekleri bir takım kılavuzu aracılığıyla işverenle görüşebilecek ve bir takım muka- velesi yapabilecekti (M.11). Deneme süresi bir aydı (M.12). İhbar önelleri 13. maddede düzenlenmişti. Kıdemi beş seneden fazla olan işçiye her bir tam iş senesi için ayrıca onbeş günlük ücret tutarında bir tazminat ödenecekti (kıdeme tazminatı). Kadın işçiler, doğumdan önce ve sonra üçer hafta süreyle izinli olacak ve işçinin yarım ücreti işve- ren tarafından kendisine ödenecekti (M.25). İşveren, "işten dolayı hastalanan" işçiyi te- davi ettirmek ve tedavi süresinde ücretinin yarısını ödemekle yükümlüydü (M.25). Haf- talık çalışma süresi 48 saattir (M.35). Günde en fazla üç saat fazla çalışma yapılabilecek ve bir yıl içinde fazla çalışma yapılan günle- rin sayısı 90 işgünü geçmeyecekti. Fazla çalışma ücreti yüzde 25-50 oranında zamlı

ödenecekti. Fazla çalışma için işçinin onay gerekiyordu; ancak bu onay peşin olarak da alınabiliyordu (M.37). Kanun, işçi sağlığını korumak ve iş emniyeti sağlamak için çeşitli düzenlemeler getirmişti. Ancak bunlar uzun süre uygulanamadı. Kanun İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun kurulmasını öngörüyordu. Bu kurum da ancak 1945 yılında kurulabildi. Kanuna göre "Madde 73. Elli kişiden az işçi bulunan işyerlerinde on işçinin ve elliden itibaren 500 kişiden az işçi çalıştıran işyer- lerinde umum işçi sayısının beşte biri kadar sayıda işçilerin ve beş yüz kişi ile daha yu- karı sayılarda işçi çalıştıran işyerlerinde ise, en az yüz işçinin, gerek iş mukaveleleriyle önceden taayyün etmiş olan ve gerek işin mahiyetine ve çalışma teamüllerine veya kanuni ve nizami hükümlere müsteniden mer'i bulunan umumi veya hususi iş şart- larının hepsi yahut bir veya bir kaç yerine, kendi menfaatlerine daha uygun gördükleri" başka iş şartlarını işverene kabul ettirmek veyahut muayyen ve mer'i iş şartlarına kar- şı itirazları bulunmaksızın ancak bunların tatbikına ait usuller ve tarzların değiştiril- mesini temin eylemek kasdiyle, aralarında kararlaştırarak, hep birlikte ve birdenbire işi bırakmaları 'grev'dir." Grev ve dayanışma grevi yasaktı.

İş Kanununa göre, grev yalnızca işye- riyle ilgiliyse, grev yapan işçilerden her biri

on liradan yüz liraya kadar hafif para ceza- sına çarptırılacaktı (M.127/1). Grev, kamu hizmeti veren müesseselerde yapılırsa, para cezasına ek alarak, bir aydan altı aya kadar hafif hapis cezası öngörülüyordu (M.127/2). Yapılan grev, devlet, vilayet veya belediye idare veya kararları üzerinde bir tesir ve baskı yapmak amacına yönelikse, iki aydan iki seneye kadar hapis cezası ve ayrıca bir aydan bir seneye kadar da kamu kuruluşla- rında çalışma yasağı veriliyordu (M.127/3). İş Kanunuyla başlayan grev yasağı yalnız- ca bu yasanın kapsamındaki işçiler için ge- çerliydi. Diğer işçiler için başka herhangi bir yasada grev yasağı yoktu.

3008 sayılı İş Kanununun en önemli düzenlemelerinden biri, toplulukla iş ihtilafı çıkarılmasına ilişkindi. Bu hükme dayana- rak 1939 yılından itibaren ve özellikle 1946 yılından sonra binlerce toplulukla iş ihtilafı çıkarıldı ve işçilere çeşitli haklar sağlandı.

İş Kanununa göre (M.77), bir işyerinde umum işçi sayısının on kişiden az olma- mak üzere, beşte biri kadar işçi ile işveren arasında çıkan anlaşmazlığa 'toplulukla iş ihtilafı" deniyordu. Yeterli sayıda işçinin başvurusu üzerine işverenle işçi mümessil- leri arasında bir görüşme yapılıyordu. An- laşma sağlanırsa ve anlaşmayı işçiler kabul ederse, sorun bitiyordu. Anlaşma sağla- namazsa veya işçiler sağlanan anlaşmayı

İş Kanununa göre, grev yalnızca işyeriyle ilgiliyse, grev yapan işçilerden her biri on liradan yüz liraya kadar hafif para cezasına çarptırılacaktı (M.127/1). Grev, kamu hizmeti veren müesseselerde yapılırsa, para cezasına ek alarak, bir aydan altı aya kadar hafif hapis cezası öngörülüyordu.

1946 yılından itibaren kurulan sendikaların önemli faaliyet alanlarından biri, 3008 sayılı İş Kanunu ve bağlantılı mevzuatın işçi lehine getirdiği bazı hükümlerin uygulanmasını sağlamaktı.

kabul etmezlerse, durum ilgili makama bildiriliyordu. İlgili makam, işyerine bir memur gönderiyordu. Bu kez tarafların temsilcileri ve bu memur toplanarak sorunu çözmeye çalışıyordu. Yine anlaşma sağlanamazsa, durum valiye bildiriliyordu. Vali de "iş ihtilafları hakem kurulu"nu göreve çağırıyordu. Kurul, o ilde İş Kanununun uygulanmasından sorumlu en büyük memur ve seçeceği bir kişi, ilin hukuk işleri müdürü ve seçeceği bir kişi, vali veya muavininden oluşuyordu. Kurul, tarafları dinledikten sonra bir karar veriyordu. Kurulun kararını kabul etmeyen taraf, anlaşmazlığı İktisat Vekili'nin çağırısı üzerine toplanan "İş İhtilafları Yüksek Hakem Kurulu"na götürebiliyordu. Yüksek Hakem Kurulu, İktisat Vekili'nin seçeceği bir öğretim üyesi, İş Kanununun uygulanmasından sorumlu dairenin en büyük amiri, İktisat Vekâleti'nden ilgili en büyük amiri, Adliye Vekâleti Hukuk İşleri Umum Müdürü, İktisat Vekâleti Hukuk Müşaviri ve Dâhiliye Vekâleti Hukuk Müşaviri'nden oluşuyordu. İktisat Vekili, gerekli görürse, kendi seçeceği iki kişiyi daha bu kurula dahil edebiliyordu. Yüksek Hakem Kurulu çoğunlukla karar veriyordu; kararları kesindi. Üzerinden 26 iş haftası geçmedikçe aynı konuda yeni bir toplulukla iş ihtilafı çıkarılamıyordu. Yüksek Hakem Kurulu'na yansıyan ve Kurulun karara bağladığı ilk uyuşmazlık, İzmir Tramvay ve Elektrik T.A.Ş. işçilerinin başvurusu üzerine 5 Kasım 1939 tarihinde gerçekleşti.

Bakanlar Kurulu, bir işyeri için kesinleşmiş bulunan toplulukla iş ihtilafı kararını, başka bir işyerine teşmil edebiliyordu (M.86).

İş Kanununun önemli diğer bir düzenlemesi, mümessil işçi seçimi idi. Bir işyerinde çalışmakta olan işçiler, elli kişiye kadar iki, elli den iki yüz işçiye kadar üç, iki yüz den bine kadar dört ve binden yukarı sayıda işçiler için beş mümessil işçi seçiyordu (M.78). Mümessil işçilere, bu görevleri devam ettiği sürece iş güvencesi sağlanıyordu.

Yasada öngörülen hakların önemli bir bölümü yalnızca kamu işletmelerinde uygulanabildi. 1946 yılından itibaren kurulan sendikaların önemli faaliyet alanlarından biri, 3008 sayılı İş Kanunu ve bağlantılı mevzuatın işçi lehine getirdiği bazı hükümlerin uygulanmasını sağlamaktı. 18 Ocak 1940 gün ve 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu ile İş Kanununda yer alan bazı haklar askıya alındı ve ücret karşılığında çalışma yükümlülüğü ("ücretli iş mükellefiyeti") getirildi. İş Kanunu, "mahiyeti itibarıyla yolunda işleyebilmesi için günde en az 10 işçi çalıştırmayı icap ettiren işyerlerine" uygulanıyordu. Bu kapsam ancak 1950 yılından başlayarak Bakanlar Kurulu kararlarıyla genişletildi.

Bakanlar Kurulu, İkinci Dünya Savaşı yıllarında kabul ettiği bazı kararnamelerle, önemli bazı düzenlemeleri mevzuata kattı.

Bu dönemde memurlara yasalarla, kamu kurum ve kuruluşlarındaki işçilerin bir bölümüne de yasalar, tüzükler ve işyeri yönetmelikleri ile tanınan göreceli olarak daha iyi koşullarla bir işçi aristokrasisi yaratılarak, bir taraftan devlete bağımlı bir tabaka oluşturuldu, diğer taraftan daha sonraki yıllarda güçleneceği bilinen işçi sınıfı içindeki çeşitli tabakalar arasında önemli çelişkiler yaratıldı. Bu uygulamalar, Türkiye'deki sınırlı sosyal devletin çekirdeklerini de oluşturdu. Devletin, işgücü ve özellikle becerili işgücü gereksinimini sağlamak ve işçi sınıfının sendikal mücadelede geleneksel olarak başını çekmiş olan becerili önder kadrolarını yanına alabilmek için getirdiği uygulamalar, 1950'li yıllarda arttı, 1960'lı ve 1970'li yıllarda da toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla işçi sınıfının daha geniş kesimlerine yaygınlaştırıldı.

1930'lu ve 1940'lı yıllarda devletin uyguladığı bilinçli politikalar sonucunda Türkiye işçi sınıfı çeşitli tabakalara bölünmüştü.

En üstte, kendilerini CHP, hükümet ve devletle özdeşleştiren ve 788 sayılı Memurlar Kanunu ile aylıklara ilişkin kanunlar ve kararlar sayesinde işçi sınıfının diğer kesimlerinden çok daha iyi bir yaşam düzeyine kavuşmuş memurlar vardı. İşçi sınıfının bu kesimi önemli bir toplumsal itibara da sahipti. Memurlar, işçi sınıfının diğer kesimlerinden çok, bulundukları illerin eşrafiyla toplumsal ilişki içindeydi. Birçok kentteki "şehir kulübü" de bu ilişkinin sürdürülmesinde gerekli mekânı sağlıyordu. Memurlar 1931 yılında faal işgücünün yüzde 1,2'sini oluştururken, ulusal gelirden yüzde 7,1 oranında bir pay alıyorlardı.

Memurların altında, kamu kesimi işçileri geliyordu. Bu kesim de hem 3008 sayılı İş Kanununun uygulanmasından, hem de kamu kuruluşlarındaki iç yönetmeliklerden yararlanıyordu.

Kamu işçilerinin altındaki katman, 3008 sayılı İş Kanunu kapsamındaki özel sektördeki işyerlerindeki işçilerden oluşuyordu.

Onların altında ise İş Kanununun koruyuculuğunun dışında kalan, önemli bir bölümü yarı-mülksüzleşmiş vasıfsız işçiler bulunuyordu.

Kemalist dönemde nicel ve nitel olarak çok zayıf konumdaki Türkiye işçi sınıfı, ücretli işgücü arzının sınırlılığının getirdiği güçü sayesinde önemli bazı haklara kavuştu.

Sovyetler'den "Eski Türkiye" izlenimleri

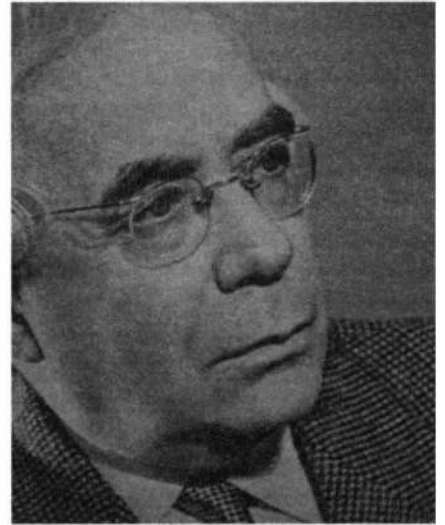
Bu yazımızda SSCB'den Atatürk Türkiye'sine gelmiş ve Kemalist Devrimi mercek altına almış önemli Sovyet yetkililerinin gözünden "eski" Türkiye'yi anlatmaya çalışacağız. Bunu yaparken de bugünün "yeni"siyle arasındaki 180 derecelik farkı ortaya koymuş olacağız. Bu farkın çarpıcı bir şekilde liderlerin kişilik ve özelliklerine de yansıdığının altını çizmek gerekir. Yazıda şimdiye kadar hiç değerlendirmedığımız kaynakları yerimiz ölçüsünde sizlerle paylaşacağız.

Edebiyat çalışmalarının dışında Nikulin, Rusya'daki devrim sürecinin farklı etaplarında rol oynamış (örneğin Kronştad Ayaklanması'nın bastırılması), devlet kurumlarında çalışmış, ayrıca diplomatik görevler de yapmıştır.

Atatürk Türkiye'si bugünün eski, o dönemin yeni Türkiye'siydi. Yeniydi, çünkü eski emperyalist bağımlılık zincirlerini parçalamış, köhne Ortaçağ düzeninin kökünü kazımaya koyulmuştu. Bir taraftan eskiyi yıkarken, diğer taraftan da yeni bağımsız, laik ve demokratik Cumhuriyet'i inşa ediyordu. Bugünün "yeni" Türkiye'si ise "eski" yeni Türkiye'yi tamamen ortadan kaldırmak iddiasıyla bu sıfatı kendine taktı. Aslında onun "yeni"si, en eskinin emperyalist sisteme tam bağımlılığına ve Ortaçağ karanlığına dönüşü simgeliyor. "Yeni" mafya tarikat rejimi, "eski" devrimci Cumhuriyet'le ölümüne hesaplaşmaya giriyor.

Gerçekten de devrimle karşıdevrim birlikte yaşaması mümkün değil, hesaplaşma kaçınılmaz. Bugün yaşanan hesaplaşmayı, Atatürk dönemine baktığımızda tersinden bire bir görmemiz mümkün. Özellikle Sovyet devlet ve bilim adamlarının, yazarlarının, sanatçıların Türkiye ziyaretleri sonrasında kaleme aldıkları izlenimleri, bu konuyu incele-

mek açısından çarpıcı veriler ve yorumlar sunuyor. Toplumsal gelişim süreçleri açısından birçok benzerlikler arz eden iki ülke, Ekim Devrimi ve Kemalist Devrim'le bunu çok daha ileri bir noktaya taşımıştı. İki devrim birbirlerinin tecrübelerine ola-

Nikulin, Türkiye'ye ilk defa 1925 yılında gelmiş, ardından 1933'te tekrardan bulunmuştu. İki dönemi kıyaslama fırsatını yakalayan Nikulin, ikinci ziyaretinde Mustafa Kemal'e de görüşmüştü.

ğanüstü ilgiyle yaklaşmıştı. Bir bakıma devrimcinin halinden en iyi devrimciler anlıyordu.

Bu yazımızda da SSCB'den Atatürk Türkiye'sine gelmiş ve Kemalist Devrimi mercek altına almış önemli Sovyet yetkililerinin gözünden "eski" Türkiye'yi anlatmaya çalışacağız. Bunu yaparken de bugünün "yeni"siyle arasındaki 180 derecelik farkı ortaya koymuş olacağız. Bu farkın çarpıcı bir şekilde liderlerin kişilik ve özelliklerine de yansıdığını altını çizmek gerekir. Bugüne kadar yaptığımız çalışmalarda bunlardan farklı örneklerle yer vermiştik. (1) Ancak bu yazıda şimdiye kadar hiç değeriendirmediğimiz kaynakları yerimiz ölçüsünde sizlerle paylaşacağız. Bunların, tabii ki önceki araştırmalarımızla birlikte ele alınması çok daha net bir tabloya ulaşmak için faydalı olacaktır.

Dikkatinize sunacağımız ilk örnek SSCB'nin önemli yazar, şair, dramaturg ve gazetecilerinden Lev Nikulin'in (1891-1967) gözlemleri. Edebiyat çalışmalarının dışında Nikulin, Rusya'daki devrim sürecinin farklı etaplarında rol oynamış (örneğin Kronştad Ayaklanması'nın bastırılması), devlet kurumlarında çalışmış, ayrıca diplomatik görevler de yapmıştır. Nikulin, Türkiye'ye ilk defa 1925 yılında gelmiş, ardından 1933'te tekrardan bulunmuştu. İki dönemi kıyaslama fırsatını yakalayan Nikulin, ikinci ziyaretinde Mustafa Kemal'le de görüşmüştü.

Sovyet yazar, ikinci Türkiye ziyareti- nin hemen ardından Türkiye izlenimlerini bir kitap olarak yayımlamıştır. (2) Ayrıca başka süreli yayınlarda da Türkiye üzerine makaleleri çıkmıştır. Nikulin, bunlardan birinde İstiklâl Caddesi'nin gerçekten İstiklâl Caddesi olmasının öyküsünü anlatmıştır. Nikulin, makalesinde Vagon-Li Olayı'nı kendi gözlemleriyle Sovyet okuyuculara aktarmıştır. (3) Ancak bu yazımızda biz, size 1956 yılında İnostrannaya Literatura dergisinde çıkan "İstanbul ve Ankara: Türk Tarihinden Önemli Sayfalar" başlıklı yazısını sunacağız. Yazıdan genel bilgileri içerdiği için Atatürk'ün biyografisini ele aldığı bölümleri çıkardık, dönem Türkiye'siyle ilgili satırlarının tamamına yer verdik. Arabaşıklar ve tüm dipnotlar bize aittir:

"Ellerinde dalgalanan bayraklarla insan grubu, önlerinde ise sanki kendi eliyle yaptığı işlere, sadece yeni İstanbul'a değil, tüm Türkiye'ye, doğmakta olan bağımsız devlete yüksekte bakan, gururla duran bir kişiden oluşan bir anıt. Bu kişi Mustafa Kemal idi."

Lev Nikulin İstanbul ve Ankara: Türk tarihinden önemli sayfalar

Doğu ülkelerindeki milli kurtuluş hareketine önderlik eden siyaset adamları şüphesiz tarihçi ve yazarların dikkatini çekmektedir. Ülkelerini sömürge zincirlerinden kurtarmak, yeni devlet düzeni kurmak için çabalayan ve çabalamakta olan şahıslardan bahsediyoruz. Türkiye'de kısaca "muzaffer" anlamına gelen "gazi" olarak anılan Kemal Atatürk böyle olağanüstü bir şahsiyetti.

Bu satırların yazarı bir keresinde Kemal Atatürk ile beklenmeyen bir konu

"Gençler sokaktaki padişah tuğralı yazıları imha ediyordu, Arap harflerinin yerine Latin alfabesi almıştı ve en ilginç peçeli kadınları ancak İstanbul'un kenar bölgelerinde görebilirsiniz."

üzerine ve bu olağanüstü, güçlü karakteri daha iyi tanınmasını sağlayan uzun bir sohbe- te iştirak etmişti.

İlk ziyaret

1925'te Türkiye'yi ilk ziyaretimde, Anadolu'dan savaşarak gelmiş olan gri kalpaklı askerler ya da o dönemde onları adlandırdıkları üzere Kemalistler, düşman gördükleri temkinli İstanbul'da gece devriyelerine çıkardı. Karanlık geçmişin kalıntılarına ve sömürgecilerin iktidarına karşı Mustafa Kemal önderliğindeki Milli Kurtuluş Hareketi'nin zaferi, henüz tamamen sağlamlaştırılmış sayılmazdı. Saltanatın kaldırılmasından beri üç sene geçmiş olmasına rağmen İstanbul halen farklı dillerde konuşan, kozmopolit görünü- nü- nü muhafaza ediyordu. Merkezde, Grand Rue de Pera'da (4) vişne kırmızısı renginde fesleri, yüzleri siyah tülle örtü- lü Türk kadınlarını görmek mümkündü. Yabancı tacirler, çoğunlukla Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na sokulmasına, yenilgi ve işgallere neden olan VI. Sul- tan Mehmet, Enver, Talat ve Cemal dö- nemlerini iç çekerek hatırlamakta ve hâlâ kendilerini şehrin efendisi gibi hissetmek- teydi. Türkiye'de bulunan yabancılar, örneğin suç işlediklerinde Türk mahke- mesinin değil, ilgili ülkenin konsolosunun yetkili olduğu özel imtiyazlar sistemi olan "kapitülasyon" rejiminin yeniden kurula- cağı umudu içindeydiler. Eski Türkiye'nin tüm bu kalıntıları son günlerini yaşıyordu; Milli Kurtuluş Savaşı, halkını yabancı bo- yunduruğuna mahkûm eden sultan hâki- miyetine ciddi darbe indirmişti.

Fesi uçuran Anadolu rüzgârı

İkinci kez İstanbul'da 1933 baharının başında bulundum. Köklü değişiklikleri görmemek mümkün değildi. İstanbul'un dış görünüşü bile değişmişti: Sert Ana- doli rüzgârı İstanbulluların kafalarından fes ve eski Türkiye'ye ait başlık olan sa- rı alıp götürmüştü. Fakat kimi yerlerde gericiler, festen ayrılma taraftarı değildi, ama yine aynı sert Anadolu rüzgârı fesle birlikte yobazların kafasını da alıp götürü- yordu. Gençler sokaktaki padişah tuğralı

Çankaya Köşkü ve Ak-saray. "Cumhurbaşkanı evi, Çankaya Köşkü, daha çok villaya benziyordu. Binanın mimarisi, eğlence gezileri için yapılan yataları andırıyordu. Bu ultramodern binanın, İstanbul'daki sultanın şatafatlı sarayı ile hiç alakası yoktu."

yazıları imha ediyordu, Arap harflerinin yerine Latin alfabesi almıştı ve en ilginç peçeli kadınları ancak İstanbul'un kenar bölgelerinde görebilirdiniz. Tüm bunlar biraz çok önceki zamanlardan Petro reformlarını anımsatıyordu. Önceden sömürgecilerin merkezi olan Grand Rue de Pera, şimdi "İstiklal Caddesi" olarak değişmişti. Taksim Meydanı'nı şark stilinde tak ve bir heykel grubu süslüyordu. Elleri dalgalandıran bayraklarla insan grubu, önlerinde ise sanki kendi eliyle yaptığı işlere, sadece yeni İstanbul'a değil, tüm Türkiye'ye, doğmakta olan bağımsız devlete yüksekte bakan, gururla duran bir kişiden oluşan bir anıt. Bu kişi Mustafa Kemal idi. Onun kişiliği çoktan yabancı basınının dikkatini çekmişti. Aynı dönemde Müttefikler tarafından işgal edilen İstanbul'un eski İngiliz polis şefi Armstrong(5), Kemal ile ilgili bir kitap yayımlamıştı. Kitabın adı "Bozkurt"(6) idi ve Armstrong yeni Türkiye'nin büyük devlet adamının hayatını anlatırken nesnel olduğu izlenimi vermek istemesine rağmen kitap iftiralarla doluydu. (...) (7)

İstiklâl Savaşı dönemi, Türk halkının hafızasında daima kalacaktır. Ankara'da bana, görünürde hiç dikkat çekmeyen eski bir ev gösterdiler, burada Büyük Millet Meclisi'nin oturumları gerçekleşmiş, bu duvarların arkasında Kemal işgalcilerle karşı direnişe çağırmıştı.

Valilerin kaldığı bu taşra şehri Ankara, Türkiye'nin başkentine dönüştü. Binlerce yıllık enkazın ve sultan döneminden kalan kiremit çatılı evlerin yanında yeni başkent yükseldi. Geniş Kavaklıdere Caddesi, yabancı elçiliklerin, hükümet binalarının caddesidir. Çankaya köşkü, Mustafa Kemal'in konağı da burada yer alıyor.

Mustafa Kemal'le görüşme

1933'ün Mart ayının sabahında Sovyet Büyükelçiliği'nin temsilcileri ve bu satırların yazarı buraya geldik.(8) Dünya basınında sıkça anılan bu kişiyle karşılaşmayı merakla bekliyorduk. Kemal'in Türkiye'de yeni yönetim şekli oluşturmakla, yeni alfabe, yeni kılık-kıyafet düzenlemekle kalmayıp, monarşiye, bazı dini geleneklere, arkaik yaşam tarzına karşı çıkma cesaretini gösterdiğini konu alan önemli bir Avrupalı yazarın makalesini daha yeni okumuştuk.

Aynı dönemde yabancı basın, cürekâr siyasi girişimlerde bulunduktan sonra Kemal'in güya doğrudan siyasi faaliyetlerden çekildiği ve tarihi araştırmayla, dil bilgisiyle uğraşmaya başladığını da yazmıştı. Bunu, tuhaf bir şekilde Türkiye'den yabancı muhabirler bildirmişlerdi.

"Çankaya Köşkü'nün şatafatlı saraylarla alakası yok"

Cumhurbaşkanı evi, Çankaya Köşkü, daha çok villaya benziyordu. Binanın mi-

"Kemal, kısa bir süre önce çıkmış olan mollaların dua metinlerini Arapçadan Türkçeye çevirmesini gerektiren kanunu hatırlatıyor. Konu sadece duaların genel olarak anlaşılır olması değil; bunun yanı sıra gericilere darbe indirmek gerekiyor, hele direnmeye çalışsınlar da görsünler..."

marisi, eğlence gezileri için yapılan yataları andırıyordu. Bu ultramodern binanın, İstanbul'daki sultanın şatafatlı sarayı ile hiç alakası yoktu.

İç odalardan cam duvarla ayrılmış hole geçtik. Arkasında havuz görünüyordu, içinde ise yeşilimsi, camgöbeği gibi berrak bir su, havuz üzerinde güneş ışınlarını yayan cam tavan. Terastan geçerken duraksadık, buradan şehir manzarası görünüyordu.

Nöbetçi yaver bizi, devlet adamından ziyade bilim adamının odasını andıran kütüphane-odaya götürdü. Masa üstünde okul tablolarına benzer şeyler ve antik heykellerin devasa fotoğrafları. Kemal'in tipi denince aklı Trablusgarp ve Suriye Savaşlarındaki, Dumlupınar tepesindeki ve Sakarya'daki hali insanın aklına geliyordu; dolayısıyla biz kumandan, tepeden tırnağa kadar askeri birini bekliyorduk. Ama odaya yaşlı, lacivert sivil elbiseli, halen yapılı bir adam girdi, sıcaklıkla selamlaştıktan sonra, hediye ettiğimiz şarkıyazıcı bilim adamlarımızın eserleri için teşekkür etti ve hemen kendisini o dönemde çok ilgilendiren konular üzerine konuşmaya geçti. Yaklaşık iki saat süren sohbet sırasında Akdeniz havzasındaki Türk kültürü eserlerinden bahsetti.

Tarih ve dil tartışmaları

Kemal'in iri yüz hatlarını inceliyoruz. Taştan yontulmuş gibi çene ve burun, çalı gibi kaşlar, saçlarındaki gümüş teller. Kemal'in sesi sanki alçak gibi, ama zaman zaman sert bir tona bürünüyor. Düşüncelerini aktarıırken adeta görünmez düşmanı tartışıyor gibi, emrivaki ve hatta hidetle ona kadim Türk kültürünün değerini

"Kemal, Ankara yakınındaki 'Gazi Çiftliği'ni görüp görmediğimizi soruyor. Ankara'da İstanbul'dan daha fazla kaldığımızı öğrenince memnuniyetle kafasını sallıyor. Türkiye'nin kalbi olan yeni Ankara, onun çocuğudur."

ispatlıyor. Ve Kemal'e cazip gelenin pür bilim dünyasının değil, nihayetinde hipotezlerinin siyasi önemi olduğuna kanaat getiriyoruz. Kurduğu devlet yapısına ilmi temel oluşturmaya çabalyor. Eski Türkiye'nin dini temelleri sarsılmış, İslam'ın ruhani yüzleri gericiğin yanında yerini almış, onlara dayanamazsın. Demek ki, halka ilham verecek, Türkiye'nin ululuğunun ve şanının temelini ne hilafet, ne sultan ve ne de İslam olduğunu halka göstermek için yeni bir şey bulunmalı. Bu dayanak, Türk halkının birçok asırlık kültürü olacaktı.

"Hele direnmeye çalışsınlar da görsünler"

Daha sonra Kemal, Türk kültürüne Arap ve İran kültürünü tercih etmeye cesaret eden vatandaşlarını hedef alıyor. Gerçek Türk dilinin, canlı halk dilinin arılığını hararetle savunuyor. Edebi Türk dili, halk kitlelerinden kopmuş: Onu halka iade etmek, dışarıdan gelen, anlamadıkları kelimelerden arındırmak gerekiyor. Kemal, bu arada, kısa bir süre önce çıkmış olan mollaların dua metinlerini Arapçadan Türkçeye çevirmesini gerektiren kanunu hatırlatıyor. Konu sadece duaların genel olarak anlaşılır olması değil; bunun yanı sıra gericilere darbe indirmek gerekiyor, hele direnmeye çalışsınlar da görsünler... Somurtuyor, gözleri soğuk çelik gibi parlıyor.

Mustafa Kemal'in Ankara hassasiyeti

Bu konularla ilgili sohbet kahvaltıda sonra da devam ediyor. Laf arasında

Kemal, Ankara yakınındaki "Gazi Çiftliği"ni(9) görüp görmediğimizi soruyor. Ankara'da İstanbul'dan daha fazla kaldığımızı öğrenince memnuniyetle kafasını sallıyor. Türkiye'nin kalbi olan yeni Ankara, onun çocuğudur.

Yabancı muhabirlerden biri, Kemal'in misafirleri kabul sırasında biraz kibirli davrandığını yazmış. Hayır, hitap ederken sade, sıcak, misafirperverdi. Karşısındakinin gözlerine doğrudan, açık bakıyordu. Yüzü birçok çalkantıların izini taşıyordu: O, sadece cephede düşman kurşunlarının altında kalmamış, sultana, gerici ruhbana, dini fanatiklere, emperyalistlere ve sömürgecilere, Türkiye'yi yabancı kapitalistlerin eline bırakmak isteyen herkese karşı daha tehlikeli bir savaş sürdürmüştü.

1927'de Türk gençlerine hitaben Mustafa Kemal şunları söylemişti : "Ey Türk Gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir. Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin, en kıymetli hazinendir." Bu hitabe, Kemal'in büyük önem verdiği en kutsal düşüncelerini içeriyordu.

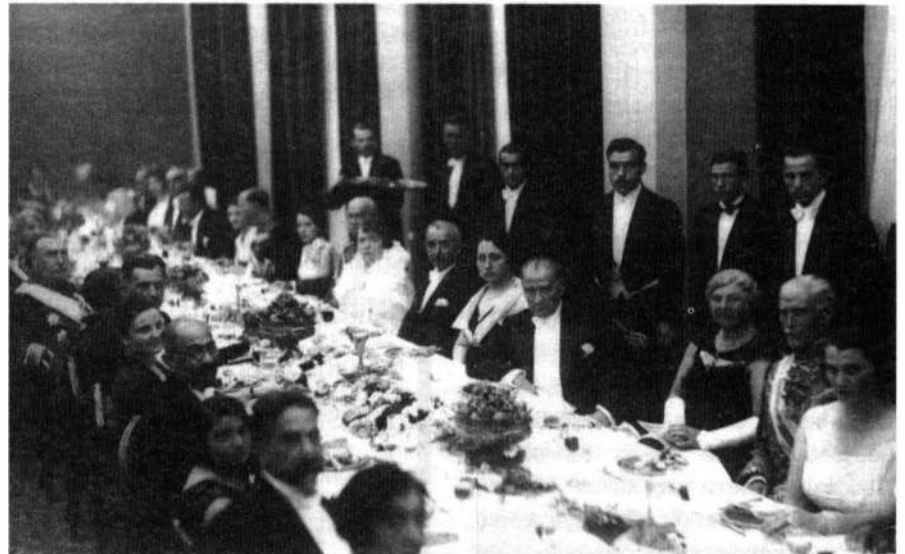
Kemal, tabii ki asker, kumandan. Bununla beraber karşılaştığımızda Kemal kendisinin askeri üniforma veya istiklâl Madalyalı frak ile değil, mütevazı ceketle

halka hitap eden ve aydınlatan öğretmen gibi görülmesini tercih etmişti.

Ülkeyi yeniden yapılandırma ile ilgili büyük eserine devam ediyor, Sovyetler Birliği ile dostluk ilişkilerine sadık kalıyordu ve 1935'te şu değerli sözleri söylemiştir : "Kara günlerimizden kalan bu dostluk bağına Türk ulusu unutulmaz değerli bir hatıra bilir. Türk-Sovyet dostluğu arsiulusal barış için şimdiye kadar yalnız hayır ve fayda getirmiştir. Bundan sonra da yalnız hayırlı ve faydalı olacaktır."(10)

Bazı ülkelerin Türkiye'yi sömürge olarak görme alışkanlıklarından vazgeçmeleri için Kemal Atatürk çok çaba sarf etti. Bu çabalarında o daima Türk halkının menfaat gözetmeyen dostu Sovyetler Birliği'nin desteğini almıştır. İşte bu yüzden şuanda iki ülke arasındaki eski, iyi niyetli, eşit münasebetlerin üzerine gölge düşürüldüğünü üzüntüyle düşünüyorsunuz. Fakat Türkiye'nin en hayati çıkarları doğrultusunda olan Kemal Atatürk'ün vasiyetleri unutulmayacaktır. Kaldı ki, Türkiye'nin kuzey komşusu ile geleneksel, icrada ispatlanmış dostluğu, Kemal'in dediği gibi her iki ülke için de eşit şekilde "hayırlı ve faydalı"dır. Kemal'in bu akıl dolu seslenişini ne biz, ne de Türkiye unutmamalı.

(Lev Nikulin, "Stambul i Ankara: Znamenatelnye Stranitsy Turetskoy İstorii", *İnostrannaya Literatura*, No. 4, 1956, s. 244-247.)

Mustafa Kemal, Ekim Devrimi'nin yıldönümünde Sovyet Büyükelçiliği'nde. (7 Kasım 1927)

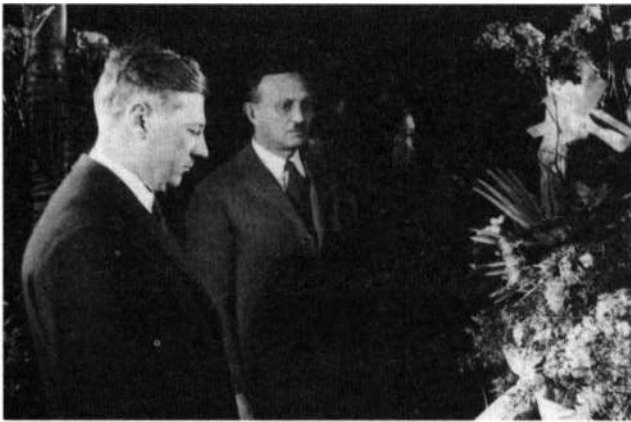
“Türkiye Jakoben-Pleb Cumhuriyeti”

Atatürk dönemi Türkiye'sini ziyaret edip izlenimlerini yazan başka bir isim de Anatoliy Vasilyeviç Lunaçarskiy'dir (1875-1933). Eski yıllardan beri devrimci hareketin içinde olan Lunaçarskiy, Sovyetler'in önde gelen yazarları, çevirmenleri, yayıncıları, eleştirmenleri ve sanatçıları arasında yer almaktadır. Ayrıca Lunaçarskiy, 1917 yılından 1929'a kadar Sovyetler'de Eğitim Halk Komiserliği (Bakanlığı) görevinde bulunmuştur. Bu görevinden sonra da Sovyet devletinin eğitim politikalarının belirlenmesinde kritik roller üstlenmiştir. Hayatının son döneminde SSCB'nin İspanya Büyükelçisi olan Lunaçarskiy'in birçok eseri de yayımlanmıştır.

Lunaçarskiy'in Türkiye izlenimleri, 1931 yılında SSCB'de 10 günde bir yayımlanan Projektör dergisinin 30 nolu sayısında çıkmıştır. Yazı, “Seyahat Notları” başlığını taşımaktadır. Lunaçarskiy, yazısında uzun uzun İstanbul'un tarihine ve tarihi eserlerine de değinmekle birlikte aşağıdaki özetimizde bu bölümlerden söz edilmemiştir.

Uluslararasılaşma ve millileşme iç içe

Lunaçarskiy, o sene Avrupa gezisine ilk defa geldiği İstanbul'dan başladığını ifade ederek yazısına girer. Lunaçarskiy, İstanbul'u insanlık tarihinde en önemli rolü oynamış ve oynamakta olan şehirler arasında görmektedir. Ona göre antiemperyalist Türkiye'nin bu kalabalık şehrinin Karadeniz'in de bekçisi olarak SSCB'nin politikasında önemli bir yeri vardır.

Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp (Baydur) Bey Lunaçarskiy'in kollarının başında. Moskova, Aralık 1933. (Rusya Film Fotoğraf Belgeleri Devlet Arşivi (RGAKFD) 0-12476)

Lunaçarskiy ve Gorkiy

Lunaçarskiy'in ifadesiyle sultanların Doğulu İstanbul'u egzotizm açısından o güne kıyasla belki daha güzel bir tabloyu yansıtabilmektedir; ancak diğer taraftan dış görünüş bağlamında bu kadar hızlı bir şekilde Avrupalılaşmasına ya da uluslararasılaşmasına rağmen kendi iç millî eğilimini böylesine koruyabildiğini görmek de güçtür. Türkiye Cumhuriyeti ve Gazi Mustafa Kemal, radikal bir biçimde Asya tipi hayat tarzını ve dini öğeleri temizlerken aynı zamanda da halklarında bağımsızlık duygusu çerçevesinde millî gururu güçlendirmektedir.

Demokratik köylü cumhuriyeti

Sovyet devlet adamı, Türklerin dekoratif Türk özelliklerini yitirdikçe daha da Türkleştiklerini vurgular. Daha önce sokaklar festen kıpırmızıyken, artık fes kati bir şekilde yasaklanmıştır. Hocalar dışında sarık takan yoktur. Yüzü kapalı kadınla karşılaşmak neredeyse imkânsızdır.

SSCB'yi ilk sosyalist cumhuriyet, Türkiye'yi ise ilk demokratik-köylü cumhuriyeti olarak niteleyen Lunaçarskiy, yeni Türkiye'nin Boğazların anahtarını sımsıkı elinde tuttuğunun altını çizer. Ne de olsa bu güçlü millet, bağımsızlığını sağlamak ve İstanbul'u kurtarmak için yüzbinlerce canı feda etmiştir.

Mustafa Kemal'in mütevazı konutu

Başka ülkelerin diplomatlarıyla ve Türk devlet adamlarıyla da uzun sohbetler yapma imkânı bulmuş olan Lu-

naçarskiy, İstanbul'da bulunduğu günlerde Gazi Mustafa Kemal'in Yalova'da dinlendiğini de belirtir. Lunaçarskiy, Mustafa Kemal'in yokluğunda Dolmabahçe Sarayı'nı da gezmiştir. Dolmabahçe, cumhuriyet Türkiye'si için tipik değildir. Çok gösterişlidir. Bu gösteriş kimi zaman iyi bir zevkin sınırlarını aşmaktadır. Sovyet misafirin ifadesiyle Mustafa Kemal, o dönemde Ankara'da konforlu olmayan ufak bir evde yaşamaktadır. Yaptığı işin ihtiyaçlarına cevap verebilecek daha büyük bir yer yaptırmaktadır. Hepi topu 20 odası olacaktır. Dolmabahçe Sarayı'nda neredeyse 500 oda bulunmaktadır.

Sovyet devlet adamının ifadesiyle Türkler için kara iklime, düşmana geçit vermeyen stratejik konuma sahip, Türkiye'nin ortasında yer alan, köklü Türklerin yerleşmiş olduğu Ankara'yı ihtisamlı Boğaziçi'nin cazibesine tercih edenler daha makbuldür.

Mollalara ve kompradorlara darbe

Lunaçarskiy, bu satırların ardından Türk demokrasisinin köklü milliyetçiliğinin temeli olan Kemal Paşa'nın milliyetçiliğinin kendine has taraflarının iyi anlaşılması gerektiğine işaret eder. Mustafa Kemal, sadece fesi, çarşafı, Arap alfabesini kaldırmamış, ayrıca antiklerikal Jakoben tedbirlerden kaçınmamış, Müslüman dünyası üzerinde hegemonya kurma fırsatı veren hilafeti de yok etmekten korkmamıştır. Mustafa Kemal, diğer yandan mollalara olduğu gibi komprador burjuvaziye de darbe vurmuştur. Tabii ki kapitalist kalkınmaya karşı değildir ama onun benimsediği devletçilik, kapitalistlerin şaşkınlığından kaynaklanan değil, köylü devletçiliğidir. Mesele sadece Mustafa Kemal'in derin köylü demokrasiyle de sınırlı değildir, ayrıca onun gerçek milliyetçiliğini de anmak gerekir. O, Türklerin bir millet olarak yüce geleceğinin hayalini kurmaktadır.

Lunaçarskiy, Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesindeki itici güçleri sayarken ilk sıraya fiziki ve manevi yönden olağanüstü sağlam bulduğu, kurban vermekten ve acı çekmekten korkmayan Türk köylüsünü yerleştirir. Mustafa Kemal'in yanında duran ikinci güç ise sol aydınlardır. Lunaçarskiy'e göre Türkiye'de köylü kitleler, gariban su-baylar, köy öğretmenleri, küçük burjuva aydınlr, radikal

cumhuriyetçi parti (CHP'yi kastetmektedir) ve liderleri Mustafa Kemal, hepsi az ya da çok aynı hamurdandır.

Lunaçarskiy, ardından şu satırlarla devam eder:

"Zafer kazanıldı. Ancak düşmanların çoğu içerde ve çevrede kaldı. Cumhuriyet hükümeti, Batı'nın kendisine tavrını biliyor. Oldukça önde gelen temsilcilerinden bir tanesi bana şöyle dedi: 'Aslında Batı'yla ilişkilerimiz çok basit: Oradaki hükümetler, bizim ölmemizi isterler. İşte bu kadar. Gerisi hikâye.'"

"Devrimin düşmanlarıyla pleb tarzı hesaplaştı"

Lunaçarskiy, devrimin iç düşmanları olarak da gerici-leri, İttihatçıları ve çıkarları için vatani satan liberalleri sayar. Kemal'in partisi, Marx'ın Jakobenler için söylediği gibi "devrimin düşmanlarıyla pleb(11) tarzı hesaplaşmış-tı." CHP, gerici-lere ve merkez partinin (Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kastetmektedir) komplocularına terör uygulamaktan geri durmamıştı. Ve üstün gelmişti. Lunaçarskiy, bütün bunların SSCB'de büyük bir sempati yarattığını ifade eder. İki ülkenin ortak düşmanları vardır. Bu durum ve coğrafi şartlar, ilkesel ayrılıklara rağmen Türkiye'nin jakoben-pleb cumhuriyetiyle Sovyetler'in sosyalist proleter-köylü cumhuriyetini birbirine sıkıca bağlamaktadır.

Gazi'nin alçakgönüllülüğü

Sovyet devlet adamı, zaferin Kemal Paşa'yı coşkulan-dırdığını yazar. Zafer, onun önünde sadece yeni ufuklar açmamış, onu ayrıca geçmişe de bakmaya zorlamıştır: Kimdir bu Türkler? Türklerin muazzam askeri ve devlet yeteneğine sahip olduğu tartışılmazdır. Osmanlılar, dünyanın en büyük imparatorluklarından birini kurmuştur. Ancak Türk tarihinin bu kısmı Gazi'nin kafasındaki soruları tatmin etmemektedir. Lunaçarskiy, Mustafa Kemal'in Orta Asya Türk tarihine olan ilgisine ve çalışmalarına dikkat çeker. Bu noktada Gazi'nin alçakgönüllü olduğunu, sıkça konunun uzmanı olmadığının altını çizdiğini belirtir.

Bu çalışmalar temelinde oluşturulan teori, ünlü Sovyet bilimadamı Prof. N.Y. Marr'ın tezlerinden biriyle uyum-lamaktadır. Lunaçarskiy, burada Avrupamerkezci ırk teorilerini

Çağdaş Türk kadını hâkim ve savcı kürsüsünde.

hatırlatır ve Marr'ın bu teorilere karşı çıkışlarıyla Türkiye'deki çalışmalar arasındaki benzerliklere işaret eder. Ardından Türk tarih tezini özetler. Bu araştırmaların tam bilimsel sonuçlar verip vermeyeceğini bilemediğini ifade etmekle birlikte Lunaçarskiy, bunları ilginç bulur. Ayrıca zi-

yareti sırasında iki ülkenin bilim kurumlarının bu konularda birlikte çalışması konusunda anlaştıklarını da ifade eder. Geçmişin tekrardan gözden geçirilmesi Türklere gelecek için lazımdır. Burada büyük imkânlar olduğu gibi tehlikeler de vardır.

Lunaçarskiy, Ankara'nın programının devlet idaresi ve kontrolü altında ekonominin geliştirilmesi, kültürün yükseltilmesi ve dinamik askeri gücün korunması olduğunu yazar. Bu programın gerçekleşmesinde doğabilecek sorunlara da dikkat çeker.

Sovyet misafire göre yeni Türkiye'yi gerçekten anlamak ancak Ankara'dan geçmektedir. Lunaçarskiy, sonbaharın sonunda Sovyetler'in kültür alanındaki başarılarını anlatmak üzere Ankara'ya davet edilmiştir. Böylece Türk emekçi halkının özgürlük ve refah için mücadelesinin ilginç tablosunun eksik kalan kısmını tamamlayabilecektir.

(A. Lunaçarskiy, "Putevie Zapiski", **Projektor**, No. 30 (288), 1931, s. 13-15.)

Bir zamanlar Ankara

S SCB'nin popüler haftalık dergilerinden Ekran'ın 20 Mart 1926 (No. 11) tarihli sayısında "Yurtdışından Mektuplar: Ankara'da Gece" başlığıyla bir yazı çıkmıştır. "N." imzasını kullanan yazarın Sovyet vatandaşı olduğu anlaşılmaktadır.

"Devrim kalıntıları sevmez, yeniden inşa eder"

Yazar, mektubunun girişinde uzun uzun Ankara gecelerini tasvir ettikten sonra sözü şehrin başkent olmasına getirir:

"Bir zamanlar sultan, şaşalı ve dalkavuk İstanbul'da yaşıyordu. Dünya Savaşı oldu. Savaş, sultan Türkiye'sini silkeledi. İstanbul sallanmaya başladı. İstanbul, yerini zoraki olarak Anadolu'nun dağ bozkırlarında doğan yeni güçlere bıraktı. Türk Kurtuluş Devrimi, sultanı alaşağı etti, İstanbul'u da Boğaziçi'ndeki tahtından indirdi ve Ankara'yı başkent seçti. Ankara Kalesi, yeni muzafferlere mekân oldu. Doğru, kalenin tarihi surları 20. yüzyılın topları karşısında duramazdı. Ama Ankara'nın şimdiki gücü duvarlarında değil, düşman denizlere uzak, gerçek Türkiye'ye yakın olmasında. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurtuluş kuvvetlerinin ilk örgütlendiği, ülkenin kalbi bu yer, devrimci hükümet için merkez olarak belirlenmeliydi. Böyle bir hükümetin arkeolojik bir tarihe ihtiyacı yok, ancak şehir, tüm ülkenin idaresi için uygun ve Ankara için yeni ve inanılmaz günler başladı."

"Ankara semboldür. Her gün çağdaşlığın eli eskiyi yıkmaktadır."

Bu ifadelerinin ardından yazar, Ankara'nın 2000 sene önce de imparator Augustus'un bölgesinin başkenti olduğunu belirtir. Romalılar, uzun süre kalmayı planlamışlar ve binlerce sene kalacak yapılar inşa etmişlerdir. Sonrasında gelenler ise sadece Roma'nın kalıntılarıyla idare etmiştir. Şehir, adım adım Roma'nın taşları üzerine oturmuştur. Kalıntıları hala durmaktadır ama devrim, kalıntıları kullanmayı sevmez. Devrim, yeniden inşa eder.

Gericilikle amansız mücadele

Yazara göre Ankara'da Avrupa ve Asya arasında bir sa-

N. nin Ekran dergisindeki yazısı.

vaş olduğunu söyleyenler yanılmaktadır. Bunlar boş sözlerdir. Şunu söyleyenler ise haklıdır: Bu şehirde, herkesin gözü önünde köhneleşmiş iktisadi ve kültürel biçimler amansızca yıkılmaktadır. Bu alanlarda acımadan, feodalizme, geriliğe ve karşıdevrime hoşgörü göstermeden temelden bir mücadele verilmektedir.

Yazar N. nin ifadeleriyle genç Türk burjuvazisi, feodal yapıya darbe indirmekte, din ve geçmiş asırların geleneklerine bağlı yoldan kendini ayırmaktadır. Gericiliğe karşı amansız

baskı ve zafere yönelik iktidar idaresi; geri kalmışlığa, yoksulluğa ve ülkenin dış politikada geçtiği zor döneme rağmen başarıyı sağlayacaktır.

“Türkiye’de kabul gören tek örtü”

Ankara semboldür. Her gün çağdaşlığın eli eskiyi yıkmaktadır. Tarihi şehir, yarı yarıya enkazın üzerinde durmaktadır. Bir yanda eski tip çarşılar, diğer yanda Avrupa tarzı dükkânlar bulunmaktadır. İki restoran, foxtrot dansıyla (hem yavaş hem de hızlı adımlarla yapılan çiftli bir dans) ve çalan müzikleriyle dikkat çekmektedir. Erkekler ve kadınlar dans etmektedir. Çarşaf atılmış, fes yasaklanmıştır. Yazar, bunların artık karşıdevrimin bayrağı olarak görüldüğünün altını çizer ve yazısını şöyle sonlandırır:

“Gece sessiz, ve hiçbir şey, onun düzenliliğini ve verdiği huzuru bozmuyor. Ankara, ertesi günü bekleyerek uyuyor. Ay, beyaz minarelerin ardından yükseliyor; çıplak kalmış kavaklar, taş köprü’nün orada nerdeyse uğuldayacak; bozkırın sessizliği, bir an şehrin üstüne örtülüyor. Onun örtüsü altında neler olmuyor ki! Zaten bu, yeni Türkiye’de kabul gören tek örtü.”

Yazıda “Türk siyasetçilerin Ankara’da buluşma yeri kahvehaneler” ifadesiyle bir fotoğraf da yayımlanmıştır.

(N., “Zagranichnie Pisma: Noç Nad Angoroy”, Ekran, No. 11, 20 Mart 1926, s. 11-12.)

İstanbul Konstantinapol’e karşı

SCB’nin en önemli Türkologlarından A. F. Miller’in (1901-1973) İstanbul gözlemleri de “Eski Türkiye”yi yansıtmak bakımından kayda değerdir. Miller’in İstanbul’da 4 Ekim 1927 tarihinde “Doğu ve Efsaneler” başlığıyla kaleme aldığı izlenimleri, Sovyetler’in haftalık popüler kültür dergilerinden Sem Dney’in 7 Kasım 1927 tarihli sayısında yayımlanmıştır. Miller, bu yazısını kimi zaman kullandığı A. Melnik imzasıyla kaleme almıştır. Türkiye’nin devrim sürecinden geçtiği o dönemde, diğer taraftan dünya ekonomik krizine doğru ilerlenmekte, devletçilik politikaları bir ihtiyaç olarak kendini hissettirmeye başlamaktadır.

Değişen İstanbul

Miller, Pierre Lotti’nin İstanbul üzerine bir sözüyle başlar:

“Daha dün Avrupa’da Doğu’nun en parlak dönemlerinden mucizevi olarak hayatta kalmış bir şehir vardı. Orda ne keskin siren sesleri ne de demirin gürültüsü duyulurdu... Bu şehre İstanbul diyorlar...”

Sovyet Türkolog, bu alıntıdan sonra “artık böyle bir şehir yok” hükmünde bulunur. Çağdaş İstanbul, artık eski Doğu efsanelerini hatırlatabilecek son şehirdir. “Doğu’nun Güzeli”nin üşengeç rehabeti, yerini fırtınalı ticaret ve sanayi hayatına bırakmıştır. Bu hayattan yeni doğmakta olan yerli bir kapitalizm fıskırmaktadır.

Miller, Lotti’nin düşmanca yaklaştığı “keskin sirenler”in ve “demirin gürültüsü”nün artık Galata Köprüsü’nden kenar mahalle Eyüp’e kadar tüm İstanbul’u kapladığını ifade eder. İstanbul’un meyhanelerinde eğlenen biri, müzisyenlerden ona Türk ezgilerini çalmasını ve hazin sesiyle Türk şarkılarını söylemesini talep ederse, artık bu gerçekten istediğinden değil, daha çok eski alışkanlıklardan kaynaklanmaktadır.

Artık o, meyhaneden çıkıp taksiye binmekte, Pera’ya gösterimdeki Fransız dövüş filmini izlemek için sinemaya gitmekte ve eğlencesini, “Bin Bir Gece” macerasını çok sayıdaki Rum-Rus-Fransız batakhanelerinden birinde foxtrotla (hem yavaş hem de hızlı adımlarla yapılan çiftli bir dans) bitirmektedir.

"İsmi daha yeni İstiklâl Caddesi'ne çevrilen Grand Rue de Pera'da yüründüğünde ancak bir-iki Türk dükkânı bulmak mümkündür."

Komprador ve yabancı sermayenin hegemonyası

Tablo genel olarak alışıldık değildir. Miller'e göre ülkeyi çağdaş kültüre alıştıran Kemalistler, burjuvazinin doğasından kaynaklandığı üzere, ağacın arkasındaki ormanı görememek ve ilk sıradaki temel görevini fox trot yapan Avrupa'nın bütün dış iltisatını Türk temeline oturtmaya indirmektedir.

"Avrupalılaşma"nın diğer yüzünün sonuçları ise hemen görülmektedir. Miller, bu sonuçlar arasında bütçenin düşüklüğünü, son yıllarda artan iflasları ve ekonomik krizleri ve hepsinden önemlisi Ermeni-Rum ve yabancı sermayenin ekonomik hegemonyasının sürmesini gösterir. Ticaretin en önemli kolları ve kısmen de İstanbul sanayisi, bu sermayenin kuvvetli pençelerinde toplanmıştır.

Türk milli burjuvazisi halen zayıf

İsmi daha yeni İstiklâl Caddesi'ne çevrilen Grand Rue de Pera'da yüründüğünde ancak bir-iki Türk dükkânı bulmak

mümkündür. Geri kalan bütün dükkânlar, kafeler, restoranlar Rumların, Almanların, Ruslarındır. Miller, İstanbul'daki en büyük ve en "şık" kafe-restoran olan Turkuaz'ın Beyaz Ruslara ait olduğunu da ekler.

Galata'dan aşağıya inilince iskeleye yakın küçük kafelelerde Rumların "orista"sına (buyurun) Türklerin "buyurun"u daha sık karışsa da aynı tabloyla karşılaşmaktadır. İstanbul'da köprü'nün ötesinde büyük Türk dükkânları görülmemektedir. Kapalıçarşı'da ufak Türk tezgâhları, Bedesten'de Türk antikacıları ve Babı Ali Caddesi'nde de sahaflar bulunmaktadır. Ancak Galata ve Pera'da olduğu gibi İstanbul'da da büyük ticaret hâlâ Türk milli burjuvazisine ait değildir.

Lotti'nin Konstantinapol'ü değil, milli İstanbul

Miller, bunun tersinin mümkün olamayacağına da işaret eder. İstiklâl Savaşı'nın bitiminden sadece 4-5 sene geçtikten sonra Türklerin geçmişin bütün izlerini hemen silmemeleri normaldir. Yabancıların asırlık hükümlerliği, kapitülasyon rejimi, yabancı kredi kuruluşlarının egemenliği ve keyfiliği Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve kültürel hayatında izini bırakmıştır.

Miller'in ifadesiyle Türkiye'ye yabancı olan Konstantinapol'ü gerçek milli Türk İstanbul'una çevirmek için Kemalistlerin çok çaba harcaması gerekmektedir. Ancak bu İstanbul, Pierre Lotti'nin hayalini kurduğu Doğu'nun ağırkanlı ve kaderci rüya kenti değil, Avrupa-Amerikan emperyalizminden kurtulmuş yeni milli Doğu'nun şehri olmalıdır.

Devrim öncesinde Rus öğrencilerin kafasına sokulan "Doğu ve efsaneler" artık arkada kalmıştır. Sırada başka motifler, Doğu'nun kurtuluşu ve antiemperyalist milli hareketin derinleşmesi vardır.

(A. Melnik, "Vostok i Mifi", Sem Dney, No. 45, 7 Kasım 1927, s. .)

Dipnotlar:

- (1) Özellikle bkz. Mehmet Perinçek, **Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri: Sovyet Arşiv Belgeleriyle**, İstanbul: Kaynak Yayınları, Şubat 2005; Mehmet Perinçek, **Türk-Rus Diplomasalinden Gizli Sayfalar**, İstanbul: Kaynak Yayınları, Haziran 2011; Mehmet Perinçek, **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İyaları**, İstanbul: Kaynak Yayınları, Kasım 2011.
- (2) Sovyet yazarının bu kitabın çevirisini de yayına hazırlıyoruz. Rusçası için bkz. L. Nikulin, **Stambul, Ankara, İzmir**, Moskva: Goslitizdat, 1935.
- (3) Bkz. Mehmet Perinçek, **Türk-Rus Diplomasalinden Gizli Sayfalar**, s. 287-289.
- (4) İstiklâl Caddesi'nin eski adı.
- (5) Harold Courtenay Armstrong (1892-1943), Mütareke yıllarında İngiliz Yüksek Komiserliği'nde askeri ateşe yardımcısı idi.
- (6) Kitabın Türkçe çevirisi için bkz. H. C. Armstrong, **Bozkurt**, 6. Basım, İstanbul: Arba Yayınları, Mayıs 1998. Atatürk, H.C. Armstrong'un kitabının Batı'da çok satması üzerine, 1932 yılında Necmeddin Sadak'ı çağırır ve kitaptaki yanlışlar ve çarpıtmalara ilişkin cevaplarını Sadak'a dikte ettirir. Necmeddin Sadak, bu cevapları aynı yıl Akşam gazetesinde yayımlar. Armstrong'un kimliği hakkında da bir araştırma yapılır ve şu gerçek ortaya çıkar; Armstrong, işgal altındaki İstanbul'da görevli bir İngiliz istihbarat yüzbaşısıdır. Görevi ise; İstanbul-Anadolu bağlantısını kesmek, İstanbul'daki cephanelikleri korumak, yakalananları kurşuna dizdirmek vb.'dir. Sadi Borak'ın ilk kez 1955'te yayımladığı bu derleme için bkz. **Atatürk'ün**

Armstrong'a Cevabı: Bozkurt Kitabındaki Yanlışlar ve Çarpıtmalar, derleyen: Sadi Borak, 3. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997.

(7) Lev Nikulin, bu bölümde Armstrong'a cevap niteliğinde Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşamöyküsünü ayrıntılarıyla anlatmakta ve Türkiye'nin bağımsızlık ve aydınlanma yolundaki önemine dikkat çekmektedir.

(8) 2 Nisan 1933 günü (Seneler geçmiş olması ve Nisan'ın sadece başı olması sebebiyle Nikulin'in tarihi yanlış hatırladığı anlaşılmaktadır.) Türk Dil Kurultayı için Türkiye'ye gelmiş olan, aralarında Prof. N.Y. Marr ve Prof. Samoyloviç'in de bulunduğu 17 kişilik Sovyet bilim heyeti, Mustafa Kemal ile 12 saatlik bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Sovyet Büyükelçi Y. Z. Surits ve o sıralarda Türkiye'de bulunan Lev Nikulin de hazır bulunmuştur. Görüşmenin ayrıntıları için bkz. Mehmet Perinçek, **Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri: Sovyet Arşiv Belgeleriyle**, s. 209-210, 419.

(9) Atatürk Orman Çiftliği kastedilmektedir.

(10) Mustafa Kemal Atatürk'ün 9 Mayıs 1935 günü CHP'nin 4. Büyük Kurultayı'nı açış konuşmasının tamamı için bkz. **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, c. 27, İstanbul: Kaynak Yayınları, Temmuz 2010, s. 205-209.

(11) Bağımlı köylülerden, emekçi kesimlerden ve zanaatkarlardan oluşan yoksul alt sınıf. Eski Roma'da özellikle cumhuriyetin ilk 200 yılında üst sınıf olan patriciler (aristokratlara) karşı verdikleri mücadeleyle bilinirler. Proletarya kelimesi de pleblerin içindeki en yoksul kesim olan "proletariate"den gelmektedir.

Bilim Cumhuriyeti*

Süreklilik gösteren ilk yükseköğretim kurumunun açılması ancak 20. yüzyılın başında mümkün olmuştur. Bu “gecikme”, “Eski Bilgi” ile “Yeni Bilgi”nin birlikte var olmasını sağlamıştır. Bu ikili yapı, Atatürk’ün bir “Bilim Cumhuriyeti” olarak tasarladığı Türkiye Cumhuriyeti kurulana kadar, hatta bir süre daha, devam etmiş olsa da Üniversite Reformu ile “Yeni Bilgi” hâkimiyetini ilan etmiştir.

Osmanlılar, 18. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa’nın bilim ve teknoloji alanlarında üstünlüğünü onaylayarak yönetsel ve toplumsal sorunların çözümünde sahip oldukları bilgi anlayışının, yani “Aristoteles-Platon-Tanrı Merkezci Bilim-Felsefe-Din Birlikteliği”nin yetersiz kaldığını kabul etmek zorunda kalmışlardır.

Büyük Bilim Tarihçisi Sâlih Zeki (1864-1921), “Bu ülkede bilim yapmak, körler çarşısında ayna satmaya benzer” demiştir. Hayatını bilime adayan, eserleriyle, Dârü’l-Fünûn’da verdiği derslerle ve konferanslarla bilimin ve bilimsel düşüncenin toplumda kabul görmesi için emek veren bir bilgini böyle konuşmaya yönelten yalnızca hakettiği değeri yaşarken göremediği düşüncesi midir? Yoksa o dönemde bilimsel araştırmalar ve çalışmalar yapılabilmesi için gerekli ortamı sağlayacak yapıda bir iktidarın bulunmayışı ve toplumun bu türden etkinlikleri benimsemeyişi mi onu böyle düşünmeye itmiştir?

***

Bilindiği üzere, Osmanlılar, 18. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa’nın bilim ve teknoloji alanlarında üstünlüğünü onaylayarak yönetsel ve toplumsal sorunların çözümünde sahip oldukları bilgi anlayışının, yani “Aristoteles-Platon-Tanrı Merkezci Bilim-Felsefe-Din Birlikteliği”nin yetersiz kaldığını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Üstelik o ana değin küçümsedikleri “Frenklerin” elindeki “Yeni Bilgi”nin şeran yasak olmayan kısımlarını kullanmaktan da geri kalmamışlardır.

Aslında “Eski Bilgi”nin, birçok alanda, kendi çerçevesi içinde başarıyla yanıtlamamış ve dolayısıyla çözüm üretilmediği konuların olduğu, daha önceki yüzyıllarda tespit edilmiş ve bunların giderilmesine yönelik eleştiriler de çeşitli ortamlarda, süreç içerisinde dile getirilmiştir. Bununla birlikte, bu düşünce yapısının biçimlendiği başlıca kurumlar olan medreseler ve dergâhlar ile bunların baş aktörleri müderrisler ve muhtasavvıflar, devlet ve toplum üstündeki hâkimiyetlerini her şeye rağmen devam ettirmeyi başarmışlardır. Bu arada bu iki grup dışında kalan ve Avrupalılar ile temasta

Büyük Bilim Tarihçisi Sâlih Zeki (1864-1921), “Bu ülkede bilim yapmak, körler çarşısında ayna satmaya benzer” demiştir.

bulunmaları daha kolay olan asker ve sivil bürokratlar, sefirler, denizciler, tacirler ile eğitim için Avrupa'ya gönderilen Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler ülkelerine döndüklerinde, Avrupa'ya yönelik izlenimlerini ve karşılaştıkları "Yeni Bilgi"nin yararlarını çeşitli ortamlarda paylaşmışlardır. Bu sürece ilgileri düzeyinde dâhil olan Saray'a yakın Osmanlı Türkleri de, "Frenklerin" elindeki "Yeni Bilgi" ile bunun toplum yaşamını kolaylaştıran uygulamaları hakkında halkı haberdar etmeye başlamışlardır.

Sonuçta "Yeni Bilgi" bütünüyle olmasa da elzem görülen bazı bölümleri Türkiye'ye aktarılmış ve matematik, astronomi, coğrafya, tababet ve askeriye alanlarından yapılan bilgi transferi aracılığıyla, yönetsel ve toplumsal sorunların üstesinden gelinebileceğine inanılmıştır. "Yeni Bilgi" ve "Yeni Teknik" aktarılırken bu beş alana öncelik tanınmasında, bu bilimlerin nitelikleri ve sağlayacakları faydalar da dikkate alınmıştır. Şöyle ki ortamsal bilgi olarak niteleyebileceğimiz astronomi evreni, coğrafya ise Dünya'yı betimlemektedir ve yaşanılan ve fethedilecek ortamı tanıtmaktadır. Yaşamsal bilgi olarak tanımlayabileceğimiz askeriye toplumu, tababet ise bireyi korumakta ve söz konusu ortamdaki yaşamı güvence altına almaktadır. Nihayet matematik ise "Ortamsal Bilgi" ile "Yaşamsal Bilgi"nin "alet"i olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlılar, öte yandan, toplumsal sorunların çözümünde pragmatik kaygıları temele aldıkları için, esasen kuramsal olan "Ortamsal Bilgi" yerine esasen kılğısal olan "Yaşamsal Bilgi"den daha fazla yararlanabilecekleri düşünmüşler ve askeriye ve tababet eğitimi için 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bağımsız yüksek okullar kurmuşlardır. Bu arada matematik, astronomi ve coğrafya (hatta tıbbiyelerde biyoloji) bilgilerini de kılğısal eğitimin gereksinim duyduğu ölçüde işlemeye başlamışlardır.

Yüksek okullarda eğitim bu minval üzerinde devam ederken, hem "Yaşamsal Bilgi"nin hem de "Ortamsal Bilgi"nin diğer bilgi dallarıyla çok yakın ilişki içinde olduklarını fark eden Osmanlılar, bu iki alanda yeterli bir birikime ulaşabilmek ve uygulamalarda başarılı olabilmek için başta fizik, kimya ve biyoloji olmak üzere doğa bilim-

1928 yılında Prof. Herman Jansen, Ankara Şehri İmar Projesi hakkında rapor vermiştir.

lerinin öğrenilmesi ve öğretilmesinin zorunlu olduğunu anlamışlardır. Dolayısıyla mühendislik mekteplerinin müfredatında, fizik ve kimyaya, hekim mekteplerinin müfredatında ise botanik ve zoolojiye de (ve bunlarla bağlantılı jeolojiye) yer vermeye başlamışlardır.

Osmanlıların "Yeni Bilgi"yi tam anlamıyla benimsemelerinin uzun sürmesi ise, Dârü'l-Fünûn (Üniversite) kurma ile ilgili ilk girişimlerin ancak 19. yüzyılın ortalarında gündeme gelmesine yol açmıştır, süreklilik gösteren ilk yükseköğretim kurumunun açılması ise ancak 20. yüzyılın başında mümkün olmuştur. Ayrıca bu "gecikme",

Osmanlılar, toplumsal sorunların çözümünde pragmatik kaygıları temele aldıkları için, esasen kuramsal olan "Ortamsal Bilgi" yerine esasen kılğısal olan "Yaşamsal Bilgi"den daha fazla yararlanabilecekleri düşünmüşler ve askeriye ve tababet eğitimi için 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bağımsız yüksek okullar kurmuşlardır.

"Eski Bilgi" ile "Yeni Bilgi"nin birlikte var olmasını sağlamıştır. Bu ikili yapı, Atatürk'ün bir "Bilim Cumhuriyeti" olarak tasarladığı Türkiye Cumhuriyeti kurulana kadar, hatta bir süre daha, devam etmiş olsa da Üniversite Reformu ile "Yeni Bilgi" hâkimiyetini ilan etmiştir.

Öncelikli olarak şunu söylemeliyiz ki Atatürk'ün kurduğu Bilim Cumhuriyeti'nde her türlü konuya yaklaşımda veya her türlü sorunun çözümünde akıl ve bilimin rehberliğini ölçüt alan bir yaklaşım, yönetsel bir ilke olarak benimsenmiş ve uygulanmıştır. Örneğin bir eğitim programı hazırlanmasında yardımcı olması için 1924 yılında Amerikalı eğitimci ve filozof John Dewey (1859-1952) Türkiye'ye davet edilmiştir. Ardından mesleki eğitim konusunda danışmanlık yapmaları istenen Alman Ticaret ve Sanayi Danışmanı Prof. Dr. Albert Kühne 1925'te, Omar Buyse ise 1927'de ülkemize gelmiştir. Türkiye'de meteorolojik çalışmaları yürütmek için 1925 yılında Budapeşte Rasathanesi Şube Müdürü Prof. Antal Réthly (1879-1975) görevlendirilmiş, o da Tarım Bakanlığı'na bağlı olarak Rasadât-ı Cevviye (Meteoroloji Enstitüsü) ismi ile Ankara Etlik'te ilk meteoroloji istasyonunu faaliyete geçirmiştir. Ülkemizde "suni tohumlama" çalışmalarıyla reproduksiyon araştırma ve uygulamaları ise Sovyetler Birliği'nden davet edilen Prof. Dr. Michailof'un öncülüğünde 1926'da başlamıştır. Başkent Ankara'nın imarı söz konusu olduğunda yine bir uzmana danışılmış ve 1928 yılında Prof. Herman Jansen, Ankara Şehri İmar Projesi hakkında rapor vermiştir.

"Bilim Cumhuriyeti"ni güçlendirmek ve kalıcı kılabilmek için Atatürk, bu cumhuriyetin niteliklerini özümseyebilecek yeni bir ulusun inşasına yönelmiş, bu amaç doğrultusunda -diğer devrimler dışında- bir taraftan eğitim yaşamını düzenlerken, diğer taraftan da tarih ve dilbilim çalışmaları yürüterek bu süreci sağlamaştıracak kurumları yaşama geçirmeye başlamıştır:

Tevhîd-i Tedrîsât

3 Mart 1924'te Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu çıkarılarak mekteb-medrese ikiliği ortadan kaldırılmış, eğitim hem laik hem de kadın erkek herkesi içine aldığından eşitlikçi

Laiklik, [başka şeylerin yanı sıra] insan düşüncesine ayrıcalık katan bilimsel ve felsefî etkinliklerin bağımsız bir biçimde yürütülmesinin ve özgür bir biçimde geliştirilmesinin de güvencesiydi.

bir yapıya bürünmüştür. 30 Kasım 1925'te ise tekke ve zaviyeler kapatılmış, böylece Geleneksel İslam Öğretisi'ni üreten ve yayyan iki büyük kurum yani medreseler ve tekkeler ile bunların yaydığı zihniyet biçimi tarihe karışmıştır.

Yazı Devrimi, bilimsel çalışmaları etkiledi mi?

20 Mayıs 1928'de "Yeni Rakamlar" ve 1 Kasım 1928'de ise "Yeni Harfler" kabul edilerek Yazı Devrimi yapılmıştır. 1 Ocak 1929 tarihinde de Millet Mektepleri açılmış ve kadın erkek bütün vatandaşlara okuma ve yazma öğretilmiştir. 1936 yılına gelindiğinde buradan diploma alanların sayısı 2.546.051'e ulaşmıştır [bu sanıldığı kadar basit bir değişiklik değildir ve gösterge-anlam ilişkisini de derinden etkilemiştir]; başka bir deyişle Doğu Hat Alemi'nden Batı Yazı Dünyası'na geçilmiştir; aslında bu "küçük devrim" de Türk Bilim Hayatı'nı derinden etkilemiştir; çünkü Yeni Rakamlar [ve bunlarla birlikte gelen diğer matematiksel simgeler] Batı Matematiği ile Yeni Harfler [ve bunlarla birlikte gelen fiziksel formüller ve kimyasal gösterimler] Batı Temel Bilimleri ile bütünleşmeyi kolaylaştırmıştır. Diğer taraftan Batı Dilleri'nde evrensellik kazanmış olan terminolojinin standart bir biçimde aktarımını da kolaylaştırmış ve bir bakıma Batı Aklı ile Türk Aklı'nı, "yazısal simgeler" ayniyeti veya benzerliği kurmak suretiyle kısmen anlamsal ama tamamen yazısal boyutta buluşturmuştur. Zaten 1923 öncesinde de Batılılaşmacı Aydınlar, Avrupa Bilimi veya genel olarak Avrupa Düşüncesi ile kaynaşmayı kolaylaştıracak

tedbirler üzerinde fikir yürütürken harf inkılâbını önermişler ve hatta bu yönde bazı denemelerde bulunmuşlardı.

Düşüncede laikleşme

Bu dönemin en belirgin özelliklerinden biri de, düşüncenin konusu olan "öznelere/ nesnelere" ve "olaylara/olgulara" bakışta, akılcı ve bilimsel bir eğilimin benimsenmesidir. Karşılaşılan bütün sorunlar, [İslâmî Öğreti'nin temel ilkelerinden birine gönderide bulunmaksızın] bu eğilimin doğal bir sonucu olarak nesnel bir biçimde tanımlanmaya ve nesnel bir biçimde çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu durum XIX. yüzyılda başlayan ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde sonuçlanan bir laikleşme ve dolayısıyla özgürleşme sürecinin sonunda ortaya çıkmıştı ve Mustafa Kemal Atatürk ile Arkadaşları'nın, 5 Şubat 1937'de Anayasa'nın ikinci maddesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin laik bir devlet olduğunu açıkça duyurmak suretiyle yapmak istedikleri şey, bir bakıma geçmişte olgunlaşmış olan bu süreci tamamlamak ve meşrulaştırmak olmuştu.

Kısaca söylemek gerekirse, laiklik, [başka şeylerin yanı sıra] insan düşüncesine ayrıcalık katan bilimsel ve felsefî etkinliklerin bağımsız bir biçimde yürütülmesinin ve özgür bir biçimde geliştirilmesinin de güvencesiydi ve son yıllarda giderek artan bilim tarihi ve felsefe tarihi araştırmalarının da açıkça gösterdiği üzere, takdire

şayan bütün entelektüel başarılarla karşın, "İslâmî ilkeler"i'nin aklı sınırlayıcı bir tarzda yorumlandığı dönemlerde ve yönetimlerde hüküm süren dünya görüşleri, bilim ve felsefe etkinliklerini bazen verimsiz ve bazen de olanaksız kılmıştı. Cumhuriyet Dönemi'nde benimsenen Laiklik ilkesi, aynı zamanda söz konusu dinî önermelerin yanlış yorumlanmasını ve kullanılmasını önlediği için, akli melekelerin serbestçe işletilebilmesinin önünü açmıştı.

Yüksek Mühendis Mektebi

Osmanlılar Dönemi'nden intikal eden Mühendis Mekteb-i Âlis'i'nin ismi, 24 Mayıs 1928'de 1275 Sayılı Kanun ile Yüksek Mühendis Mektebi'ne çevrilmiş ve Yol ve Demiryolu Mühendisliği, Mimarî ve İnşaat Mühendisliği ve Su İşleri Mühendisliği bölümlerinden oluşan bu kuruma tüzel kişilik verilmiştir. Ayrıca bu yapıyla bir üniversite kimliği taşıdığı için 7 Eylül 1929'da Emin Kalmuk, Burhanettin Sezarar, Burhanettin Ferit Berken, Salim Tunakan, Salih Murat Uzdilek, Ali Yar, Fikri Santur, Kerim Erim, Mahmut Şükrü Işık, Mustafa Hulki Erem, Nurettin Münşi Algan, Yusuf Razi Bel, Tevfik Biren, Osman Tevfik Taylan, Suphi Tanig ve İhsan İnan Beyler müderris yapılmış ve böylece Cumhuriyet'in "çağdaşlaşma projesi"ni gerçekleştirecek mühendislerin yetişeceği sağlam bir eğitim kurumunun temelleri atılmıştır.

1 Ocak 1929 tarihinde de Millet Mektepleri açılmış ve kadın erkek bütün vatandaşlara okuma ve yazma öğretilmiştir. 1936 yılına gelindiğinde buradan diploma alanların sayısı 2.546.051'e ulaşmıştır.

"1933 Üniversite Reformu" olarak adlandırılan gelişmelere ilişkin tartışmaları sadece Fen Fakültesi'nden tasfiye edilenler üzerinden yürütmek bize göre hatalıdır.

1929 yılında Türkiye'yi de derinden etkileyen "Büyük Ekonomik Buhran"a karşın, Yüksek Mühendis Mektebi eğitim ve öğretim kadrosunu güçlendirmek için yurt dışına öğrenciler gönderilmiştir. Söz konusu öğrencilerden Emin Onat, Hilmi İleri ve Fuat Külünk, 1934 yılında Zürih Politeknik Enstitüsü'nde eğitimlerini tamamladıktan sonra yurda dönmüşler ve aynı mektepte öğretim üyesi olarak çalışmaya başlamışlardır. Ayrıca 1933 Üniversite Reformu esnasında, İstanbul Üniversitesi'nin dışında Yüksek Mühendis Mektebi'ne de aralarında Fritz Huzer, Friedrich Schutz, M. Dumazet, Frank Doppler, Marcel Mathieu, Francois Duscio, M. Debes ve H. Lichter'in bulunduğu çok sayıda yabancı öğretim üyesi getirilmiştir. Bilindiği üzere, bu mektep, 1944 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'ne dönüştürülmüş ve çok saygın mühendisler yetiştirmiştir.

Yurt dışı eğitimi

Maarif Vekaleti'nin açtığı sınavlarla 1924 yılından itibaren çeşitli bilim ve mühendislik alanlarında eğitim görmeleri amacıyla çok sayıda öğrenci yurt dışına gönderilmiştir. Atatürk'ün "Sizi bir kıvılcım olarak gönderiyorum, volkan olup dönünüz." diyerek uğurladığı, sonradan Türk Bilim Hayatı'nı yönlendirecek isimler arasında, Afet İnan, Remziye Hisar, Enver Ziya Karal, Sabahattin Eyüboğlu, Ekrem Akurgal, Nüzhet Gökdoğan, Ali Rıza Berkem, Sedat Alp, Aydın Sayılı, Cahit Arf, İhsan Ketin, Mustafa İnan, Jale İnan, Besim Darkot, Kâzım Çeçen, Mustafa Nusret Kürkçüoğlu, Macit Gökberk, Oktay Aslanapa, Kâmile Şevki Mutlu, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Sait Akpınar da vardır.

Yüksek eğitimde devrim!

Cenevre Üniversitesi Pedagoji Profesörü Albert Malche, 2 Nisan-9 Haziran 1932 tarihleri arasında Dârü'l-Fünûn'u inceleyerek bir rapor tanzim ve çağdaş eğitim ve araştırma anlayışına uygun olarak bu kurumun yeniden düzenlenmesini teklif etti; rapordan anlaşıldığına göre, dersler müderrislerin takriri biçiminde veriliyor ve yayınlar ise özgün araştırmalara dayanmıyordu. Bu rapor da dikkate alınarak 31 Mayıs 1933'te İstanbul Dârü'l-Fünûn'u kapatıldı ve yerine İstanbul Üniversitesi açıldı; çünkü Dârü'l-Fünûn, çağdaş bilimsel gelişmelere gereği gibi ayak uyduramamış ve Cumhuriyet devrimlerini umulduğu ölçüde destekleyememişti. Bu sıralarda gerçekleşen kötü bir gelişme Türk Bilim Hayatı'nı derinden etkilemişti; 1933 yılının Ocak ayında, yani Eğitim ve Öğretim Devrimi'nin başlamasından takriben dört ay öncesinde Almanya'da Naziler yönetime gelmiş ve akabinde Alman Üniversiteleri'nde çalışan Yahudi ve Solcu öğretim üyelerinin görevlerine son verilmişti; Prof. Dr. Albert Malche ve İsviçre'deki dayanışma örgütünün başkanı Prof. Dr. Philipp Schwartz önerileri ve aracılıkları sayesinde, bu hocalardan bir kısmı Türkiye'ye getirildi ve İstanbul Üniversitesi'nde görevlendirildi.

"1933 Üniversite Reformu" olarak adlandırılan gelişmeler yoğun bir biçimde tartışılmaktadır ve anlaşıldığı kadarıyla bundan sonra da tartışılacaktır; ancak bu konuya ilişkin tartışmaları, sadece Fen Fakültesi'nden tasfiye edilenler üzerinden yürütmek bize göre hatalıdır; çünkü "Dârü'l-Fünûn'dan Üniversite'ye Geçiş" sürecinde ve dolayısıyla yeni kadronun teşkili esnasında bütün fakültelerden (1) görevde bırakılanlar, (2) yurt dışından getirilenler,

(3) yurt dışında eğitim görenler ve nihayet (4) görevden atılanlar olmak üzere dört farklı topluluk üzerinde işlem yapılmıştır; burada bunların hepsinin ismini sıralamak mümkün değildir; ama görevde bırakılanların (60 kişi) en tanınmışları, Mustafa Şekip Tunç, Fuad Köprülü, İbrahim Hakkı Akyol, Besim Darkot, Ahmet Caferoğlu, Orhan Sadettin, Ali Yar, Hamit Nafiz Pamir, Şevket Aziz Kansu, Fahir Yeniçay, Ebü'l-Ulâ Mardin, Nurettin Ali Berkol, Âkil Muhtar Özden, Tevfik Salim Sağlam, Tevfik Remzi Kazancıgil, Fahrettin Kerim Gökay, Süheyl Ünver, Sadi İrmak, Şerafeddin Yaltkaya ve Kilisli Rifat, yurt dışından getirilenlerin en tanınmışları Fritz Amdt, Leo Brauner, Erwin Findlay Freundlich, Hans Rosenberg, Thomas Royds, Leo Spitzer, Wolfgang Gleissberg, Alfred Heilbronn, Ernst Edward Hirsch, Julius Hirsch, Alfred Kantorowicz, Curt Kosswig, Richard Edler von Mises, Fritz Neumark, Willy Praeger, Hans Reichenbach, Ernst von Aster, Rudolf Nissen, Wilhelm Liepman, Fritz Neumark, Helmut Ritter, Wilhelm Röpeke, Alexander Rustow, Philipp Schwartz ve Andreas Schwartz, yurt dışında eğitim görenlerin (77 kişi) en tanınmışları Sadri Maksudî Arsal, Şemsettin Günaltay, Yusuf Akçura, Vehbi Eralp, Mehmet Karasan, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Sabri Esat Siyavuşgil, Reşit Rahmeti Arat, Sabahattin Eyüboğlu, Suut Kemal Yetkin, Mükrimin Halil Yinanç, Akdes Nimet Kurat, Enver Ziya Karal, Hilmi Ziya Ülken, Ali Nihat Tar-

Cenevre Üniversitesi

Pedagoji Profesörü

Albert Malche'nin raporuna göre, dersler müderrislerin takriri biçiminde veriliyor ve yayınlar ise özgün araştırmalara dayanmıyordu. Bu rapor da dikkate alınarak 31 Mayıs 1933'te İstanbul Dârü'l-Fünûn'u kapatıldı ve yerine İstanbul Üniversitesi açıldı.

Çiftçiliğin ve hayvancılığın geliştirilmesi için de ciddi önlemler alınmış; Almanya'ya doktora yapmak üzere 25-30 kişi gönderilmiş ve 30 Haziran 1930 tarihinde, dört yıllık eğitim vermek maksadıyla Ankara Ziraat Yüksek Mektebi açılmıştır.

lan, Ömer Lütfi Barkan, Kerim Erim, Safet Rıza Alpar, Cahit Arf, Ali Rıza Berkem, Ratip Berker, Remziye Hisar, Fazıla Şevket Giz, Celal Saraç, Sıddık Şami Onar, Ali Fuat Başgil, Ömer Celal Sarç, Yavuz Abadan, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Hulusi Behçet ve Mazhar Osman Usman'dır; aşağı yukarı toplam sayıları 170'i bulan söz konusu araştırmacıların müşterek özellikleri yurt dışında eğitim görmüş olmaları ve belki daha da önemlisi çağdaş bilimsel araştırma yöntemlerine uygun araştırma yapacak beceriyle donanmış olmalarıdır; buna karşılık görevden atılanların (84 kişi) ve toplam nüfusun % 33'ünü oluşturanların en tanınmışları olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Ahmed Naim Babanzâde, Ahmet Refik Altınay, Ali Ekrem Bolayır, Avram Galanti, Ömer Ferit Kam, Halil Nimetullah, Hamit Sadi Selen, Kadri Raşit Paşa, Esat Paşa, Besim Ömer Paşa, Hüsnü Hamid Sayman, Said Gelenbevioğlu, Esad Şerefeddin Köprülü, Fatin Gökmen, Ligor Efendi, Ali Vehbi Türküstün ve Ahmet Malik Sayar'dan birkaçı istisna tutulacak olursa, geriye kalanların bu niteliklere sahip olmadıkları anlaşılmaktadır; [bunlar arasında meselâ Türkiye'de Patolojik Anatomi'yi bir bilim dalı olarak kuran Hamdi Suat Aknar, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, göz hastalıkları uzmanı Esat Paşa ve Besim Ömer Paşa gibi değerli hocalar da bulunuyordu; söylendiğine göre, bu hatanın en büyük nedeni, "İslahat Komitesi'nin üyeleri arasında Dârü'l-Fünûn hocalarını iyi tanıyan bir şahsın bulunmamasıdır] tasfiye esnasında, siyasî veya siyasî olmayan mülhazazalarla hakikaten de müstahak olmayan birkaç bil-

ginin görevden uzaklaştırılması biçiminde bir yanlış yapılmış olabilir; ancak bu yanlış bilerek veya bilmeyerek abartmak suretiyle, işi Atatürk veya Cumhuriyet düşmanlığına kadar vardırmanın da, bir yanlış yererken, başka bir yanlış düşmek olduğu aşîkârdır.

Aslında yabancı ülkelerden öğretim üyesi getirme ve yabancı ülkelere öğrenci gönderme yoluyla bilim ve teknolojiyi başka bir uygarlığa aktarma siyaseti, Osmanlılar Dönemi'nde de uygulanmış evrensel nitelikte bir siyasettir ve bu nedenle söz konusu siyasetin farklı dönemlerde Rusya, Japonya ve Mısır'da gerçekleştirilen bilim nakli uygulamalarıyla benzer özelliklere sahip olduğu gözlenmektedir. 1795 yılında açılan Mühendishâne-i Berri-i Hümayûn'un öğretim kadrosu teşkil edilirken veya 1829'da Fransa'ya bilim eğitimi için öğrenciler gönderilirken, Osmanlı Yönetimi de aynı yoldan gitmiştir; ancak Cumhuriyet Dönemi'ndeki uygulama ile Osmanlı Dönemi'ndeki uygulama arasındaki en bariz farklılık, gönderilen öğrencilerin ve getirilen öğretim üyelerinin nicel ve nitel üstünlüğüdür; çok sayıda alanda çalışan çok nitelikli kişiler, kısa bir süre içinde genellikle göz ardı edilen "Atatürk Eğitim ve Öğretim Devrimi'nin gerçekleşmesine

önemli katkılarda bulunmuşlardır; elbette bu büyük dönüşüm, sadece yeni düzene duyulan iman sayesinde değil, ama yeni siyasete ayrılan para sayesinde de mümkün olmuştur.

Yüksek Ziraat Enstitüsü

Çiftçiliğin ve hayvancılığın geliştirilmesi için de ciddi önlemler alınmış; Almanya'ya doktora yapmak üzere 25-30 kişi gönderilmiş ve 30 Haziran 1930 tarihinde, dört yıllık eğitim vermek maksadıyla Ankara Ziraat Yüksek Mektebi açılmıştır. Mektebin fizik, kimya ve tabîye (FKT) öğrenimini yürüten hocalarının büyük bir kısmı Almanya'dan getirilmiştir. Örneğin Kotte botanik, Jessin kimya, Luzius jeoloji, Eckstein zooloji dersleri vermiştir. Bu isimlerin yanı sıra Hayri Dener fizik ve Ömer Bey de matematik derslerini üstlenmiştir. 10 Haziran 1933'te ise kuruluş amaçları arasında, ziraatın, veteriner hekimliğin ve ormancılığın iyileştirilmesi ve düzeltilmesi, bu alanlarda eğitim verecek bilginlerin ve uzmanların yetiştirilmesi, bilimsel araştırmalardan ve deneylerden elde edilen sonuçların yayılması ve uygulanması, Türk Köylüsü'nün yeni ve verimli usullerle çalışması için uygun araç ve gereçlerle donatılması da bulunan ve aslında bir "üniversite" niteli-

Atatürk'ün önderliğinde "yeni bir ulus" kuruluyordu ve bu nedenle Türk Milleti'nin kimliğinin belirlenmesi ve benimsenmesi için tarih ve dilbilim çalışmalarından yardım almak gerekiyordu.

Atatürk'ün İstanbul Arkeoloji Müzesi'ni ziyareti (1933).

ği taşıyan Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulmuştur. Enstitü'de faaliyetler Tabii İlimler, Ziraat, Baytar, Ziraat Sanatları ve Orman olmak üzere beş fakülte çerçevesinde yürütülmüştür. Bu fakültelerde görev yapan hocaların çoğunluğu da 1939 yılında ülkelerine geri dönen Alman bilginlerdi. Ankara Üniversitesi'nin kurulmasından sonra enstitünün fakülteleri bir iki sene içinde buraya bağlanmış ve Yüksek Ziraat Enstitüsü kendiliğinden ortadan kalkmıştır. Enstitüde on beş yıl gibi bir sürede sadece Tabii İlimler, Ziraat ve Ziraat Sanatları Fakülteleri'nde 34 doktora, 37 Habilitasyon (Doçentlik) ve çok sayıda bilimsel araştırma yapılmış ve yayımlanmıştır.

TTK ve TDK

Daha önce de değindiğimiz üzere, Atatürk'ün önderliğinde "yeni bir ulus" kuruluyordu ve bu nedenle Türk Milleti'nin kimliğinin belirlenmesi ve benimsenmesi için tarih ve dilbilim çalışmalarından yardım almak gerekiyordu. Bu gereksinim söz konusu bilimlerin resmen desteklenmesi sonucunu doğurmuş ve 15 Nisan 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ve 12 Temmuz 1932'de ise Türk Dili Tetkik Cemiyeti açılmıştır. Bu kurumlarda yürütülen çalışmalar sonrasında, tarih, prehistorya, arkeoloji, filoloji, leksikoloji gibi alanlarda çok sayıda özgün bulgulara ulaşılmış ve bilimsel yayınlar yapılmıştır.

Farklı bir fakülte: DTCF

14 Haziran 1936'da önemli bir adım daha atılmış ve bu kurumların bilimsel etkinliklerini yürütecek araştırmacıları ve ulaşılan bulguların yurt dışında dağılmasını sağlayacak öğretmenleri yetiştirecek Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi açılmıştır. Bu fakültenin öğretim üyeleri arasında, ilk yıllarda Fuad Köprülü, Şemseddin Günaltay, Saim Ali Dilemre, H. Reşit Tankut, Besim Atalay, Abdülkadir İnan ve 1933 Üniversite Reformu sonrasında kadro dışı kalan İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Ömer Ferit Kam gibi seçkin isimler de bulunmaktadır. Bununla birlikte, fakülte gerçek kimliğine ve misyonuna Almanya'dan ve Fransa'dan gelen yabancı hocaların eğitim kadrosuna dâhil olmasından sonra kavuşmuştur. Özellikle asurolog Benno Landsberger, klasik filolog Georg Rohde, hindolog Walter Ruben, sinolog Wolfram Eberhard, coğrafyacı Herbert Louis, Alman filologu Karl Steuerwald, Fransız filologu Jean Combord ve felsefe tarihçisi Oliver Lacombe'un adlarını burada anmak gerekir.

Arkeoloji

Osmanlı Dönemi sadrazamlarından ve bilginlerinden İbrahim Edhem Paşa'nın (~1818-1893) oğulları Osman Hamdi Bey (1842-1910), İsmail Gâlib Bey (1847-1895) ve Halil Edhem (Eldem) Bey (1861-

1938), Cumhuriyet öncesinde arkeoloji, sanat tarihi, numizmatik ve müzecilik konusunda önemli çalışmalar yapmışlar ve bu alanların yaygınlaşmasını sağlamışlardır. Daha sonra Mustafa Kemal Atatürk, Türk Tarih Kurumu'nu kurduğunda, söz konusu kurumun tüzüğüne ulusumuzun tarihini aydınlatmaya yarayacak belgeleri ve bulguları toplamak için gerekli görülen yerlere arkeolojik araştırmalar ve kazılar yapmaları amacıyla bilimsel heyetler gönderme hükmünü de eklemiştir. Böylece arkeolojik araştırmalar, ilk defa resmî bir kurumun görevleri arasına sokulmuş oluyordu; ancak bu çalışmaları sağlıklı bir biçimde yürütecek arkeologlar yoktu ve bunların kısa bir süre içinde yetiştirilmeleri gerekiyordu; bu maksatla, (1) yurt dışına arkeoloji eğitimi için öğrenciler gönderildi ve (2) İstanbul'daki Edebiyat Fakültesi (1934) ile Ankara'daki Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde (1936), Avrupa'dan getirilen hocaların gözetimi ve yönetimi altında arkeoloji öğretimine başlandı.

1931'de yaptığı yurt gezisi sırasında ziyaret ettiği Bursa, İzmir, Antalya, Adana ve Konya müzelerinden edindiği izlenimleri Başbakan İsmet İnönü'ye çektiği telgrafta bildiren Atatürk, Arkeoloji eğitimi için yurt dışına öğrenci gönderme düşüncesini de şu sözlerle paylaşmıştır:

"Son tetkik seyahatlerimde muhtelif yerlerdeki müzeleri ve eski sanat ve medeniyet eserlerini gözden geçirdim. İstanbul'dan başka Bursa, Antalya, Adana ve Konya'da mevcut müzeleri gördüm. Bunlarda şimdiye kadar bulunabilen bazı eserler

Muhtelif dönemlere ve uygarlıklara ilişkin önemli buluntulara ulaşılmış ve İstanbul Arkeoloji Müzesi başta olmak üzere ülkemizin farklı müzelerinde sergilenen söz konusu buluntular sayesinde Anadolu Uygarlıkları'ndan arta kalanlar Yeryüzü'ne çıkarılmıştır.

muhafaza olunmakta ve kısmen de ecnebi mütehassısların yardımıyla tasnif edilmektedir. Ancak memleketimizin hemen her tarafında emsalsiz defineler halinde yatmakta olan kadim medeniyet eserlerinin ileride tarafımızdan meydana çıkarılarak ilmi bir surette muhafaza ve tasnifleri ve geçen devirlerin sürekli ihmali yüzünden pek harap bir hale gelmiş olan abidelerin muhafazaları için müze müdürlüklerine ve hafriyat işlerinde kullanılmak üzere arkeoloji mütehassıslarına katı lüzum vardır. Bunun için Maarifçe harice tahsile gönderilecek talebeden bir kısmının bu şubeye tahsisi muvafık olacağı fikrindeyim."

1933 yılında Türk Tarih Kurumu adına ilk kazılar, Hamit Zübeyr Koşay (1897-1984) başkanlığında Ahlatlıbel'de yapılmış, iki sene sonra ise Koşay ve Remzi Ögüz Arık (1899-1954), Alaca Höyük kazılarına başlamışlardır. Kısa bir süre içinde yerli ve yabancı arkeologlar tarafından yapılan kazılar sonucunda, muhtelif dönemlere ve uygarlıklara ilişkin önemli buluntular ulaşılmış ve İstanbul Arkeoloji Müzesi başta olmak üzere ülkemizin farklı müzelerinde sergilenen söz konusu buluntular sayesinde Anadolu Uygarlıkları'ndan arta kalanlar Yeryüzü'ne çıkarılmıştır.

Böylece Şevket Aziz Kansu, Hamit Zübeyr Koşay, Kılıç Kökten, Muzafer Şenyürek, Bahadır Alkım, Zehra Halet Çambel, Afif Erzen, Tahsin Özgüç, Nimet Özgüç, Ekrem Akurgal, Jale İnan, Arif Müfid Mansel ve Sedat Alp gibi seçkin araştırmacıların yurt içinde ve yurt dışında yapmış oldukları yayınlar sayesinde Türk Arkeolojisi, giderek Dünya çapında tanınmıştır. Atatürk'ün 1938'de ölümünden sonraki dönemde, İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar olan süreçte, gerçekleştirilen dört büyük başarı, Köy Enstitüleri'nin kurulması (1940-1950), Doğu ve Batı Klâsikleri'nin yayımlanması, Ankara Üniversitesi'nin (1946) açılması ve *İslam Ansiklopedisi*'nin çıkmaya başlamasıdır. Bunlardan ilk ikisinin, bilimsel düşüncenin gelişmesi ile değil, ama yurt dışında yayılması ve kökleşmesi ile alakası bulunduğu aşîkârdır.

Dünya Klâsikleri

Hasan Âli Yücel'in (1897-1961) Milli

Hasan Âli Yücel'in (1897-1961) Milli Eğitim Bakanlığı döneminde (1938-1946), çeşitli dönemlere ve çeşitli uygarlıklara ait seçkin eserler, Tercüme Bürosu

Eğitim Bakanlığı döneminde (1938-1946), çeşitli dönemlere ve çeşitli uygarlıklara ait seçkin eserler, Tercüme Bürosu aracılığıyla, "Millî Eğitim Bakanlığı Dünya Klasikleri" dizisi içinde çevrilmeye ve yayımlanmaya başlanmıştır. Üyeleri arasında Orhan Burian, Azra Erhat, Vedat Günyol, Bedrettin Tuncel gibi hümanist çizgiye mensup yazarların da bulunduğu Tercüme Bürosu, çalışmalarını önce Nurullah Ataç, sonra Sabahattin Eyüboğlu başkanlığında sürdürmüş ve 1945 yılına kadar geçen süre içinde, edebiyat, felsefe ve bilim ile ilgili toplam 496 yapıtı yayımlamayı başarmıştır. 1966 yılına gelindiğinde ise yayımlanan

1946-1947 Eğitim ve Öğretim Yılı'na gelindiğinde, 5447 köy öğretmeni, 8756 eğitimci ve 541 sağlık memuru yetiştirilmiş ve Anadolu Köylüsü'nün [diğer şeyler bir yana] hiç değilse çiftçilik alanında bilimsel ve teknik bilgi ile tanışmasına katkıda bulunulmuştur.

eser sayısı toplam 1120 olmuştur ki bunların, Çağdaş Türk Düşüncesi'ni büyük ölçüde etkilediği ve büyük bir dönüşüme uğrattığı kuşku götürmez. Çok iyi bilindiği üzere, Osmanlılar Dönemi'nde de bu yönde bazı girişimler olmuş ama hiçbirinde bu ölçüde bir başarı yakalanamamıştır.

Köy Enstitüleri: Köylüler okuyor!

1940 yılında köylerde yaşayan öğrenim çağındaki çocukların % 78'inin okuma ve yazma bilmediğinin saptanması üzerine, bu sorunun çözülmesi için Hasan Âli Yücel'in desteğiyle Köy Enstitüleri kurulmuş ve başına İsmail Hakkı Tonguç (1893-1960) getirilmiştir. Akçadağ, Aksu, Akpınar, Arifiye, Beşikdüzü, Cilavuz, Çifteler, Dicle, Düziçi, Gököy, Gönen, Hasanoğlu, İvriz, Keçiçe, Kızıllı, Ortaklar, Pamukpınar, Pazarören, Pulur ve Savaştepe'de enstitü açılmış ve bu enstitülerin öğretmen gereksinimlerini karşılamak amacıyla 1942-1943 Eğitim ve Öğretim Yılı'nda Hasanoğlu Yüksek Köy Enstitüsü'nde eğitime başlanmıştır.

1946-1947 Eğitim ve Öğretim Yılı'na gelindiğinde, 5447 köy öğretmeni, 8756 eğitimci ve 541 sağlık memuru yetiştirilmiş ve Anadolu Köylüsü'nün [diğer şeyler bir yana] hiç değilse çiftçilik alanında bilimsel ve teknik bilgi ile tanışmasına katkıda bulunulmuştur. Bununla birlikte, "Çok Partili Dönem"e geçilmesinin ardından, Köy Enstitüleri eleştirilmeye başlanmış ve Tefik İleri'nin (1911-1961) Millî Eğitim Bakanlığı Dönemi'nde işlevlerini tamamen yitirmişlerdir; böylece bir "uygarlık atılımı" daha savuşturulmuş ve köylünün uyanışı geciktirilmiştir.

İslâm Ansiklopedisi

Bilindiği üzere Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, 9 Mayıs 1939 tarihinde İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'ne bir mektup yazmış ve bu mektubunda, Hollanda'nın Leiden şehrinde Almanca, İngilizce ve Fransızca olarak 4 cilt halinde yayımlanan (1908-1938) *Encyclopaedia of Islam*'ın Türkçeye çevrilmesi için bir komisyon kurulmasını talep etmiştir. Bunun üzerine bir

komisyon toplanmış ve bu komisyonun hazırlamış olduğu rapor çerçevesinde çalışmalar başlamıştır. Adnan Adıvar (1882-1955), Avni Başman, Reşit Rahmeti Arat (1900-1964), Şerafeddin Yaltkaya (1879-1947), Sabri Esat Siyavuşgil, Besim Darkot (1903-1990), Mükrimin Halil Yinanç, Zeki Velidi Togan (1890-1970), Cavit Baysun, Ahmet Ateş ve Tayyib Gökbilgin gibi çok seçkin bilginlerden 11 kişilik bir İslâm Ansiklopedisi Redaksiyon Heyeti oluşturulmuş ve çalışmaların yürütücülüğüne oybirliği ile büyük bilim tarihçilerimizden Adnan Adıvar getirilmiştir. 6 Ocak 1941'de ilk fasikülü çıkan ansiklopedi, yoğun çalışmalar sonrasında, Türkçeye çevrilerek ve eklemeler yapma yoluyla geliştirilerek 13 ciltte tamamlanmış ve Türk Araştırmacıları'nın hizmetine sunulmuştur.

Aslında eksiklerine ve yanlışlarına rağmen söz konusu ansiklopedinin yayımlanması iki bakımdan çok önemli olmuştur: (1) Hem geçmişe yönelik bilimsel ilgiyi beslemiş ve (2) hem de Türkiye'de Türkiyât ve Şarkiyât araştırmalarının güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

Kadınlar, bilime koşuyor!

Bu dönemin en çarpıcı gelişmelerinden birisi de, bilim kadınlarının Türk Bilim Hayatı'na katkıda bulunmaya başlamalarıdır; sadece İstanbul Üniversitesi'nde çalışanlardan biyolojide Sara Akdik (1897-1982), Mehpare Başarman-Heilbronn (1908-1993), Fahire Battalgazi (Battalgil) (1902-1948), Saadet Bayramoğlu (Erzene) (1915-1997), Bedia Bozkurt, Fatma Melahat Çağlar, Fazıla Şevket Giz (1903-1981) (1945'te Türkiye'de ilk kadın profesör unvanını almıştır), Mürüvvet Hasman (1909-1985), Lütfiye Irmak (1910-1963), Nebahat Yakar-Tan (1915-1997), kimyada Saffet Rıza Alpar (1904-1981), Jülide Değmer (Deymer), Remziye Hisar (1902-1992), astronomide Nüzhet Gökdoğan (1910-2003) ve jeolojide ise Nuriye Ferhan Pınar'ın ismini burada hatırlatmak, büyük değişimin doğası konusunda küçük bir fikir verebilir.

"Böyle bir dünyada, asla değişmeyecek hükümler getirdiğini iddia etmek, aklın ve bilimin gelişimini inkâr etmek olur."

Kadınlar, muhtelif bilimlerde olduğu gibi, muhtelif mesleklerde de kendilerine yer edinmeyi başarmışlardır; 1927-1928 Eğitim ve Öğretim Yılı'nda Dârü'l-Fünûn, Tıp Fakültesi'nden mezun olan kadın hekimler ile 1933'te Yüksek Mühendis Mektebi'nden mezun olan kadın mühendisler de, iş hayatına atılmışlar ve erkek meslektaşla-

Kadınlar, muhtelif bilimlerde olduğu gibi, muhtelif mesleklerde de kendilerine yer edinmeyi başarmışlardır; 1927-1928 Eğitim ve Öğretim Yılı'nda Dârü'l-Fünûn, Tıp Fakültesi'nden mezun olan kadın hekimler ile 1933'te Yüksek Mühendis Mektebi'nden mezun olan kadın mühendisler de, iş hayatına atılmışlardır.

ıyla birlikte ülkemizin kalkınmasına katkıda bulunmaya başlamışlardır.

Sonuç

Sâlih Zeki'nin çalışmamızın başında alıntıladığımız sözünü hangi bağlamda söylediğini kesin olarak bilmek mümkün olmamakla birlikte, Salih Zeki, vefatının ardından çok kısa bir süre sonra Atatürk'ün öncülüğünde kurulan Bilim Cumhuriyeti'ni görme şansına sahip olabilseydi bu fikrinden büyük bir ihtimale vazgeçecekti.

Öte yandan "ilelebet payidar olması" için Bilim Cumhuriyeti'nin temelleri ne kadar sağlam atılmış olursa olsun uzun yıllardır bilimi ve bilimsel düşüncüyü dışlayan/tutumların ülke yönetiminde ağır bastığı görülmektedir. Bu durumun değişmesine yönelik alınacak tedbirlere dair pek çok şey söylenebilir. Bununla birlikte, Atatürk'ün çok bilinen ama genellikle göz ardı edilen şu sözlerinin başlangıç için uygun olacağı düşüncesindeyiz:

"Benim, manevi mirasım bilim ve akıldır. Benden sonrakiler, bizim aşmak zorunda olduğumuz çetin ve köklü zorluklar karşısında belki gayelere tümüyle erişemediğimizi, fakat asla ödün vermediğimizi, akıl ve bilimi rehber edindiğimizi doğrulayacaklardır. Zaman ivedilikle ilerliyor, ulusların, toplumların, kişilerin mutluluk ve mutsuzluk anlayışları bile değişiyor. Böyle bir dünyada, asla değişmeyecek hükümler getirdiğini iddia etmek, aklın ve bilimin gelişimini inkâr etmek olur. Benim Türk ulusu için yapmak istediklerim ve başarmaya çalıştıklarım ortadadır. Benden sonra beni benimsemek isteyenler bu temel eksen üzerinde akıl ve bilimin rehberliğini kabul ederlerse mirasçılarım olurlar."

* Bu çalışma, Remzi Demir ve İnan Kalaycıoğulları tarafından kaleme alınan *Tantalos'un Çocukları* adlı eser temel alınarak hazırlanmıştır.

Türkiye'nin Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki şehir ve bölge planlama deneyiminden çıkarılacak dersler*

Dönemin kent ve bölge planlama deneyimi Kemalist ideolojinin devletçilik ve halkçılık gibi ana siyasa ve ilkelerine dayanmaktadır. 1950'ler, 1980'ler ve 1990'lardaki emperyalist/kapitalist bütünleşme siyasalarının sonucunda belirli güçlüklerle karşılaşmışsa da, tek büyük kent olarak İstanbul merkezli büyümeye karşı yeni gelişme odaklarının yaratılması siyasasının köklerini Erken Cumhuriyet Dönemi'nde bulmaktayız.

Giriş

Eski-yeni kavramsallaştırmaları nedense hep kapitalist-emperyalist yeniden yapılan(dır)ma dönemlerinde piyasaya sürülüyor. Oysa, emperyalist güçlere karşı ulusun ilerlemesini, Aydınlanmasını ve kurtuluşunu, özellikle kırsal emeğin feodal bağlardan kurtarılmasını (hem iktisadi hem de kültürel anlamda) hedeflemeyen bir program emperyalizme köleliği yeniden üretmekten öte bir anlam taşımıyor.

"Yeni Türkiye" diye ortaya atılan şey yeni değildir; 1980'lerde inşa edilen 1990'larda en hırçın aşamasına gelen ve Erdoğan iktidarı ile en 'düşmüş' haline bürünen emperyalizm işbirlikçisi programların ortak ideolojik kavramsallaştırmasıdır. Bu ve benzeri ideolojik kavramsallaştırmalar ve gizemselleştirmeler aracılığıyla, emperyalist baskı ve sömürüden kurtuluş yolundaki ezilen ve gelişmekte olan ülke halklarının kalkınma ve toplumsal refah özlemlerini baskı altına alan hegemonik bir söylem inşa edilmektedir. Bu kavramlar işbirlikçi iktidarların keşfettikleri söylemler/kavramlar değildir; emperyalist merkezlerden işbirlikçi iktidarlara şırınga edilen kavramlardır.

Bunun bir anlamı var şüphesiz. Üretimde ilerleme, üretici güçlerin gelişimi ve toplumsal ilerleme zemininin yaratılmasıdır. O nedenle, emperyalizmin "küreselleşme" olarak adlandırılan son aşamasında ulusal devletlerin milli ekonomilerini yıkıma uğratan, devlet fabrikaları sistemini özelleştirme uygulamalarıyla darmadağın eden siyaset-

Sümerbank'ın ürün tanıtım afişi (İhap Hulusi tasarımı). Kır-kent bütünleşmesi, ortak kültürün oluşması açısından Devlet fabrikaları ve işletmeleri önemli görevler üstlenmişlerdir.

Üretimden kopan bir toplum hurafelerle esir alınabilir. Üretimin ilerlemesi ise toplumları devrimcileştirir, toplumu ideolojik gizemselleştirmelerden uzaklaştırır.

1935 tarihinde açılışı yapılan Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası, Sanayi Planları'nın sanayi kentleri oluşturma hedefinin ilk örneklerinden birisidir. Sanayi kentlerinin yaratılması düşüncesi, kentlerin sanayi gelişmelerinin sağlanması kadar yeni kent uygulamaları olarak Sanayi Kentleri kurulmasını içermektedir.

ler ile gerici çağ özelemleri, gerici çağı yeniden inşa etme çabaları arasında ayrılmaz bir bağ bulunuyor. Üretimden kopan bir toplum hurafelerle esir alınabilir. Üretimin ilerlemesi ise toplumları devrimcileştirir, toplumu ideolojik gizemselleştirmelerden uzaklaştırır. Üretimden kopan toplumların ilerici toplumsal ilişkileri kurmalarının tarihte bir örneği yoktur. Türkiye örneğinde ulusal devletin iktisadi altyapısını yıkmaya yönelik emperyalist stratejinin en önemli ayağı Devlet Fabrikaları sisteminin dağıtılması ve Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin özelleştirilmesi olmuştur (Keskinok, 1999). Ülkede özellikle feodal ilişkilerin hala varlığını sürdürdüğü bölgelerde üretimden kopuşun toplumsal etkileri büyüktür (Keskinok, 2014). Kimi kent örneklerinde devlet fabrikalarının arsa ve arazilerinin toplumsal amaçlı olarak kullanılıyor olması bu gerçeği değiştirmiyor.

Gericileşen, gericileştiği ölçüde üretimden kopan ve mafyalaşan emperyalist sömürü düzeninden kurtulmak isteyen bir Türkiye, tarihinin en devrimci, en halkçı, uluslararası sömürüye karşı en bağımsızlıkçı siyasaların uygulamaya konulduğu ve 1930'lu yıllarda en kapsamlı niteliğine ulaşmış (Keskinok, 2004; 2013) kuruluş dönemi siyasetine ve ideolojisine sarılmak zorundadır.

Erken Cumhuriyet Dönemi ve emperyalizmin saldırısı

Erken Cumhuriyet Dönemi, emperyalizm karşısına dikilen ulusumuzun en devrimci dönemidir. Bu devrimci dönem

yalnızca Türkiye'yi değil tüm ezilen dünya milletlerini temsil etmektedir; bütün Dünyaya örnek olmuş; ezilen dünyayı dönüştürmüştür ve dönüştürmektedir. O nedenle, emperyalist saldırı en fazla bu döneme yapılmaktadır. Dünya uluslarını köleleştirmek, emperyalizme karşı kurulan ulusal devletlerin ulusal kimliklerini silmek isteyen emperyalist saldırının bu dönemi hedef alması rastlantı değildir. Emperyalizm çağında, ezilen ve gelişmekte olan ülkelerin Aydınlanması, ulusal bağımsızlık ve ulusal devlet örgütlenmesi ve Milli Demokratik Devrimleri emperyalist sömürü karşısında en önemli tehdittir.

Emperyalizm ile bütünleşmeci Demokrat Parti iktidarının neden en önemli siyasi hedefini Köy Enstitülerinin oluşturduğunu anlamak zor değildir. Emperyalist saldırı ve tahakküm, her zaman ezilen dünyada gerici çağın ideolojik ve kültürel çerçeveleri ile işbirliği içinde olmuştur. Emperyalizm, feodal ilişkilerle, ağalık ve aşiret ilişkileri ile ittifak halinde ilerleme imkanı bulmuştur. Günümüzde Kürt halkının kalkınma ve gerici feodal toplumsal ilişkilerden kurtuluş özelemlerine sırtını dönmüş, emperyalist güçlerle açık ittifak halindeki Kürt Baronların Şeyh Rızalara, Şeyh Saitlere sarılmaları rastlantı değildir. Modern ağaların zulmünden kurtuluş, halkımızın ilerleme, kalkınma, daha iyi bir yaşam özelemlerini baskı altına alan geri feodal ilişkilerin tasfiyesi, emperyalizme karşı mücadelenin ürünü Cumhuriyet Devriminin ilerletilmesiyle gerçekleşebilecektir. Türk Devriminin en ayırdedici özelliği ulusal bağımsızlık, Aydınlanma, özgürleşme, kalkınma ve çağdaşlaşma hedeflerinin içi-

çe olmasıdır. O nedenle de emperyalizmin hedef tahtasıdır.

1930'lu yıllarda gelişme siyasaları ve planlama

1930'lu yıllarda Türkiye örneği, siyasa temelli, bütünleşik kentsel ve bölgesel gelişmeye yönelik bilinçli çabaları gözler önüne sermektedir (Keskinok, 2004). Ülke tarihinin en devrimci, en halkçı, iktisadi, toplumsal ve kültürel kalkınmasında ve altyapısının yaratılmasında en olgunlaşmış aşamasına ulaştığı yıllar 1930'lu yıllardır. 1. ve 2. Sanayi Planları döneme damgasını vurmuştur. Ve bu dönem kapitalizmin bunalımlı yıllarıdır. Dünyada savaş rüzgarlarının estiği bu dönemde, ulusal sınırlar içinde üretimde, toplumda ve tarihte büyük bir ilerleme yaratılmış, halkın özgürleştirilmesi ve Aydınlanması sağlanmıştır. Bugün bağımlı ve eşitsiz gelişme koşullarına sahip bir ülke olsa da Dünyanın önemli ekonomilerinden birine sahip olan Türkiye'nin iktisadi altyapısı bu dönemde inşa edilmiştir.

Bu dönem, kırsal dönüşüm programlarının uygulamaya konduğu dönemdir. Bu programın daha sonraki yıllardaki ürünü olan Köy Enstitüleri köylünün Aydınlanması ve özgürleştirilmesi hareketidir; Türkiye'ye özgü ve geri kalmış ve ezilen dünyaya örnek olacak bir kurumdur (Keskinok, 2009b). Devlet Çiftlikleri sistemi bu özgürleşme hareketini üretimde ilerleme

1930'lu yıllarda Türkiye örneği, siyasa temelli, bütünleşik kentsel ve bölgesel gelişmeye yönelik bilinçli çabaları gözler önüne sermektedir (Keskinok, 2004). Ülke tarihinin en devrimci, en halkçı, iktisadi, toplumsal ve kültürel kalkınmasında ve altyapısının yaratılmasında en olgunlaşmış aşamasına ulaştığı yıllar 1930'lu yıllardır.

ve örgütlenme ile desteklemektedir (Keskinok, 2004; 2007; 2009a). Bu dönemin şehircilik siyasaları, kır-kent bütünleşmesini hedeflemektedir; kırın geliştirilmesi ve kırsal üretimin örgütlenmesiyle içiçedir (Keskinok 2014).

Kurtuluş Savaşı'nı izleyen dönemde birer birer uygulamaya konulmuş olan projeler, 1930'lu yıllarda bütünsel çerçevesine ve en olgun aşamasına ulaşmıştır. 1920'lerde Gazi Çiftliği ilk örnek girişi ile başlatılan ve ülkenin önemli tarım merkezlerinde geliştirilen ve yaygınlaştırılan Devlet Çiftlikleri (Keskinok, 2007), büyük bir bölümü 1930'lu Sanayi Planları uyarınca bölgelerde kurulan, üretim ve eğitim yanı sıra kültürel ve sanatsal faaliyetleri bünyesinde toplayan Devlet Fabrikaları (Keskinok, 2004), izleyen dönemde kurulan Köy Enstitüleri, kentlerde en önemli eğitim, kültürel etkinlik ve toplumsallaşma mekanları ve kurumları olarak Halkevleri, kalkınma konusunun tarihte ilerleme, özgürleştirme ve üretimde ilerleme ile birlikte ele alınmasının örnekleridir.

1930'lu yıllardaki kentsel ve bölgesel gelişme siyaseti

1930'larda, Türkiye'de, ulusal sınırlar içinde bölgesel gelişmenin düzenlenmesine yönelik siyasalar altında, kent ve bölge planlama yaklaşımı siyasa yönelimlidir. Siyasi hesap ve irade, iktisadi verimlilik bakış açısının önünden gitmektedir. "İktisadi süregiden durum" bakış açısı yerine, Anadolu'nun kalkındırılması, köylünün feodal bağlarından kurtarılması ve özgürleştirilmesi, tüm bölgelerin sanayileşmesine öncelik verilmektedir (2009b). Dönemin kent ve bölge planlama deneyimi Kemalist ideolojinin *devletçilik* ve *halkçılık* gibi ana siyasa ve ilkelerine dayanmaktadır. 1950'ler, 1980'ler ve 1990'lardaki emperyalist/kapitalist bütünleşme siyasalarının sonucunda belirli güçlüklerle karşılaşmışsa da, tek büyük kent olarak İstanbul merkezli büyümeye karşı yeni gelişme odaklarının yaratılması siyasasının köklerini Erken Cumhuriyet Dönemi'nde bulmaktayız (Keskinok, 2014). Türkiye'nin 1930'lu yıllardaki kent ve bölge planlamasındaki deneyimini belirleyen ve tanımlayan şu temel ilkeleri saptamaktayız (Keskinok, 2004; 2009b; 2013):

AOÇ'de yaz stajı gören Yüksek Ziraat Enstitüsü öğrencileri (Kaynak: Atatürk Çiftlikleri, Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu yayını, 1939).

Milli iktisadın inşası

İktisadi bağımsızlık temelinde milli birlik ve örgütlenme siyaseti izlenmiş, tarım birliklerini de kapsayacak şekilde üretken sektörler arasında ve içinde bütünleşme sağlanmıştır.

• Kır-kent bütünleşmesi ve kırsal emeğin özgürleştirilmesi yoluyla kentleşme

Teknolojik gelişme, tarımda makineleşme ve tarım birlikleri yoluyla örgütlenme tarım-sanayi bütünleşmesinin en önemli adımı olmuştur. Devlet Çiftlikleri sistemi yaratılmıştır (Keskinok, 2007; 2014). Bu şekilde tarımda teknolojik gelişme ve ilerle-

me ve örgütlenme konusunda Devlet öncü rol üstlenmiştir. Kırın özgürleştirilmesinin ve Aydınlanmasının en önemli hareketi olarak Köy Enstitüleri kurulmuştur.

Sanayileşme ve bölgelerarası bütünleşme

Ankara dahil, İstanbul'un dışında yeni gelişme bölgeleri yaratılmıştır. Sanayi kentleri kurulmuş, sanayi ve tarımsal gelişme bölgeleri belirlenmiştir. Farklı ulaşım türleri ve sistemleriyle işlevsel ilişki içinde olacak, demiryoluna dayalı bir ulaşım sistemi inşa edilmiştir. Millileştirilen demiryolu hatları yeni inşa edilen demiryolu hatlarıyla birlikte Ankara merkezli bir demiryolu ağına bütünleştirilmiştir. Ulusal piyasaların bütünleşmesi ve bölgelerde yeni kurulan fabrikaların iktisadi akılcılaştırılması demiryolu hatlarıyla sağlanmıştır. Bu şekilde, iktisadi ve siyasi bağımsızlık için üretim birimleri arasında ilişkilerin kurulmasının iktisadi zemini yaratılmıştır. Demiryolu ağının yaratılması ve sanayileşme yeni bölgesel gelişme merkezlerinin ortaya çıkışına olanak sağlamıştır. Özetle, devletçi siyasalar sayesinde, bütün üretim birimleri, milli iktisadın gerekleri doğrultusunda bütünleştirilmiştir.

Sanayileşme ve sanayi-kent bütünleşmesi

Bu dönemde sanayi kentlerinin yaratılması hedefi bilinçli biçimde uygulanmıştır (Keskinok, 2008; 2009a). Karabük ilk sanayi kenti uygulamasıdır. Yerleşkeler biçiminde inşa edilen Devlet Fabrikaları ile bulundukları kentler arasında üretim, eğitim ve kültürel etkinlikler kapsamında bütünleşme sağlanmış, Devlet Fabrikaları yerleşkeleri aracılığıyla kent kültürü ile örgütlenmiş üretim kültürü bütünleştirilmiştir.

Cumhuriyetin kamusal mekanlarının yaratılması

Halkın çağdaş bir topluma dönüştürülmesi, kamusal alanın ve toplumsallaşmanın mekanlarının yaratılması kent planlamasının en temel hedefleri arasındadır. Kamu yapıları ve mekanları, kentleri tanımlayan en temel öğelerdir. Kent parkları, Halkevleri toplumsallaşmanın önemli merkezleridir. Cumhuriyetin Parkları dinlenme ve toplumsallaşmanın birlikte gerçekleştiği yerlerdir.

Karabük ilk sanayi kenti uygulamasıdır. Yerleşkeler biçiminde inşa edilen Devlet Fabrikaları ile bulundukları kentler arasında üretim, eğitim ve kültürel etkinlikler kapsamında bütünleşme sağlanmış, Devlet Fabrikaları yerleşkeleri aracılığıyla kent kültürü ile örgütlenmiş üretim kültürü bütünleştirilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk AOÇ'de bir inceleme sırasında makine başında (1930'lu yıllar) (Koleksiyoncular Demeği arşivi). Devlet çiftliklerinin kurulması, tarımsal üretimde örgütlenme yanı sıra makineleşme ve teknolojik gelişme düşüncelerini birlikte içermektedir. Gazi Çiftlikleri, Atatürk Çiftlikleri adlarını alan Devlet Çiftlikleri, kırsal emeğin feodal bağlardan kurtarılması, tarımsal örgütlenme ve teknolojik ilerleme açısından önemli bir uygulamadır.

Bu parkların yer seçimi rastlantısal değildir; kentlerin en merkezi yerlerinde meydanların çevresindedir.

Sonsöz

1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile 2. Dünya Savaşı arasındaki belirsizlikler yaşanan bir dönemde, Türkiye'de devletçi ve halkçı siyasetler sayesinde planlı bir ekonomi ve önemli bir iktisadi altyapı yaratılabilmiş, bağımsız bir milli iktisat inşa edilmiştir. Dünyanın iktisadi ve siyasi bir krizi yaşadığı ve felaketlere sürüklendiği bir dönemde Türkiye, üretimde, bilim ve sanatta bir vaha yaratmıştır.

Erken Cumhuriyet Döneminde yaratılan bu eser, emperyalizm işbirlikçisi Çillerlerin "son sosyalist Türk Devletini" yıktık şeklinde özetlediği eserdir. 90'lı yılların ortasında, ülkenin küresel piyasalar karşısında, uluslararası sermaye lehine koruma duvarları kaldırılmış, KİT'ler yok edilerek ülke üretimden koparılmış, Devlet Fabrikaları sistemi dağıtılmış, bölgeler sanayisizleştirilmiştir. Sanayisizleştirilen bölgeler arasında ve bölgeler içinde, kır ile kent arasında, kentlerin bölgeleri arasında eşitsizliklerin derinleştiği, uçurumların arttığı bir Türkiye yaratılmıştır (Keskinok, 2014). Kamunun Cumhuriyet tarihi boyunca önemli birikimi ve emlakı bütçe açıklarının kapatılması, dış borçlanmaya dayanan ve emperyalizmin çıkarına olan bir ekonominin sürdürülmesi için tüketilmiştir. Yabancılarla

mülk satışını kolaylaştıran düzenlemelerle, ülke kaynaklarının yurttaşlarımız aleyhine yitirilmesinin yolu açılmıştır. Ülkenin, AB sevdaları ve hayalleri ile emperyalizme teslim edildiği bu dönemin siyasaları, Erdoğan iktidarı ile yıkılış sürecine girmiştir. Bu kriz, emperyalizm ile bütünleşmeci iktisadi siyasaların krizi olacaktır. Türkiye'nin 1930'lu yıllardaki birikim ve deneyimi, bu krizden çıkışa yol göstermektedir.

* Bu yazıdaki kimi görüşler bir dizi geçmiş çalışmada üretilmiştir. Bu çalışmalar Kaynaklar bölümünde verilmiştir.

Bu satırların yazarı, Asya Planlama Okulları Birliği'nin [Asian Planning Schools Association/APSAs] 24-26 Kasım 2009 tarihlerinde Hindistan'ın Ahmadabad kentinde, CEPT Üniversitesi'nde gerçekleştirdiği "Asya Kentlerinin Geleceği" [Future of Asian Cities] başlıklı kongrede "2000'li Yıllarda Geleceği Planlamak ve 1930'lu Yıllarda Türkiye'nin Kent Planlama Deneyiminden Çıkarılacak Dersler" ["Planning the Future in the 2000s and the Lessons from Turkish Urban Planning Experience in 1930s"] başlıklı bildiri sundu. Bu bildiride 2000'li yıllarda önemli gelişme ve yerleşme sorunları yaşayan ve -ülkelere göre farklı düzeylerde de olsa- emperyalist sömürü ve saldırının yarattığı toplumsal tarımlarla boğuşan Asya ülkeleri açısından, Türkiye'nin 1930'lu yıllardaki birikim ve deneyiminden çıkarılacak önemli dersler olduğu vurgulanmıştır.

Kaynaklar

- Cumhuriyet Halk Partisi (1935) *CHP Programı*, Ulus Basımevi, Ankara.
- Doğan, Ç. (2002) *Formation of Factory Settlements within Turkish Industrialization and Modernization in 1930s: Nazilli Printing Factory*, basılmamış yüksek lisans tezi, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara.
- Gündüz, N. (2002) *Tarihsel Süreç İçinde Türkiye'de Kent Parklarının Oluşumu (Cumhuriyet Dönemi Kent Parkları)*, Ankara Üniversitesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara.
- İnan, A. (1972) *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı: 1933*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- İnan, A. (1973) *Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı: 1936*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kemal, M. (1999) *Eskişehir-Izmit Konuşmaları: 1923*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Keskinok, Ç. (1999) *Özelleştirme ve Kent Planlama, Teori* (109) 3-21.
- Keskinok, Ç. (2004) 1930'larda Türkiye'de Şehircilik, *Bilim ve Ütopya* (124) 54-67.
- Keskinok, Ç. (2007) Bir Özgürleşme Tasarısı Olarak Atatürk Orman Çiftliği, Koleksiyoncular Demeği (Der.) *Bir Çağdaşlaşma Öyküsü-Cumhuriyet Devriminin Büyük Eseri: Atatürk Orman Çiftliği*, Koleksiyoncular Demeği yayını, Ankara.
- Keskinok, Ç. (2008) *Kentler, Sanayi ve Planlama, Sanayi Kentleri ve Mimarlık (Türkiye'de Mimarlık Politikasına Doğru, Mimarlık ve Kent Buluşmaları, Mimarlar Odası, Ankara; 85-93.*
- Keskinok, Ç. (2009a) Türkiye'de Devletçilik Döneminde Sanayi Kentleri, *Bilim ve Ütopya* (178) 81-3.
- Keskinok, Ç. (2009b) Planning the Future in the 2000s and Lessons From Turkish Urban Planning Experience in the 1930s, [2000'li Yıllarda Geleceği Planlamak ve 1930'lu Yıllarda Türkiye'nin Kent Planlama Deneyiminden Çıkarılacak Dersler] APSA (Asian Planning Schools Association), *Future of Asian Cities* (E-Book) içinde.
- Keskinok, Ç. (2013) Yabancı Bir Plancı Herman Jansen ve Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Kent Planlamasının Temel Özellikleri, *Bilim ve Ütopya* (231) 75-9.
- Keskinok, Ç. (2014) "Son İstanbul" bir Türkiye Ütopyası Olabilir miydi?, *Bilim ve Ütopya Dergisi* (237) 5-17.
- Keskinok, Ç. (2014) Bir Özgürleşme Tasarısı Olarak Atatürk Orman Çiftliği, *Kent Yönetimi ve Planlama*, 37. Dünya Şehircilik Günü Kolokyumunu Bildiriler Kitabı, 2. Kitap, TMMOB Şehir Plancıları Odası ve Dokuz Eylül Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü ortak yayını, Ankara.
- Kipal, U., Uyanık, Ö. (2001) *Türkiye Millî İktisat Tarihi: Devletçilik*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Peri, B. (2002) *Building the Modern Environment in Early Republican Turkey: Sümerbank Kayseri and Nazilli Factory Settlements*, ODTÜ, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara.
- Rivkin, M. (1964) Creation of Growth Regions: Some Experience from Turkey, *Ekistics*, 18(106) 146-51.
- Tankut, G. (1990) *Bir Başkent'in İmarı: Ankara (1923-1939)*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi yayını, Ankara.
- Tekeli, İ. (1980) Türkiye'de Kent Planlamasının Tarihsel Kökleri, T. Gök, *Türkiye'de İmar Planlaması İçinde*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi yayını, Ankara; 8-112.
- Yavuz, F. (1981) Başkent Ankara ve Jansen, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 7(1) 25-33.

Refik Saydam'ın Ankara Merkez Hıfzıssıhha Okulu'nu açış konuşması(*):

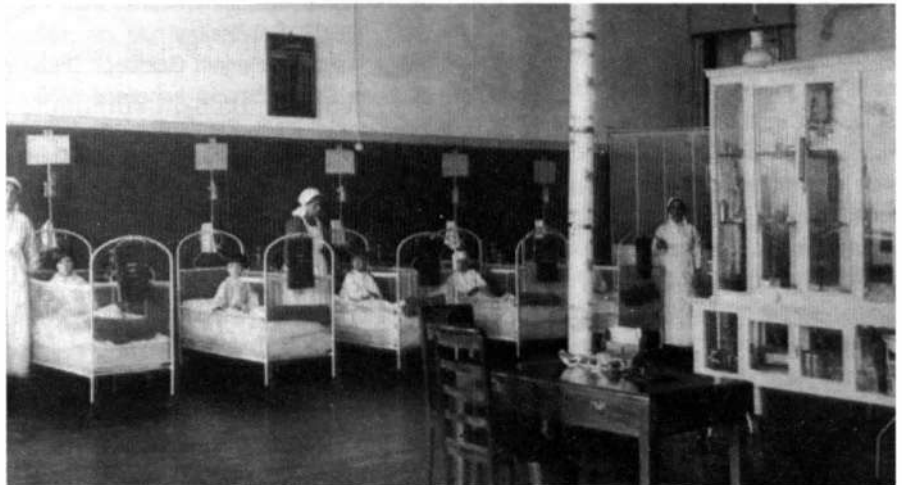
Eski Türkiye'nin sağlık manifestosu

Bir asırdan fazla müddetten beri yeni usulde tıp eğitimini kabul etmiş olan Türk tıp okulu, arada gerçekleşen değişimlerden haberi yokmuş gibi görünüyordu. Halk hayat ve sağlığı için uygar dünya tıp mensuplarının kendi memleketlerinin yönetim örgütleri üzerinde yaptıkları iyi sonuçlu etkileri ve bundan husule gelen olumlu sonuçları görüyor, okuyor fakat geleneğine çok bağlı kalarak memleketimiz idari şubeleri üzerinde etkili olmaya bir türlü başlayamıyordu.

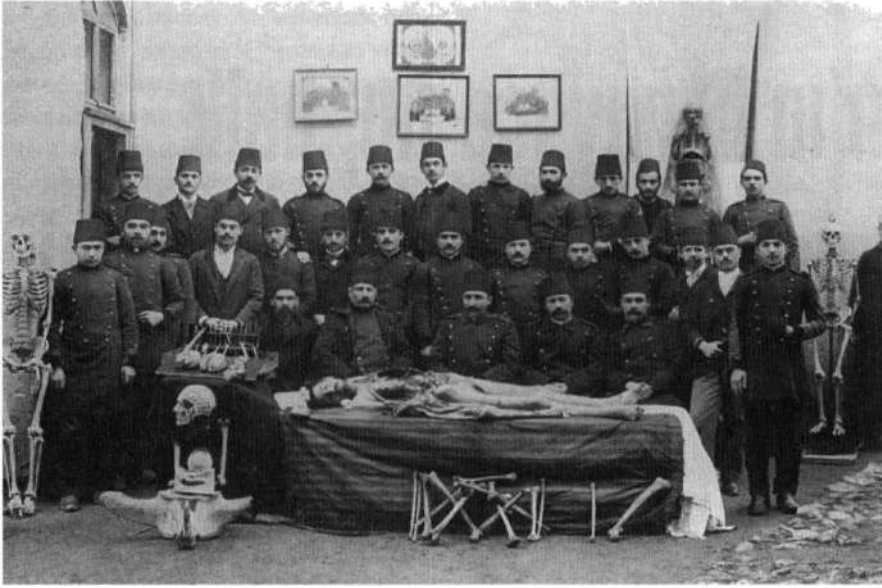
Bugün senelerden beri sürdürdüğümüz ülkünün bir aşamasına daha erişmiş bulunuyoruz. Türk Hıfzıssıhha Okulu açılıyor. Bu vesileden yararlanarak halk hayat ve sağlığıyla ilgili işlerde Sağlık Bakanlığı'nın izlediği ilkelerden de söz etmek olanağını bulduğum için ayrıca sevinç duyuyorum. Ben 1921'de bakan olarak işe başladığım zaman -ki henüz milli mücadele bütün şiddetiyle devam ediyordu- meslek hayatında disiplini kötü bir yenilik kabul eden zümrelerle karşılaştım. Çünkü Türkiye'de tıp sanatını icra etmekte olduğu kadar

halk sağlığı işlerinde de idarede de bu meslek mensuplarının kendi yollarını seçmekte serbest olduğu hakkında bir fikir vardı. Yani tıp eğitimini yapan her meslektaş tedavide olduğu kadar koruyucu tedbirlerin alınmasında da yalnız kendi bilgi ve görgüsünü kâfi görüyordu. O devirlerde bir il merkezinde çıkan ufak bir gazetede Sağlık Bakanlığı'nın halkın sağlığının korunması veyahut mevcut bir hastalıkla mücadele için devlet(in) sağlık memurlarına yöntem göstererek yaptığı bir genelge eleştiriliyor ve bunların bilinmez şeyler olmadığı ve her tabibin bunları bildiği gibi uygulayabileceğinden

Gördüğümüz eğitim soyut ilim halinde idi, dershanelere yalnız tedavici anlayışı hâkimdi. Arada hamle gösteren bir iki hocanın sesi herhangi bir harekete kâfi gelmiyordu. Bundan dolayı yetişen nesil de kendini yetiştiren nesle uyuyordu.

Tıp mensuplarımızın yetki sınırı hasta koğuşundan veya tedavi ettiği hasta odasından dışarı çıkamıyordu.

Kitle sağlığına ilişkin işler yalnız fakülte sıralarındaki eğitimle hal olunur işler değildir.

söz edilerek buna karışmanın mesleğe bir tecavüz olduğu yazılarak mesleğe yeni kö-tülükler sokulmaması talep ediliyordu. Yani bunu yazan arkadaşlar ulusal sağlık işleri-nin çerçevesini, devlet sağlık idaresi-nin herhangi bir direktifini ilimlerine, sanat-larına karşı, adeta şahsi hürriyetlerini kısıt-layan bir tecavüzmüş gibi düşünüyorlardı. Bunun sebepleri vardı. Gördüğümüz eğitim soyut ilim halinde idi, dersanelere yalnız tedavilik anlayışı hâkimdi. Arada hamle gösteren bir iki hocanın sesi herhangi bir harekete kâfi gelmiyordu. Bundan dolayı yetişen nesil de kendini yetiştiren nesle uyuyordu. Bundan dolayı karşısında halk hayat ve sağlığını belirli ilkeler içinde ko-rumaya yönelik herhangi bir harekete el-bette boyun eğmezdi; fakat dünya gidişi başkalaşmış, koruyucu tıp usulleri yepyeni bir aşamaya girmişti. Bir asırdan fazla müddetten beri yeni usulde tıp eğitimini kabul etmiş olan Türk tıp okulu arada ger-çekleşen değişimlerden haberi yokmuş gibi görünüyordu. Yani halk hayat ve sağlığı için uygar dünya tıp mensuplarının kendi memleketlerinin yönetim örgütleri üzerin-de yaptıkları iyi sonuçlu etkileri ve bundan husule gelen olumlu sonuçları görüyor, okuyor fakat geleneğine çok bağlı kalarak memleketimiz idari şubeleri üzerinde etkili olmaya bir türlü başlayamıyordu. Bundan dolayı da kendisinin yetki sınırı hasta ko-ğuşundan veya tedavi ettiği hasta oda-sından dışarı çıkamıyordu. Eğer son bir asırlık toplumsal tıp hayatımız göz önüne

getirilecek olursa kamunun hayatını tehdit eden işlerde zamanının çok ünlü isimlerini ve kişilerini bir tarafa bırakarak o dönemin idare heyetinin bu işler için başka memle-ketler uzmanlarına başvurdukları birçok defalar görülür. Bundan dolayı bizde yani yasal yaptırımları henüz billurlaşmamış genç Sağlık Bakanlığı ne kadar çalışırsa çalışsın ve ne kadar uğraşırsa uğraşırsın kendine mensup olanlar tarafından bile iyi görülmeyen bir yolda yürüdüğü zannı altında idi ve olgular göstermeksizin bütün meslek erbabına ve bilhassa devlet sağlık memurlarına bir defada bu fikirleri aşıl-mak ve anlatmak imkânı yoktu. O dereceye kadar ki şimdi ortadan kaldırılmış olan tıp fakültesine öğrenciye son ders yıllarında koruyucu sağlık işleri hakkında birkaç ders değil hiç olmazsa birkaç konferans verilme-si hakkında Sağlık Bakanlığı tarafından ya-pılan bir öneriye "bizim görevimiz yalnız tıp eğitimi vermektir" yanıtı alınmış ve sorunun çözümünün ne kadar zor olacağı bir kere daha anlaşılmıştı. Devlet idare şubelerine koruyucu tıp ve toplumsal sağlığın korun-ması fikirlerinin sokulması için o vakitlerde başlayan mücadelemiz senelerden beri devam ediyor, halk hayat cereyanı sonsuz bir nehir gibi akarken devlet sağlık idaresinin de bunun yönünü milletin sağlamlığı ve ha-yatıyeti bakış açısından sürekli göz önünde bulundurmak ve gereken önlemleri almakla görevli olduğunu ve bunun da bir devlet işi bulunduğunu bütün devlet örgütü tabaka-larına hazmettirmek için senelerce ve se-

nelerce çalışmak gerekmiş ve bugün gözle görülür ve el ile tutulur derecede olumlu iş-leyen sağlık mücadeleleri ve örgütlenmesi o vakit inanmayanların müstehzi gülüşleri karşısında işe başlamış ve varlığını olgu-larla ispata mecbur olmuştur... .. Buna ba-karak birinci görev olarak millet hayatında bir devlet sağlık idaresinin de gereği olduğu düşüncesi yaratmak ve bu idarenin temsil-cilerini yetiştirmek sonra da uygulamaya geçmek gerektiği sonucuna vardık. İşte arkadaşlarım, senelerden beri devam eden çalışma ile listesi çok uzun olan her şekil-deki kanunlarımızı Büyük Millet Meclisi'nin onayına sunarken bir taraftan da yepyeni bir şekilde ve tamamen uygar dünya düze-yinde kurumlar gerçekleştirerek devlet sağ-lık memurlarına koruyucu tıp ve toplumsal sağlığın korunması ilkelerini telkin etmek için çalıştık. Bugün açılan bu okul işte o ça-lışmaların bir aşamasıdır ve bu müessesesi-nin kurulmasıyla ki yukarıdan beri hikâye ettiğim gerçeğe aykırı anlayışların bertaraf edilmesi ve yerine yine izahına çalıştığım fikirlerin geçmesi imkân dâhiline girmiştir. Bugüne kadar devlet sağlık idaresinin ku-rulması ve işleyebilmesi için sarf olunan emekler ona mensup olanlara ve harice göstermiştir ki millet hayatında örgütlü ve çerçeveli bir çalışmadan başka hiçbir şekil-de başarılı olmanın imkânı yoktur. ... Kitle sağlığına ilişkin işler yalnız fakülte sıra-larındaki eğitimle hal olunur işler değildir. Bugünkü tabiplik sanatı millet hayatında özellikle öneme sahip bir meslek haline gelmiştir... Bütün dünyanın arzusu sağlığı bozacak zararların gerçekleşmemesine gayret ve mevcut zararları bertaraf etmek ve sonuçlarını düzeltmek, çalışma kuvve-tini arttırmak ve hayat uzunluğu sağlamak-tır... Devlet yönetiminde görev alan tabibin mevkii yüksek bir öneme sahiptir. Bu mevkii işgal edenlerin sağlık ve topluma ilişkin alanda bilgilerinin kapsamını her gün biraz daha genişletmek mecburiyeti olduğunu size söylemekle ileri gitmiş olmam sanırım. ... Bundan anlaşılmasın ki biz devlet hizme-tinde bulunan tabibi hiçbir zaman soyut an-lamıyla tabip olmaktan ve öyle kalmaktan menediyoruz. İstedığımız devlet memuru olduğu müddetçe halk hayatına ilişkin işler-de Cumhuriyet sağlık yönetiminin kendisi-ne verdiği görevi o yönetimin belirli ilkeleri-ne uygun olarak görmesidir.

(*) *Sıhhiye Mecmuası, Aralık 1936, cilt XII., sayı 83*

Refik Saydam'ın koruyucu tıp, halk sağlığı ve tıp mesleği anlayışının kökeni*

Refik Saydam'ın tıp ve hekimlik anlayışındaki bu derin farklılığın kökenini meslek hayatı boyunca büyük insan kitlelerinin sağlık sorunlarıyla uğraşmış olmasına, korucu önlemlerle engellenebilecek hastalıkların büyük kitlelerde yarattığı ağır yıkıntılara tanık olmasına, orduda edindiği disipline, kamu hizmeti anlayışına ve askeri tıbbiyede etkisi altına girdiği devrimci düşüncelere bağlamak akılcı bir yaklaşımdır.

"Türk hekimi büyük şehirlerin süs ve refahına, huzur ve sükûnetine bağlı kalmayarak hayırlı çalışmalarını şehirlerden kasabalara ve özellikle köylere kadar götürerek ve yayarak ve bizzat köylüyle ilişki kurarak ona uygarlık, sağlık ve toplumsal hayatla ilgili her türlü gelişmeden haberdar edecek(tir)."

Refik Saydam Türkiye'de özel, bireyci ve tedavi edici sağlık hizmeti anlayışının yerine kamusal, topluma yönelik ve koruyucu tıp anlayışını koymuştur. Hekim sayısının yetersiz, meslek anlayışının Avrupa'da uzmanlaşma, büyük kentlerde hastane ve muayenehane hekimliğinden ibaret olduğu, hekimliğin çok para kazanmayla eşdeğer kabul edildiği koşullarda Refik Saydam bunlara tamamen karşıt ilke ve uygulamaların sahibi olmuştur.

Cumhuriyetin kuruluşundan iki yıl sonra toplanan Birinci Milli Türk Tıp Kongresi'nde kongre başkanı olarak yaptığı açış konuşmasında hekimlere şöyle seslenmiştir:

"...Gerek eğitim hayatımızda ve gerek meslek yaşayışımızda daima tasavvur edip bir türlü olgu ve gerçek haline dönüştürmediğimiz birçok yüksek amacın bugün gerçekleşmesine doğru yürüdüğümüzü görmek bizden birçok işler bekleyen milletimize karşı da görevdir..."

Türk hekimi... gerek tedavi gerek sosyal nedenlerle ilişki kurduğu halk kitleleri arasında sağlığın korunmasına ait önlemlerin... samimi bir yayıcısı olacak(tır)...

Türk hekimi büyük şehirlerin süs ve refahına, huzur ve sükûnetine bağlı kal-

mayarak hayırlı çalışmalarını şehirlerden kasabalara ve özellikle köylere kadar götürerek ve yayarak ve bizzat köylüyle ilişki kurarak ona uygarlık, sağlık ve toplumsal hayatla ilgili her türlü gelişmeden haberdar edecek(tir)." (1)

Bir soru önergesini yanıtlarken sağlık bakanlığının görevlerini Ocak 1929'da şu sözlerle açıklamıştır:

"Devletin görevleri anlamında sağlık işleri demek vatandaşları hasta etmemek, toplu şekilde yaşayan insanların sağlığını bozacak arızalar husule gelmemesine itina etmek, vaki bir afete ve salgına karşı

Refik Saydam Türkiye'de özel, bireyci ve tedavi edici sağlık hizmeti anlayışının yerine kamusal, topluma yönelik ve koruyucu tıp anlayışını koymuştur.

her türlü imha tedbirlerini kullanarak onu olduğu yerde söndürmek, hastaların verebileceği zararlardan sağlamları korumak, hasta olmamaları için çalışmak, doğumları arttırıp ölümleri azaltacak örgütlenmeyi ve yöntemleri kurmak ve sürdürmektir. Yani özetlenirse toplumsal sağlığın korunması kurallarına uygun olarak milletin hayat ve sağlığını yükseltecek bütün önlemleri almak ve sürdürmektir."

"...Bakanlığımızın öncelikle muhtaç olduğu uzmanlar: a) koruyucu tıp (hıfzıssıhha) uzmanları, b) her tür salgınla ve afet halini alan hastalıklarla mücadele edecek uzmanlar, c) hastalıklarla mücadelede lüzumu olan alet ve cihazları hazır edecek (kullanacak) uzmanlar, d) kazalarda ve köylerde de vatandaşların sağlığını koruyacak araç ve gereçleri oralara kadar götürecektir tabiplerdir.

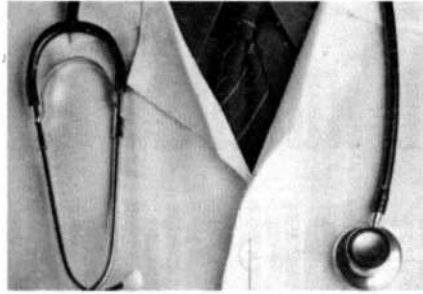
"Buna ek olarak devlet elindeki veya özel kuruluşlara ait tedavi kurumlarının muhtaç olduğu uzman hekimler gelir ki, bunlar da bildiğimiz değişik tıp dallarında uzmanlık sahibi olanlardır."

"Devletin görevi hasta etmemek olduğuna göre toplumsal koruyucu tıp uzmanları birinci derecede, diğerleri ikinci derecede gelirler..."

"Vatanımızın muhtaç olduğu en büyük noksan vatandaşların hasta olmaması için yapılması lazım gelen toplumsal örgütlenmedir... Hekimleri değişik hizmetlere göndermemek dedikleri eğer kazalara doktor gönderilmesin, sıtma, frengi, trahom mücadelelerine tabipler tayin edilmesin demekse bu en toplumsal görevimizi yapmaktan bizi menetmek demektir. Bu düşünce tarzı yanlıştır." (2)

Refik Saydam'a göre Cumhuriyet hükümetinin en büyük ve kutsal amaçlarından biri de "halk sağlığını korumak"tır, (3) bu amaçla "Cumhuriyet'in kuruluşundan beri memlekette yepyeni bir devlet sağlıkçılığı kurmak... amacıyla" (4) bir program yürütülmüştür. Refik Saydam tıp, tıp eğitimi ve meslek anlayışı hakkındaki görüşlerini en özlü biçimde Ankara Hıfzıssıhha Okulu'nun açılışındaki konuşmasında dile getirmiştir.

Refik Saydam'ın tıp ve hekimlik anlayışındaki bu derin farklılığın kökenini

Refik Saydam, Türk hekiminin büyük şehirlerin süs ve refahına, huzur ve sükûnetine bağlı kalmaması gerektiğini belirtir.

meslek hayatı boyunca büyük insan kitlelerinin sağlık sorunlarıyla uğraşmış olmasına, korucu önlemlerle engellenebilecek hastalıkların büyük kitlelerde yarattığı ağır yıkıntılara tanık olmasına, orduda edindiği disipline, kamu hizmeti anlayışına ve askeri tıbbiyede etkisi altına girdiği devrimci düşüncelere bağlamak akılcı bir yaklaşımdır.

"Refik Saydam, 1905 yılında Askeri Tıbbiye'den mezun oldu. Üç yıl süreyle Gülhane Hatanesi'nde kalarak klinik çalışmasını tamamladı. 1908'de Manastır'daki 3.Ordu Merkez Hatanesine, 1909'da Maltepe Askeri Hastanesine, 1910 yılında da Askeri Fes Fabrikası hekimliğine atandı. Aynı yıl bir grup hekim, eczacı, kimyager ve veteriner subayla birlikte Almanya'ya gönderildi. Burada Berlin Askeri Tıp Akademisinde, Brandenburg, Danzig ve Spandau'daki tıp merkezlerinde eğitim gördü.

Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine 1912'de yurda döndü. Çatalca hattına çekilen askeri birlikler arasında görülen kolera, dizanteri salgınları ve diğer bulaşıcı hastalıklarla mücadelede fiilen görev aldı. Hadımköy istasyon dağıtım hekimliği, Ordu Seyyar Hasta Nakliye Birliği başhekimliği ve Askeri Nakliye İnceleme Komisyonu üyeliği yaptı; 1914'te Savunma Bakanlığı Sağlık Dairesi Başkanlığı'na vekâleten atandı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında seferberliğin ilanı üzerine Sahra Genel Sağlık Müfettişi Süleyman Numan Paşa'nın yardımcılığına atandı ve savaş sonuna kadar bu görevde kaldı.

Refik Saydam bu görevi sırasında Bakterioloji Enstitüsü'nü kurarak tifo, dizanteri, veba ve kolera aşılarının, tetanoz ve dizanteri serumlarının burada üretilmesini,

Birinci Dünya Savaşı sırasında ordu ihtiyacının karşılanmasını sağladı. Tifüse karşı hazırladığı aşı, tıp literatürüne geçti. Birinci Dünya Savaşı'nda Alman ordusunda ve Kurtuluş Savaşı sırasında ulusal orduda kullanıldı.

Çanakkale Savaşları'nda Mustafa Kemal'in yanındaydı. Sarıkamış Harekâtı sırasında yaşanan tifüs salgınında Haskankale'de çalıştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında, 1916 yılında cephelerdeki sağlık teşkilatını görmek üzere Almanya'ya gitti, Galiçya'daki Türk kolordusunun sağlık teşkilatını denetledi.

Birinci Dünya Savaşı'nın son bulması üzerine önce İzmit Askeri Kumaş Fabrikası hekimliğine, kısa bir süre sonra 5 Mayıs 1919'da 9.Ordu kıta sağlık müfettişi yardımcılığına atandı." (5)

Balkan ve Birinci Dünya Savaşları boyunca, 1912 ile 1918 yılları arasında sorumlu bir kişi olarak cephelerde tanık olduğu salgın hastalıklar, bakterioloji konusundaki çalışmaları ve deneyimi, koruyucu tıbbi ve koruyucu tıp kurumlarına verdiği önemin temelini oluşturur. Almanya'da bulunduğu yıllarda (1910, 1912, 1916) edindiği askeri tıp deneyiminin de Refik Saydam'ın tıp anlayışının oluşmasına katkıda bulunduğu düşünülebilir.

Bütün bunların ötesinde Refik Saydam'ın sağlık programı, Türkiye'nin o dönemde içinde bulunduğu toplumsal koşulların, yaşadığı yaygın ve ağır sağlık sorunlarının değerlendirilmesinden doğan gerçekçi ve bilimsel programdır.

(* Bu yazı daha önce dergimizin Ocak 1998 tarihli 43. sayısında yayınlanmıştır. H.Zafer Kars, bu yazıyı yazdığında Doçent Doktor unvanını taşımaktadır.

Dipnotlar

(1) Sıhhiye Mecmuası, Fevkalade Nüshası, Dr. Refik Saydam'ın aziz hatrasına, Temmuz 1942, s: 41-42.

(2) Sıhhiye Mecmuası, Ocak 1929, cilt 5, sayı 22, s: 127-133.

(3) Yedinci Ulusal Türk Tıp Kurultayı'ndaki konuşma, Sıhhiye Mecmuası, Aralık 1938, cilt 14, sayı 94, s: 460-463

(4) TBMM genel kurulunun 28 Ocak 1939 tarihli toplantısındaki konuşması, Sıhhiye Mecmuası, Şubat 1939, cilt 15, sayı 95, s: 585-589.

(5) Dr. Refik Saydam 1881- 1942 Ölümünün 40. Yılı Anısına, SSBY Yayınları no: 495, Ankara 1982

Cumhuriyetin kuruluş döneminde müzik sanatındaki atılımların kökeninde yer alan kavrayış

Atatürk: "Osmanlı müziği, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki büyük devrimleri anlatabilecek güçte değildir. Bize yeni bir müzik gereklidir. Bize gerekli olan yeni müzik, özünü ulusal müziğimizin gerçek temelini oluşturan halk müziğimizden alan armonik bir müzik olacaktır."

"Birkaç ay içinde yaşama geçme" saptaması, tarih içinde bu yönden pek hazırlığı olmayan bir toplum ve yeni kurulmuş bir devlet için, yalnızca bir şeyi akla getirebilir: Uygulanması istenen atılımların devrimci bir sıçramayı içermesi...

Çağımızda emperyalist işgali süpüren ilk ulusal direnişin ertesinde tam bağımsız bir devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin Mustafa Kemal önderliğindeki kurucu kadrosu, "çağdaşlaşma" amacına ulaşabilmek için, genel olarak devletin ve toplumun yapısında köklü dönüşümlere yönelmek gereğinin bilincindeydi. Bu yönelime düşünce planında ışık getiren Fransız Devrimi'ni hazırlayan "aydınlanma" düşüncesini ve Immanuel Kant'ın "Aydınlanma nedir?" (1748) adlı eseriyle yüksek noktasına ulaşan "Alman Aydınlanması"nı tanımış olan Mustafa Kemal, halkımızın özgün yaratıcılığına inanarak toplumsal ve kültürel yapıyı modern anlamda hızla değiştirecek atılımlara girişmek amacıyla, temelde bağımsızlıkçı olduğu için ulusalcılıktan kaynaklanan çağdaş bir kültür politikasını temellendirmeye yönelmiştir.

Konumuz açısından okurlarımıza kolaylık olacağı düşüncesiyle bu yazıma,

"Aydınlanma" ve "Müzik" kavramlarına tanım getirerek başlamakta yarar görüyorum:

"Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmayış durumundan kurtulup, aklını kullanmaya başlamasıdır." (Immanuel Kant).

Mustafa Kemal, halkımızın özgün yaratıcılığına inanarak toplumsal ve kültürel yapıyı modern anlamda hızla değiştirecek atılımlara girişmek amacıyla, temelde bağımsızlıkçı olduğu için ulusalcılıktan kaynaklanan çağdaş bir kültür politikasını temellendirmeye yönelmiştir.

1924'te, İstanbul'da Mızıka-i Humayun kapsamında görev yapan "Makâm-ı Hilâfet Mızıkası" adlı saray orkestrası, başkent Ankara'ya getirilerek "Riyaset-i Cumhur Musiki Heyeti" adıyla etkinliklerine başlamıştır.

Bu tanıma bir de değerli felsefecimiz Prof. Macit Gökberk'in tanımını ekleyelim:

"Aydınlanma, insanın düşünme ve değerlendirmede, dinsel dogmalara ve geleneklere bağlı kalmaktan kurtulup kendi aklı ve kendi görgüleri ile yaşamını aydınlatmaya girişmesidir."

Peki, "müzik" nedir, nasıl bir sanattır? Buna da şöyle bir tanım getirmek istiyorum:

"Müzik, insanın duygu ve düşüncelerini seslerle anlatma olanağı veren bir dildir. Bu dilin anlaşılır olması için, birbirini izleyen seslerin anlam taşıması gerekir. Müziğin anlamı, insanın hayat karşısındaki davranışlarıdır. Özetle müzikal anlatım, insanın duygu ve düşüncelerini seslerle anlatması, demektir."

Yukarıdaki tanımlardan da yararlanarak Atatürk'ün müzik sanatını da içeren kültür politikası kavrayışına ilişkin karar ve uygulamalarını değerlendirmeye geçebiliriz. Ancak, ayrıntı gibi gözükse bir noktayı önemle vurgulamakta yarar vardır:

Bu nokta, söz konusu karar ve uygulamaların, cumhuriyetimizin kurulmasından hemen sonra, birkaç ay içinde yaşamaya geçmeye başlamasıdır.

Değerli okurlarım, "Birkaç ay içinde yaşama geçme" saptaması, tarih içinde bu yönden pek hazırlığı olmayan bir toplum ve yeni kurulmuş bir devlet için, yalnızca bir şeyi akla getirebilir: Uygulanması istenen atılımların, devrimci bir sıçramayı içermesi...

Burada "devrimci sıçrama" nitelimesini kullanmak durumundayız; çünkü, bir "geçiş dönemi" yaşanmaksızın, özellikle müzik sanatında olduğu gibi, toplum katlarında geleneklerin, alışkanlıkların ağırlık taşıdığı bir sanat dalında, toplumun genelde yabancı olduğu yeni bir müzik anlayışının kısa sürede yerleşip kökleşmesini istemek, ancak devrimcilerin göze alacağı bir iştir.

Öyleyse öncelikle, müzik alanında zaman yitirmeksizin girişilen köklü atılımların kazandığı ivmeyi, yıllara göre belirtmekte yarar görüyoruz.

Müzik sanatında 1924'ten 1938'e atılımlar

29 Ekim 1923'te kuruluşu ilan edilen cumhuriyetimizin, "birkaç ay içinde", başka deyişle 1924 yılı içinde gerçekleştirdiği, müzik sanatını da içeren kültür politikasına ilişkin atılımları şöyle sayabiliriz:

- "Tevhid-i Tedrisat" yasası ile çağdaş eğitimin ilkeleri, 1924 yılında bütün eğitim kurumlarımızda uygulama alanına geçirilmiştir.

- 1924'te, İstanbul'da Mızıka-i Humayun kapsamında görev yapan "Makâm-ı Hilâfet Mızıkası" adlı saray orkestrası, başkent Ankara'ya getirilerek "Riyaset-i Cumhur Musiki Heyeti" adıyla etkinliklerine başlamıştır.

- Yine 1924 yılında, okullarda diz vurarak yapılan "Gına dersleri" yerine çağdaş bir anlayışla uygulanacak "müzik" dersleri için, ortaöğretimde görev yapacak öğretmenleri yetiştirmek üzere, "Musiki Muallim Mektebi" açılmıştır. Bu okulun öğretim kadrosunu ağırlıklı olarak Riyaset-i Cumhur Musiki Heyeti'nin sanatçıları üstlenmiştir.

- Aynı yıl, tekke ve tarikat gibi dinsel örgütlerin etkinlikleri yasal yolla kaldırılarak tarikat ve tekke müziğinin varlık nedeğine son verilmiştir.

- 1925 yılında, besteci, usta çalgı sanatçısı ve müzik eğitimcisi yetiştirmek üzere, yurt dışına öğrenim için gönderilecek yetenekli gençler için yarışmalı bir sınav açılmış, bu sınavı kazanan gençlerimiz Avrupa'nın başlıca müzik merkezlerine gönderilmiştir.

- Yine 1925'te, İstanbul'da "Darü-l-elhan" (Ezgiler evi) adıyla 1915 yılında açılmış olan, ancak Birinci Dünya Savaşı dolayısıyla düzenli olarak eğitim-öğretimi

Sonat ve senfoni formlarında ilk beste denemelerini yapan müzikçimiz, İzmir'de yaşayan ve Adnan Saygun'un öğretmeni olan, ancak 1924'te yaşamdan ayrılan müzik öğretmeni İsmail Zühtü Bey'dir. Onun bestelediği senfoninin partiyonu ise kayıptır.

1936'da ünlü Macar besteci ve müzikolog Bela Bartok Türkiye'ye davet edilerek halk müziğimizin niteliklerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesi konusunda konferanslar vermiştir.

sürdüremeyen müzik okulu, çoksesli müzik eğitimi veren "İstanbul Belediye Konservatuarı"na dönüştürülmüştür.

- Söz konusu konservatuvarda, gelecekte halk ezgilerinin derlenmesi ve notaya alınarak yayınlanması gibi büyük ve anlamlı bir proje başlatılmış, Konservatuar Müdürü Yusuf Ziya Bey (Demircioğlu) başkanlığındaki derleme kurulu, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde alan araştırmasına (derleme çalışmalarına) başlamıştır.

- 1926 yılında, bu amaçla ayrıca, gelecekte sanat müziğimizin eserlerini notaya alıp yayımlamak üzere İstanbul'da Konservatuar bünyesinde "Tesbit ve Tasnif Heyeti" adlı bir kurul oluşturulmuştur.

- Yine 1926'da, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ürünlerini tanıtmak üzere yola çıkan ve Akdeniz, Atlas Okyanusu'ndaki Avrupa kıyıları, Kuzey Denizi, Baltık Denizi ve dönüşte Karadeniz'in limanlarına uğrayan "Karadeniz" adlı gemiye, bu seyahatinde Atatürk'ün talimatıyla Riyaset-i Cumhur Musiki Heyeti adlı senfoni orkestramız da alınmış, bütünüyle Türk sanatçılarından oluşan bu orkestra, söz konusu liman kentlerinde konserler vererek genç cumhuriyetimizi daha çok bu yönüyle tanıtmaya görevini yerine getirmiştir.

- Müzik sanatında 1924 yılındaki atılımların getirdiği nitelikli uygulamaların verimleri, 1927 yılından başlayarak alınmış, örneğin İstanbul Belediye Konservatuarı'nda yetişen çalgı sanatçılarından oluşan "İstanbul Şehir Bandosu" 1927'de kurulmuştur.

- Avrupa'ya ilk gönderilen müzikçilerimiz, 1927'de yurda dönmeye başlamış

ve Ankara'daki Musiki Muallim Mektebi'ne eğitimci olarak atanmışlardır.

- 1927 yılından başlayarak birkaç yıl içinde çoksesli şarkılardan ve marşlardan oluşan, halk çocuklarının kolayca benimseneceği yeni bir müzik dağarı yaratılmıştır.

- 1927'de ve onu izleyen yıllarda, çoksesli müzik besteleme teknikleriyle yaratılan ilk eserler bestelenmiştir. (Burada bir paragraf açalım: Cumhuriyet öncesi dönemde genellikle marşlar, çocuk ve okul şarkıları gibi formlarda parçalar bestelenmiş, hiçbir müzikçimiz, çoksesli müziğin süit, senfoni, konçerto gibi büyük formlarında eser üretmiş değildi. Sonat ve senfoni formlarında ilk beste denemelerini yapan müzikçimiz, İzmir'de yaşayan ve Adnan Saygun'un öğretmeni olan, ancak 1924'te yaşamdan ayrılan müzik öğretmeni İsmail Zühtü Bey'dir. Onun bestelediği senfoninin partiyonu ise kayıptır.)

1930'dan başlayarak Riyaset-i Cumhur Filarmoni Orkestrası, Türkocağı salonunda düzenli konserler vermeye başlamış, bu arada radyo konserleri de önemsenerek geniş kitlelere sunulmuştur.

- 1932'de yeni kültürel hareketin halk katlarında yaygınlaşarak benimsenmesi amacıyla Halkevleri kurulmuştur.

- Yine 1932'de, Riyaset-i Cumhur Musiki Topluluğu, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanarak "Riyaseticumhur Filarmoni Orkestrası" adını almıştır. Bu orkestranın şefi olan Zeki Üngör'ün görevden ayrılması üzerine, kısa bir süre orkestrayı Adnan Saygun yönetmiş, 1935'te ise yetkin bir Alman müzikçi ve orkestra şefi olan Dr. Ernst Praetorius bu görevi yaşamdan ayrıldığı 1946'ya kadar sürdürmüştür.

- Yaratıcı alanda ilk ulusal operamız olan "Özsoy", 1934'te Adnan Saygun tarafından bestelenerek aynı yıl sahnelenmiştir.

- 1934'te sanat yaşamına yeni bir soluk getireceği düşünülen "Ulusal Müzik ve Temsil Akademisi" kurulmuş, "Türk Müzik İnkılabı" olarak nitelenen atılımların yeni programını hazırlamakla görevli bir kurul oluşturularak Avrupalı uzmanlardan yararlanılması görüşü benimsenmiştir.

- Aynı yıl, 20. yüzyılın ünlü Alman bestecisi Paul Hindemith, Türkiye'de müzik yaşamının örgütlenip düzenlenmesinde danışman olarak görevlendirilmiş,

Bartok, Türk besteciler Necil Kâzım Akses ve Adnan Saygun'la birlikte Toroslar yöresinde alan araştırmaları yapmıştır.

Türkiye'de çalışacak müzikçi kadroları belirlemiştir.

- Hindemith'in önerdiği Alman sanatçılar, Ankara'ya gelip görev almaya başlamıştır.

- Atatürk, 1934 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış söylevinde müzik sanatına da değinerek "Türk ulusal müziğini, genel son müzik kurallarına göre işlemek gerekir" diyerek bestecilerimizin çoksesli müzikte yeni akım, stil ve tekniklerin kullanılmasını özendirmiştir. Böylece "Müzik inkılâbı", ulusalılık, çağdaşlık ve evrensellik ilkelerinin her üçünü de içeren bir bütünlük kazanmıştır.

- 1935 yılında, geleneksel müziğimizin perde sistemi uyarınca bestelenen ilk eser olan yaylılar dördülü, Ekrem Zeki Ün tarafından bestelenmiştir.

- Yine 1935'te, Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü kurulmuştur.

- Hindemith raporlarının doğrultusunda, 1936 yılında Ankara Devlet Konservatuarı kurulmuş, uluslararası düzeyde profesyonel besteci ve yorumcu yetiştirilmesi amaçlanmıştır.

- Aynı yıl, Musiki Muallim Mektebi yeni içeriğine dönüştürülmüş, ertesi yıl,

1937'de bir bölüm olarak Gazi Terbiye Enstitüsü'ne bağlanmıştır.

- 1936'da ünlü Macar besteci ve müzikolog Bela Bartok Türkiye'ye davet edilerek halk müziğimizin niteliklerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesi konusunda konferanslar vermiştir. Bartok, Türk besteciler Necil Kâzım Akses ve Adnan Saygun'la birlikte Toroslar yöresinde alan araştırmaları yapmıştır.

- 1937'de bilimsel yöntemlerin uygulandığı 1957'ye kadar sürecek en kapsamlı çalışma olan "halk ezgilerini derleme" çalışması başlatılmış, Ankara Devlet Konservatuarı'nın arşiv şefliğine Muzaffer Sarısözen getirilmiştir.

- 1938'de Gazi Terbiye Enstitüsü'nün müzik bölümü yöneticiliğine, tanınmış Alman piyanist, orkestra şefi ve müzik eğitimcisi Eduard Zuckmayer getirilmiştir.

- Yine 1938'de Ankara'da Askeri Müzik Okulu açılmıştır.

- Ankara Devlet Konservatuarı'nda "Türk Halk Ezgileri Arşivi" kurulmuştur.

- Ve 1938 yılından başlayarak ülkenin her köşesinden dinlenebilen Ankara Radyosu'nda kurulan topluluklar, çoksesli müzik, halk müziği ve geleneksel sanat müziği yayınlarını geliştirmiştir.

Bütün bu atılım ve uygulamaların "yokluk-kıtlık yılları" denen dönemde yapıldığını da belirtmek isteriz.

Yukarıda belirttiğimiz köklü atımların temelinde kuşkusuz ki Türkiye'yi çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırma kararlılığı vardır. Temel sorun, söz konusu atımların kökenindeki çağdaş kavrayıştır.

Bu konudaki ilk soru şöyle özetlenebilir: Atatürk'ün özümsemediği "Türk müzik inkılâbı"na ilişkin yerleşmiş düşünceler nereden, hangi kaynaklardan güç alıyordu?

Türk müzik inkılâbı

Yukarıdaki soruyu şöyle de sorabiliriz: Atatürk'ün "Türk müzik inkılâbı"na ilişkin düşünceleri ne gibi bilgilerden kaynaklanıyordu?

Kuşkusuz ki birincisi, özellikle Fransız İhtilâli etkilerinin 19. yüzyıldan başlayarak Osmanlı aydınlarına ulaşması; bunun yanı sıra, 1908'de gerçekleşen II. Meşrutiyet'in ulusalcı niteliğidir.

İkincisi, yazımızın başında belirttiğimiz gibi, 'Aydınlanma Felsefesi'ne dayanan Fransız İhtilâli'nin ilkelerini Atatürk'ün benimsemiş olması, bu ilkelere hayranlık duymakla kalmayıp söz konusu eşitlik, özgürlük, ulusal dayanışma gibi ilkelerin yurdumuzda da uygulanabilir olduğuna inanmış olmasıdır...

Avrupa müzik kültüründe ulusalcı akımlar arasında olan, Rus, Çek, İspanyol, Macar, Polonya ve İskandinav ülkelerinde, hatta Balkan ülkelerinde boy veren ulusalcı müzik akımlarının kökeninde, Aydınlanma Felsefesi'ne dayanan Fransız Devrimi'nin "özgürlük ve eşitlik" ilkeleri vardır.

Konya Aksaray Halkevi Çalışmalarından Bir Fotoğraf (Nedim Otyam Arşivinden)

Üçüncüsü ise dönemin değerli bir aydını olan Ziya Gökalp'in ulusal müziğimiz üzerine ileri sürdüğü ilerici görüşlerin etkileridir.

Şimdi bu üç kaynak üzerinde kısaca duralım:

Fransa ve Almanya'da geliştirilen Aydınlanma Felsefesi, 19. yüzyıl boyunca bütün Avrupa ülkelerini etkilemiştir. Avrupa müzik kültüründe ulusalcı akımlar arasında olan, Rus, Çek, İspanyol, Macar, Polonya ve İskandinav ülkelerinde, hatta Balkan ülkelerinde boy veren ulusalcı müzik akımlarının kökeninde, Aydınlanma Felsefesi'ne dayanan Fransız Devrimi'nin "özgürlük ve eşitlik" ilkeleri vardır. Birey için geçerli olan bu ilkelerin, asıl halklar için geçerli olduğu düşüncesinin, 19. yüzyılda nasıl yaygınlaştığını okurlarımız iyi bilir.

Ziya Gökalp'in 1923'te yayınlanan "Türkçülüğün Esasları" adlı kitabında, "Türk ulusal müziği"ne ilişkin temel görüşü, kendi anlatımıyla şöyledir:

"Ulusal müziğimiz, ülkedeki halk müziği ile batı müziğinin kaynaşmasından doğacaktır. Halk müziğimizin bize verdiği ezgileri toplar ve batı müziği yöntemiyle armonize edersek hem ulusal hem de asrî ve garbî bir müziğe sahip oluruz."

Konumuzu somutlaştırmak için okurlarımıza, Aydınlanma ve Fransız Devrimi

ilkelerinin yurdumuzda yansımasını, ayrıca Ziya Gökalp'in müzik üzerine geliştirdiği görüşlerinden nasıl yararlandığını belirtmek amacıyla Atatürk'ün değişik tarihlerde söylediği ve birer özdeyiş şeklinde olan bilim, kültür ve sanata ilişkin sözlerden oluşan ve benim tarafımdan bitleştirilmiş olan alıntılar bütünü okurlarıma sunmak istiyorum:

"Amacımız, Türkiye Cumhuriyeti hal-kını tamamen modern ve bütün anlamı, içeriği ve biçimiyle uygar bir toplum durumuna getirmektir. Başarı için en gerçek kılavuz, bilimdir, tekniktir. Bilim ve teknik nerede ise oradan alınmalı ve her yurttaşın kafasına sokulmalıdır. Kültür etkinlikleri, yeni ve modern esaslara göre örgütlenip yürütülmelidir. Sanat, birey ve toplum olarak insanca yaşamının vazgeçilmez unsurudur. Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür. Kültür, oluştugu, yapıldığı, geliştiği yerin özelliklerine bağlıdır. Bu yer, ulusun öz yapısıdır. Türk halkının gelişmesi demek, en başta kendi kültürünün gelişmesi demektir. Güzel sanatlarda başarı, bütün inkılaplarda başarılı olduğunun da kesin kanıtıdır. Sanatsız kalan bir ulusun hayat damarlarından biri kopmuş demektir. Bir ulus, sanata önem vermedikçe büyük bir felâkete mahkumdur. Bunun içindir ki Türk ulusunun sanata olan sevgisi, sürekli olarak her türlü araç ve önlemlerle beslenerek geliştirilmelidir. Sanatlar içinde en çabuk,

en önde götürülmesi gereken, müziktir. Çünkü bir ulusun yeni değişikliğinde ölçü, müzikte değişikliği alabilmesi, kavrayabilmesidir."

Dikkatli bir müziksever, bilinçli bir dinleyici ve tutarlı bir değerlendirici olan Atatürk'ün, yurdumuzda müzik sanatının gelişimi ve geleceği üzerine açıkladığı görüşleri ise yine yaptığımız cümlelerden oluşan bir derlemeyle şöyle sunabiliriz:

"Doğu müzikleri olan Osmanlı müzikleri, Bizans'tan kalmadır. Bizim gerçek müziğimiz Anadolu halkından işitilebilir. Türk toplumu, büyük bir hızla oluşan bir evrim içindedir. Osmanlı müziği, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki büyük devrimleri anlatabilecek güçte değildir. Bize yeni bir müzik gereklidir. Bize gerekli olan yeni müzik, özünü ulusal müziğimizin gerçek temelini oluşturan halk müziğimizden alan armonik bir müzik olacaktır. Bunun için ulusal ince duyguları ve düşünceleri anlatan yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları bir an önce son müzik kullarına göre işlemek gerekir. Türk ulusal müziği ancak bu yolla yükseltilir, uluslararası müzikte yerini alabilir."

Kaynakça:

- 1) Mükerrrem Kâmil Su ve Ahmet Mumcu, "Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük", Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988.
- 2) Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE), "Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri", Cilt 1, Ankara. TİTE Yayınları, 1945.
- 3) Türk Dil Kurumu (TDK), "Atatürk'ün Milli Eğitimi-mizle İlgili Düşünce ve Buyrukları", TDK Yayınları, Ankara, 1979.
- 4) Ahmet Say, "The Music Makers in Turkey", "Atatürk's Cultural Policy and Music" başlıklı bölüm, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara, 1995.
- 5) Ahmet Say, "Türkiye'nin Müzik Atlası", Borusan Yayınları, İstanbul, 1998.
- 6) Gültekin Oransay, "Atatürk ile Küğ", İzmir, Küğ Yayını, 1985.
- 7) Ahmet Adnan Saygun, "Atatürk ve Musiki: O'nunla Birlikte, O'ndan Sonra", Sevdâ-Cenap And Müzik Vakfı Yayınları, Ankara, 1982.
- 8) Ziya Gökalp, "Türkçülüğün Esasları", 10. basım, Varlık Yayınları, İstanbul, 1973.
- 9) Ali Uçan, "İnsan ve Müzik, İnsan ve Sanat Eğitimi", 3. Basım, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara, 1996.
- 10) Necati Gedikli, "Çoksesli Yeni Bir Türk Sanat Müziği Oluşturmanın Neresindeyiz?", Çoksesli Müzik Sempozyumu, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1986.

Orta Asya'yı yeniden keşfetmek*

Orta Asya, bir zamanlar 'binlerce kentin bulunduğu topraklardı' ve dünyanın en tanınmış bilim insanlarının, şairlerinin ve düşünürlerinin bir kısmı burada yaşıyordu. Günümüzde ise bu bölge acımasız bir durgunluk içinde kalmıştır. Orta Asya'nın geleceğini hayal etmek için görkemli geçmişine yolculuk yapmamız gerekir.

"Işık Doğudan, Türklerden geldi. Ne zaman ki "Nizamülmülk ile İmam Gazali Orta Asya'da bağımsız düşünce üzerinde yükselmiş olan perdeyi indirdiler", o zaman ışık söndü."

Orta Asya, bir zamanlar 'binlerce kentin bulunduğu topraklardı' ve dünyanın en tanınmış bilim insanlarının, şairlerinin ve düşünürlerinin bir kısmı burada yaşıyordu. Günümüzde ise bu bölge acımasız bir dur-

gunluk içinde kalmıştır. Orta Asya'nın geleceğini hayal etmek için görkemli geçmişine yolculuk yapmamız gerekir.

M.S. 998 yılında birbirinden yaklaşık 300 kilometre uzakta, günümüzde Özbekistan ve Türkmenistan adıyla bilinen topraklarda yaşayan iki genç adam yazışmaya başlamıştı. 11. yüzyıl laboratuvarlarına son derece uygun gibi görünecek sözlü bir dövüş ile tartıştıkları 18 sorunun bazıları bugün hâlâ büyük bir güçle yankılanmaktadır.

M.S. 998 yılında birbirinden yaklaşık 300 kilometre uzakta, günümüzde Özbekistan ve Türkmenistan adıyla bilinen topraklarda yaşayan iki genç adam yazışmaya başlamıştı. 11. yüzyıl laboratuvarlarına son derece uygun gibi görünecek sözlü bir dövüş ile tartıştıkları 18 sorunun bazıları bugün hâlâ büyük bir güçle yankılanmaktadır.

Bilim tarihinde, bugün geri kalmış olarak kabul edilen bölgede bin yıl önce ortaya atılan bu sorular kadar büyük bir cüretle geleceğe atılmış pek az tartışma vardır

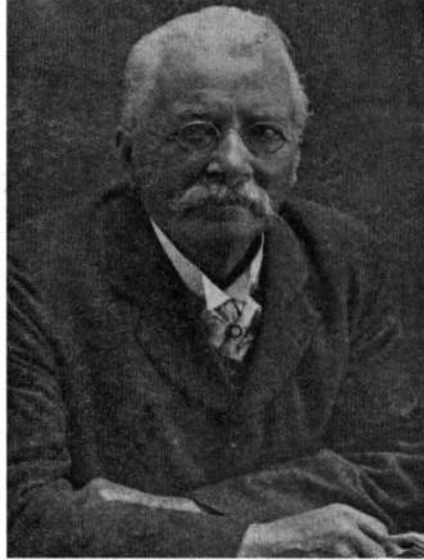
"Yıldızların arasında başka güneş sistemleri var mı yoksa evrende yalnız mıyız?" diye soruyorlardı. Avrupa'da bu sorular 500 yıl daha yanıtız olarak kalacaktı ama bu genç adamlar yalnız olmadığımızdan emindiler. Yeryüzünün bütün ve tamamlanmış olarak mı yaratıldığını yoksa zaman içinde evrim geçirip geçirmedığını de sormuşlardı. Zamanın başı ya da sonu olmayan bir süreklilik olduğunu kabul etmişlerdi.

Başka bir deyişle yaratılışı kabul etmemişler ve evrimsel jeolojinin ve hatta Darwin görüşlerinin ortaya çıkışını yaklaşık bin yıl önceden tahmin etmişlerdi. Bu fikirler, itiraf ettikleri gibi, ortaçağ Hristiyanlığına olduğu kadar İslam inancına da aykırıydı.

Bilim tarihinde, bugün geri kalmış olarak kabul edilen bölgede bin yıl önce ortaya atılan bu sorular kadar büyük bir cüretle geleceğe atılmış pek az tartışma vardır. Birkaç kopyası elimize ulaştığı ve yaklaşık bin yıl sonra basıldığından bunları biliyoruz. Yirmi altı yaşındaki Ebu el-Reyhhan el-Biruni ya da Biruni (973-1048) Aral Gölü kıyısında yaşıyordu ve coğrafya, matematik, trigonometri, kıyaslamalı din, astronomi, fizik, jeoloji, psikoloji, mineraloji ve farmakoloji dallarında öne çıkmıştı. *Ebu Ali Sina* ya da *İbni Sina* (tahmini 980-1037) günümüzdeki Özbekistan'daki görkemli Buhara kentinde yaşıyordu ve tıp, felsefe, fizik, kimya, astronomi, ilahiyat, klinik farmakoloji, etik ve hatta müzik alanlarına damgasını vurmuştu. Daha sonraları İbni Sina'nın *el-Kanun fi't-Tib* adlı yapıtı Latinceye çevrilince, Batı dünyasında çağdaş tıbbın başlangıcı tetiklenecekti. Antik çağ ile Rönesans dönemi arasında yaşamış olan en büyük bilim insanları arasında yer almaktadırlar.

Bugün çoğu kişi bu tartışmacı dâhileri Arap olarak tanımaktadır. Her ikisi de Arapça (ayrıca Farsça) yazdıklarından dolayı anlaşılır bir durumdur ama İngilizce yazan bir Japon nasıl İngiliz sayılmazsa, Arapça yazan bir Orta Asyalı da, Arap sayılmaz.

Daha doğrusu her ikisi de günümüzde Orta Asya adını verdiğimiz bölgede yaşayan matematik, astronomi, tıp, jeoloji, dil

Yüzyıl kadar önce Leipzgli düşünür Heinrich Suter, bu bilim insanlarının çoğunun Türk etnik kökenli olduğunu ve Orta Asya'dan geldiğini ilk kez ortaya çıkardı.

bilim, siyaset bilimi, şiir, mimarlık ve uygulamalı teknoloji alanlarında dâhi düzeyine ulaşmış etnik Türkler grubuna mensuptu. 800 ile 1100 yılları arasında Orta Asyalı bilim insanı, sanatçı ve düşünür topluluğu, bulundukları bölgeyi dünyanın entelektüel merkezi durumuna getirmiş ve etkileri Doğu Asya'dan Hindistan'a, Avrupa'ya ve Ortadoğu'ya kadar yayılmıştı.

Oldukça görkemli bir ortamdı. Bin yıl önceki Orta Asyalıların zihinsel başarılarını saymaya nereden başlayacağını bilmek de oldukça zordur. Matematikte oransız sayıları ilk kabul edenler, kübik denklemlerin farklı biçimlerini uygulayanlar, trigonometriyi icat edenler, ondalık sistemi ve Hint rakamlarını (Batı dünyasında 'Arap' rakamları olarak adlandırılır) yaygınlaştıran

800 ile 1100 yılları arasında

Orta Asyalı bilim insanı, sanatçı ve düşünür topluluğu, bulundukları bölgeyi dünyanın entelektüel merkezi durumuna getirmiş ve etkileri Doğu Asya'dan Hindistan'a, Avrupa'ya ve Ortadoğu'ya kadar yayılmıştı.

kullanıcılar Orta Asyalılardı. Astronomide dünyanın çapını son dönemlerle kıyaslanabilecek kadar büyük bir kesinlikle saptamışlar, çağdaş zamanların öncesinde en büyük gözlemlerinin çoğunu inşa etmişler ve son derece kesin astronomik tabloları hazırlamak için kullanmışlardı.

Kimya alanında tepkimeleri ilk kez tersine çevirenler, saflaştırmak için kristalizasyonu kullananlar, özgül yer çekimini ölçenler, Dmitri Mendeleev'in 1871'de hazırladığı periyodik tabloyu çağrıştıran biçimde elementleri gruplayanlar yine Orta Asyalılardı. Bilgi ve bulguları toplayıp ekleyerek eski tıp bilimine katkıda bulundular; farmakoloji alanını genişletip Batı'ya ve Hindistan'a yaydılar. Teknoloji dalında yel değirmenlerini ve suyu kaldıran hidrolik makineleri icat edip zaman içinde batıda Ortadoğu ve Avrupa'ya ve doğuda Çin'e kadar yaydılar.

Yüzyıl kadar önce Leipzgli düşünür Heinrich Suter, bu bilim insanlarının çoğunun Türk etnik kökenli olduğunu ve Orta Asya'dan geldiğini ilk kez ortaya çıkardı. Bu durum matematikçi ve astronom *Muhammed bin Musa el-Harezmi* (tahmini M.S. 780-850) için de geçerlidir. Tıpkı Biruni gibi o da Özbekistan-Türkmenistan sınır bölgesindeki Harezmi yöresinden geldiğinden 'el-Harezmi' adıyla bilinir. Birçok keşfinden biri olan algoritma hâlâ adının çarpıtılmış biçimiyle kullanılırken, 'algebra' (cebir) adı ise doğrudan doğruya matematik konusundaki ünlü kitabından gelmektedir. Aynı şekilde Aristotele etikleri konusundaki yaratıcı analizi, Thomas Aquinas dışındaki tüm Batılı düşünürlerin çalışmalarını aşmış olan, Batı dünyasında Alfarabi adıyla tanınan *Ebu Nasr el-Farabi* de (tahmini M.S. 871-961) Arap değil, günümüzde Kazakistan bölgesinde yaşayan bir Türk idi.

Abbasi Halifeliği'ni aslında Orta Asyalıların kurmuş olduğu göz önüne alınıca Orta Asyalı bu entelektüellerin Bağdat'daki önemli rolü pek de şaşırtıcı gibi gelmiyor.

Böylesine ünlü dâhiler yetiştirmiş olan 'Orta Asya' bölgesi hangi ülkeleri kapsıyor? 1991 yılında bağımsızlığını kazanan beş 'istan' yani Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın bunların arasında bulunduğu kesindir. Ay-

Orta Asyalıları, Çinlilerden ve Araplardan ayıran en önemli nokta, birden fazla dil bilmeleriydi. İnsanı şaşkına çevirecek sayıda farklı dilin ve alfabenin bulunduğu bir ortamda yaşamayı olağan kabul ediyorlar ve hangisine gereksinimleri varsa o konuda uzmanlaşmayı başarıyorlardı.

rica günümüzde Afganistan'da bulunan Balkh, Herat gibi kentler de bu entelektüel gelişimin önemli noktalarıydı. İran'ın kuzeydoğusunda yer alan Horasan eyaletinin başkenti Nişapur da sözünü ettiğimiz bereketli yıllarda birçok yaratıcı kişi yetiştirmişti. 'Dâhiler bölgesinin' sınırları Çin'in batı bölgelerine kadar yayılıp eski Kaşgar kentini ve Orta Asya'nın kültürel yörüngesine girmiş diğer büyük merkezleri de kapsamaktadır.

Haritanın üzerine bir daire çizmek ile Büyük Orta Asya adı verilen bu bölgenin böyle bir kültür patlamasını nasıl yarattığını açıklamak farklı olgulardır. Gelişen kentler kültürel yaşam için yeni alanlar yaratıyordu, bir Arap gezgin 'binlerce kentin bulunduğu topraklar' adını verdiği günümüz Afganistan, Tacikistan ve Özbekistan yöresine hayran kalmıştı. Bir zamanlar bu yörenin başkenti olan Balkh kalıntıları hâlâ Afganistan'ın Mazar-i Sharif yaylasının batısında kilometrelerce uzanmaktadır. En görkemli döneminde Balkh kenti, Paris, Roma, Pekin ya da Yeni Delhi'den daha büyüktü. Tüm bölgesel merkezler gibi Balkh'ın da akar suyu, hamamları, ve görkemli sarayları, saray dışında yaşayan halk için kerpiç tuğladan inşa edilmiş sağlam evleri vardı.

Orta Asya, Avrasya topraklarının büyük kültürlerini birbirine bağlayan yolların kesişme noktasıdır. Günümüzde 'İpek Yolu' adı verilen yol ağı şaşalı dönemde her yöne çeşitli malların taşınması için kullanılıyordu. Cam üfleme tekniği Orta-

doğu'dan Çin'e Orta Asya vasıtasıyla yayılırken, kâğıt ve ipek üretimi ters yönde Çin'den Batı'ya yayılmıştı. Ama Orta Asyalılar pasif taşıyıcılar değildiler. Beş yüzyıl boyunca Ortadoğulular ve Avrupalılar, Semerkand üretimi kâğıtları en kaliteli olarak değerlendirmişlerdi. Avrupa'nın ortaçağ katedrallerinin çoğu şimdi Özbekistan'ın Fergana Vadisi'nde üretilen ipek kumaşlarla bezenmişti.

Tüccarlar ayrıca dinsel görüşleri de taşıyorlardı. Büyük İskender'i (M.Ö. 356-13) izleyen Yunanlı yerleşimciler Afganistan'daki yeni kentlerine Athena, Hercules ve Afrodite'nin kültlerini getirmişlerdi. Ardından Budizm bu bölgede kendine verimli topraklar bulmuş ve buradan Çin'e, Japonya'ya ve Kore'ye yayılmıştı. Yaklaşık aynı dönemde Yahudi toplumları da şekillenmiş, Suriye'de Hristiyan piskoposlukları kurulmuş ve bölgede Manichean toplumlar (hem Tanrı'ya hem Şeytan'a inanan bir mezhep) ortaya çıkmıştı. Bunca farklı dinin altındaki katmanda bölgenin ana dini olarak iyi ile kötünün, cennet ile cehennemin mücadelesine, ruhun kurtuluşuna dayalı olan Zerdüştcülük yatıyordu.

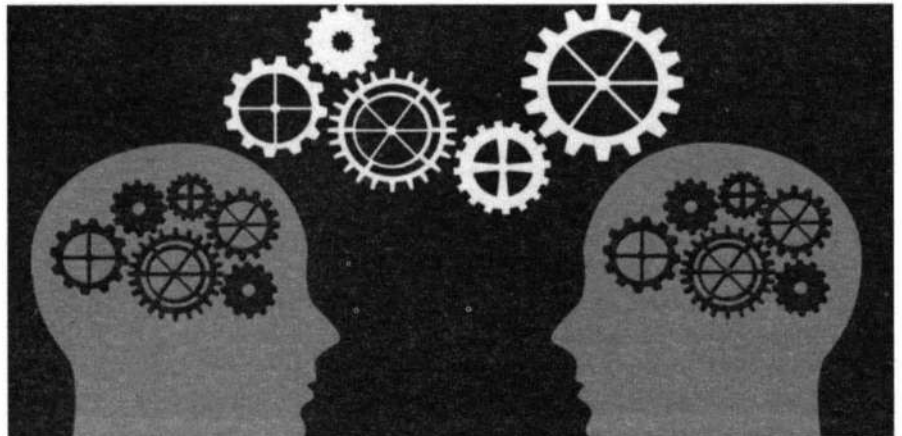
Milattan önce altıncı ya da yedinci yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Zerdüştcü, Balkh bölgesinden gelmişti ama dinsel görüşleri batıya doğru yayılmış, Babil'de bu dinle tanışan Yahudiler etkisi altında kalmışlardı. Zerdüştcülük kavramları Yahudilikten sırasıyla önce Hristiyanlığa ardından İslam'a yayılmıştı.

Yedinci yüzyılın sonlarında İslam dini Arap ordularıyla buraya gelince, bugün kıyaslamalı din ve felsefe analizi diye adlan-

dıracağımız konularda uzman olan bir toplumla karşılaştı. Orta Asyalıların çoğu din değiştirirken, geri kalanları en azından din değiştirmek için kültürel coşkunluk dönemi sona erene kadar beklemişti. Astronom el-Harezmi, Hint rakamları (ve sıfır kavramı) kullanımının yararlarını diğerleriyle kıyaslayan bir kitap yazarken, başkaları da iyi fikirler bulmak için Hint geometrisini, astronomisini, ve hatta takvim sistemlerini araştırıyorlardı. Dünyanın başka herhangi bir yerinde entelektüel açıdan böylesine açık bir bölgenin bulunduğunu hayal etmek bile zordur.

Orta Asyalıları, Çinlilerden ve Araplardan ayıran en önemli nokta, birden fazla dil bilmeleriydi. İnsanı şaşkına çevirecek sayıda farklı dilin ve alfabenin bulunduğu bir ortamda yaşamayı olağan kabul ediyorlar ve hangisine gereksinimleri varsa o konuda uzmanlaşmayı başarıyorlardı. Yeni bir din taşıyan Arap orduları gelince, bazı görevlilerin ve entelektüellerin neler sunduğunu görmek için Arapların garip dilini öğrenmeleri son derece doğaldı. Ardından klasik Yunancadan tercüme edilmiş yazılarla tüccarlar gelmeye başladılar. Çoğunlukla Hristiyan Arapların tercümeleri Orta Asya'daki bilim ve felsefeye yeni fikirler getiren çalışmaları oluşturdu. Zaman içinde halk bu konularda uzmanlaşacak ve eski Yunan akıl hocalarından daha ileriye gideceklerdi.

Bu yaratıcılık patlamasında din ne kadar önemli bir rol oynuyordu? Çoğu kişi için İslam önemli bir unsurdur. Buhari, yaşam boyu sürececek bilimsel çalışmalarına başlarken diğer bazı düşünürler gibi hiç

Entelektüel cesaretin, dinin sundukları yerine sunmadıklarına daha fazla borçlu olduğunu söyleyebiliriz.

kuşkusuz derin dindarlığın etkisi altında kalmıştı. Farabi, etik temelleri üzerinde yaptığı araştırmaların resmi dini sağlamlaştıracağından hiç kuşku duymamıştı. Bazıları gerçi Farabi ile aynı fikirdeydi ama dinin araştırmaları yönlendirip kısıtlaması yerine, özgür sorgulama ve araştırmaların dine yön vermesi gerektiğine inanıyordu.

Bu arada dinin sıradan kitleler için yararlı olduğuna ama entelektüeller için saçmalık olduğuna inanan seftikler de vardı. Günümüzde daha çok şiirleriyle tanınan ünlü matematikçi Ömer Hayyam da (1048-1113) aynı fikirdeydi. Ömer Hayyam'ın şiirleri 19. yüzyılda Rubailer olarak tercüme edilip Batı dünyasına tanıtıldı.

Bütün bunlara dayanarak entelektüel cesaretin, dinin sundukları yerine sunmadıklarına daha fazla borçlu olduğunu söyleyebiliriz. Aynı dönemde Batı'da din ile bilim arasında süren mücadeleye bakınca bu durum önem kazanmaktadır.

İnsan, diğer yapıtlarının yanı sıra müzik kuramları üzerine önemli bir çalışma yapan Farabi gibi birinin dünyayı kendi avucundaymış gibi görmek için izin almaya ya da cesaretlendirilmeye gerek duymadığını düşünüyor.

Döneme özgün parlaklığını veren büyük beyinler birbirinden çok farklı olduğundan Orta Asya'nın altın çağının dayanak noktalarını tam olarak saptayabilmek çok zordur. Bir kısmı zengin toprak sahibi ailelere mensuptu ve arazilerinin geliriyle yaşayabiliyordu. İbni Sina ve Biruni gibileri ise bol kazançlı yüksek makamlara atanmışlardı. Ama bunlar ayrıcalıklı durumlarıydı. Düşünürlerin çoğu tam zamanlı çalışan bilim insanlarıydı ya da en azından böyle olmayı arzuluyorlardı. Kendilerini destekleyecek bilim akademileri ya da üniversiteler olmadığından işleri hiç de kolay değildi.

Orta Asya'nın gücü belirli bir noktaya dayanıyordu. Bilim insanı olmak isteyen bir kişi Orta Asya doğumlu halife el-Memun'un Bağdat'ta kurduğu Beyt'ül Hikme (Bilgelik Evi) adlı bilim akademisine katılmayı umarak bu kente gidebilirdi. Üstelik batıdaki İran'da olduğu gibi burada da çok sayıda yerel yöneticiler ve saraylar vardı. Hepsi Bağdat'a saygı duyarken kendilerini işlevsel açıdan bağımsız olarak görüyordu.

Entelektüel canlılığın çok önemli bir unsuru olan kültürlerarası iletişim Moğollar döneminde en üst düzeye ulaşmıştı

Bu yöneticilerin tümü kendine göre birer halifeydi, topraklarını otoriter bir biçimde idare edip Türklerden oluşan bir orduyla savunuyordu. Aynı zamanda ticareti destekliyor, vergi topluyor, görkemli başkentler inşa ediyor, sanat ve bilim için büyük servetler harcıyordu. Böyle bir saray Biruni'nin çalıştığı Cürcan yakınında yer alıyordu. Bir başkası antik-duvarlı Semerkand kentindeydi. 850-1000 yılları arasında Samani hanedanlığı kentte harika bir kütüphane kurmuştu, bilginlerin Büyük Soruları tartıştığı salonları ve müzik ile şiir üzerine yoğunlaşmış canlı bir yaşamı vardı.

Bazı yöneticilerin nazik ve kibar oldukları söylenemediği gibi bazıları da sanat ve bilim hamisi olarak yeterince sofistike

Orta Asya'nın görkemli çağı niçin sona erdi? En yaygın açıklama Cengiz Han'ın 1118 yılında anayurdu Moğolistan'dan başlattığı istilalar sırasında entelektüel anaförlerin azaldığı biçimindedir. Moğol istilacıların Orta Asya'nın görkemli kentlerinin çoğunu yağmaladığı doğrudur ama bu savı çürüten üç karşı görüş vardır.

değildiler. Doğu Afganistan'daki başkentinden Hindistan'dan çağdaş İran'a kadar geniş bir imparatorluğu yöneten Gazneli Mahmud (971-1030) son derece zalimdi ve kültürü bir gereklilik yerine bir süs olarak görüyordu. Yine de Hindistan ve Hinduizm üzerine herhangi bir dilde yazılmış olan en kapsamlı çalışmayı yapan Biruni'ye iş vermişti. Mahmud aynı zamanda *Şehname* adlı yapıtı (tahmini 1000) İslam-öncesi Pers ülkesini anlatan ve Fransa kadar uzak topraklardaki gezgin ozanları etkileyen ve dünya edebiyatının klasikleri arasında yer alan ünlü şair Ebu'l-Kasım Firdevsi'yi de himayesine almıştı.

Orta Asya'nın son kültür patlaması 1037 yılından itibaren Selçuklu Türkleri yönetimi altında yaşandı ve yüz yıldan fazla sürdü. Çağdaş Türkmenistan'daki Merv ve Bugünkü İran-Afganistan sınırındaki Nişapur adlı doğu başkentlerinde Selçuklular çeşitli alanlarda çalışan yenilikçileri desteklediler. Başarıları arasında büyük alanları çift kubbelerle örtme yönteminin keşfi de vardı. İlk çabalarının örneklerinin Merv'deki başkentten yıkıntılarının perişan manzarası arasından yükseldiği görülebilir.

Dolambaçlı bir yol izleyerek giden bu yenilik Filippo Brunelleschi'nin Floransa katedrali ve St.Petersburg'daki St.Nicholas katedralinin kubbesinden sonra ABD'nin başkenti Washington'daki Capitol binasının kubbesine kadar yayılmıştı.

Orta Asya'nın görkemli çağı niçin sona erdi? En yaygın açıklama Cengiz Han'ın 1118 yılında anayurdu Moğolistan'dan başlattığı istilalar sırasında entelektüel anaförlerin azaldığı biçimindedir. Moğol istilacıların Orta Asya'nın görkemli kentlerinin çoğunu yağmaladığı doğrudur ama bu savı çürüten üç karşı görüş vardır. Birincisi, bir kaç tanesi dışında kentlerin çoğunun ticaret sayesinde kısa sürede tekrar canlanmış olmasıdır. İkinci olarak Moğol istilasının bölgeyi yalnızlaştırmak yerine, Büyük Orta Asya ile hem Avrupa hem de Asya'nın geri kalanı arasındaki iletişimi güçlendirmiş olmasıdır. Çünkü Moğollar uçsuz bucaksız topraklarındaki tüm sınırları ve gümrük vergilerini kaldırmışlardı. 13. yüzyılda Marco Polo Çin'e giderken Afganistan'dan bir tek 'vize' ile geçmişti. Entelektüel canlılığın çok önemli bir unsuru olan kültürlerarası

Orta Asya olayında, batıdaki Araplardan daha çok, orijinal düşünmeyi tetikleyen unsur Antik Yunan, Ortadoğu ve Hindistan'dan bilinmeyen sınırsız düşünce yapılarını çözmek ve özümsemek arzusuydu. 1100 yılına gelindiğinde bu iş başarılıymıştı ve bundan sonra, öncekilerle kıyaslanabilecek yeni öğretiler ortaya çıkmayacaktı.

iletişim Moğollar döneminde en üst düzeye ulaşmıştı.

Üçüncü görüş ise 1111 yılında Moğolların özgür düşünceyi bastırmaya kalkışmış olsalar bile (ki böyle bir girişimde bulunmamışlardır) bunu yapmaya kesinlikle ihtiyaçları olmamasıydı. Yüzlerce yıl Orta Asya'ya enine boyuna yayılan kültür enerjisi zaten tam yüz yıl önce dağılmaya başlamıştı. Yine de 11. yüzyılda Merv'de hâlâ bir düzine kütüphane vardı, içlerinden birinde 11.000'den fazla kitap bulunuyordu; Buhara'da ise 50'den fazla doktor yaşıyordu.

Eğer 'katil kim?' sorusu Moğolları işaret etmiyorsa, çöküşün nedeni ne olabilir? Orta Asya'nın büyük antik kentlerinin çoğu artık çöl güneşinde ısınan ıssız yıkıntılar biçimindedir ve umarsızlıkları ancak ara sıra uçuşan adaçayı dallarıyla ortadan kalkar. Bu manzaraya bakınca insan, kültürel çöküşü iklim değişikliğine ya da farklı bir çevresel değişime bağlamayı düşünebilir. Ne var ki, bölgenin ekolojik tarihi üzerine yapılan çalışmalar en parlak yıllardaki iklimin günümüzle aynı olduğunu ve tek önemli değişikliğin bir zamanlar bölgenin iftihar nedeni olarak sulama sisteminin çürümesi olduğunu gösteriyor.

Moğollar ve ekoloji dışında bölgenin çöküşüne en az dört unsurun katkıda bulunduğu düşünülüyor. Bunlardan birinci ve belki de en önemlisi hiçbir şeyin sonsuza

kadar dayanmayacağı fikridir. Atina'nın altın çağı ancak yüz yıl kadar sürmüş ve kent daha az parlak olan gümüş çağına girmişti. Rönesans kentlerinin bir kaç yalnızca yüz elli yıl kadar kültürel yaratıcılığın zirvesinde kalmıştı. Zirveye ulaştıktan sonra inişe geçmenin başlaması doğal ve kaçınılmazdır.

Orta Asya olayında, batıdaki Araplardan daha çok, orijinal düşünmeyi tetikleyen unsur Antik Yunan, Ortadoğu ve Hindistan'dan bilinmeyen sınırsız düşünce yapılarını çözmek ve özümsemek arzusuydu. 1100 yılına gelindiğinde bu iş başarılıymıştı ve bundan sonra, öncekilerle kıyaslanabilecek yeni öğretiler ortaya çıkmayacaktı.

Elbette Avrupa Rönesansı benzer bir dürtü sunmalıydı ama bu tarihe kadar uygarlıkları birleştiren büyük ticaret yolları parlak günlerini arkada bırakmıştı ve Orta Asya'nın yalnızlığı ve çöküşü kalıcılık kazanıyordu.

Ayrıca dinler, tıpkı parçası oldukları kültürler gibi dinamizm, özgüven ve deneycilikle başlayıp katı bir kalıplaşma döngüleri geçirir. Orta Asya'da bu durum zaten Zerdüşçülük ve Budizm'de yaşanmıştı. İslam dünyasında ise yaratıcı düşünce, erken bir tarihte, 800-1100 yılları arasında çiçek açmaya başlamıştı. Katı kalıplaşma olgusu da erken başlamış ama ancak 1100 yılında zirveye ulaşmıştı. Buna karşın yaklaşık yüz yıl daha entelektüel açıdan canlılığını yitirmeyen her yerden uzak bir

kaç noktada varlığını sürdürebilmişti. Ama Türk ve Pers kökenli Orta Asya'da, Arap topraklarında ve Pers ülkesinde, sürekli sertleşen İslam kalıplaşmasının talepleri, özgür düşüncenin ve hümanizmin uygulanabileceği alanı zaman içinde daralttı.

Büyük Orta Asya'nın özgür entelektüel yaşamının kurmasına katkıda bulunan bu 'morfolojik' gerçeklerin dışında üçüncü ve daha özgün bir unsur da iş başındaydı: İslam inancındaki Sünni ve Şii ayrımı. Temel ayrışma Hz. Muhammed'in M.S. 631 yılındaki ölümünden ilk kuşak sonrasında ortaya çıkmıştı. Şam'da ilk halifelik yükselmeye başlarken, Sünniler İslam dünyasında etkili olmaya başlamıştı. Yalnızca 968-1171 yılları arasında Mısır'da hüküm süren Şii Fatimi hanedanlığı bu etkinin dışında kalmıştı. Ne var ki, Fatimilerin çöküşünden önce bile Şii mezhebinin mensupları doğruya doğru kovalanmaya başlamış ve dinsel çatışmaların merkez bölgesi İran'a ve Orta Asya'ya ilerlemişti. Aynı tarihlerde bölgedeki Sünni yöneticiler bölücü öğretilerle ilgilendiklerinden kuşku duydukları kişilerin üzerinde baskıyı arttırmışlardı, İbni Sina gibi tanınmış yenilikçilerin çoğu Şii ailelere mensupular ve artık ona benzeyen herkesten kuşku duyuluyordu.

Bu değişim elbette özgür düşünce yarıllarına ağır bir darbe olmuştu ama Sünni çoğunluğu da etkilemişti. Orta Asya'nın batı kıyısında, günümüzde doğu İran'da yer alan Tus kentinden gelen iki kişi artık bu yeni yönü temsil ediyordu. Birincisi

"Işık Doğudan, Türklerden geldi. Ne zaman ki "Nizamülmülk ile İmam Gazali Orta Asya'da bağımsız düşünce üzerinde yükselmiş olan perdeyi indirdiler", o zaman ışık söndü."

olan Nizamülmülk (1018-91) yetenekli bir yönetici ve dönemin en iyi siyaset bilimcilerinden biriydi. Nizamülmülk'ün hocaları onu Orta Asya rönesansının en üstün beyinleriyle tanıştırmıştı. Ama Selçuklu İmparatorluğunun veziri olarak atandığında, Şii bölücülüğüne karşı sürdürülen mücadele son hızla ilerliyordu.

Her tarafta yoldan sapmalar olmasından çekinen Nizamülmülk, medrese adı verilen bir okul ağı kurmayı, böylece kalıplaşmış Sünni İslam'ı yaymayı ve genç erkekleri bilgili, dinine bağlı sadık bireyler olarak yetiştirmeyi önerdi. Medrese mezunları yalnızca Şii bölücülüğünü reddetmekle kalmayıp, yerleşik kalıplardan saptığından kuşku duyulan tüm düşünme biçimlerine de karşı çıkacaklardı.

İkinci değişimci olan felsefeci ve ilahiyatçı Ebu Hamid bin Muhammed el-Gazali, (1058-1111), sınırsız mantık uygulamacılığının ortaya attığı tehlikelere karşı bir cephe saldırısı başlattı. En önemli yapıtının adı zaten her şeyi anlatıyor: *Teha'ütü'l Felasife* (Filozofların Tutarsızlığı). Feodor Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler* romanındaki Büyük Sorgucu gibi, Gazali de düşmanını yakından tanıyordu. Bölgenin üstün beyinlerine çekici gelmiş olan Aristotele (Aristo) deneyimselliği en büyük düşmanıydı. Aristotele'ye saldırarak tüm çağdaş rasyonalistlere saldırmış ve son derece yıkıcı bir etki yaratmıştı.

Üç yüz yıl önce Orta Asya'da bağımsız düşünce üzerinde yükselmiş olan perdeyi Nizamülmülk ile Gazali birlikte indirdiler.

Yine de Orta Asya halkı tipik yaratıcılığıyla yanıt verdi. İnancın dış biçimleri sertleşip kalıplaşırken, bireysel ruhsallığa yepyeni bir ilgi gösterdiler. Tanrı ile mistik bir deneyim yaşamak için kitaplara, hiyerarşilere, camilere gerek göstermeyen bireysel sisteme Sufizm adı verildi.

Hindistan Hinduizmi, zengin yerel Budizm, Suriye Hristiyanlığı ve hatta bölgenin ticaret merkezlerinde gelişmiş olan Yahudilik gibi inançlara yakınlığı nedeniyle Orta Asyalıların mistik ve özel ibadet biçimleri eksik değildi. Bu inançlarda yer alan mistik akımların Sufizme ne kadar katkısı olduğu tartışılabilir ama açıkça bilinen bir nokta var: Gerçi ilk Sufiler Araplardı ama Orta

Orta Asya 800-1100 yılları arasında sahip olduğu entelektüel parlaklığına bir daha kavuşamadı.

Asya Sufizmin anayurdu oldu. İlk ve en önemli Sufi hareketleri orada ortaya çıktı ve İslam dünyasına yayıldı. Günümüzde Mevlana, Attar ve diğer Sufi şairlerin yapıtları Yeni Çağ taraftarlarını yakaladı ama o dönemde içe dönüşün, günlük yaşamdan uzaklaşmanın temsilcisi oldular.

1100 yılından sonra Orta Asya dünyanın gözünden kaybolmadı. 14. yüzyılda Batıda Tamerlane adıyla bilinen Timur, Delhi'den Akdeniz'in doğu kıyısına kadar dünyayı fethetti ve bilim insanlarıyla yazarları yeniden inşa ettirdiği başkenti Semerkand'da topladı. Yüz yıl sonra Fergana Vadisinde ortaya çıkan Babür, Hindistan'da Mughal hanedanlığını kurdu. Yetenekli bir yazar olan Babür, eski Orta Asya geleneğini sürdürüp yaratıcı yeteneklere sahip olanları sarayına çağırdı.

On binlerce öğrenci uzaklardaki en iyi üniversitelere gidiyor. Bin yıl önceki atalarının aydınlanma hareketine benzer bir kararla Özbekistan ve Kazakistan hükümetleri bu gençlerin en çağdaş bilgileri edinip ülkelerine getirmeleri için masraflarını ödüyor. Gençler de yaşadıkları bölgeyi küresel dünya fikirleriyle birleştirme tutkusuyula geri dönüyorlar.

Ne var ki, Orta Asya 800-1100 yılları arasında sahip olduğu entelektüel parlaklığına bir daha kavuşamadı. Zenginliğin ve kültürlerarası iletişimin ortaya çıkmasını sağlamış olan altın yumurtlayan tavuğu yüksek yerel vergiler öldürdü. Dinsel kavgaların bölgenin en özgün düşünürlerini kısıtladı. Çöküş ilerledikçe, Orta Asya zaman içinde Avrasya'nın yüksek kültürünün merkezi olmaktan uzaklaştı ve her yerden uzak, ıssız, geri kalmış bölge statüsüne gömüldü.

1991-2001 yılları arasında Orta Asya'nın açılışı bölgenin entelektüel yapısını değiştirmeye başlıyor. On binlerce öğrenci uzaklardaki en iyi üniversitelere gidiyor. Bin yıl önceki atalarının aydınlanma hareketine benzer bir kararla Özbekistan ve Kazakistan hükümetleri bu gençlerin en çağdaş bilgileri edinip ülkelerine getirmeleri için masraflarını ödüyor. Gençler de yaşadıkları bölgeyi küresel dünya fikirleriyle birleştirme tutkusuyula geri dönüyorlar. Önemizdeki on yıl içinde bu genç erkekler ve kadınlar kendi toplumlarında ve bütün olarak bölgede liderlik rollerini üstlenecekler. Süregiden yolsuzlukları ya da fikirleri üzerinde Sovyet-tipi denetimleri normal kabul edeceklerini düşünmek artık çok zor.

Doğal olarak bu gençler 'Biz kimiz?' sorusunu soruyorlar. Yanıtlar her yönden çıg gibi geliyor. Ortadoğulular ve hatta Batılılar onlara içinde yetiştirildikleri inançla şekillendikleri için Müslüman olduklarını söylüyorlar. Buna karşılık bazı uzmanlar bölgenin umarsızca gerileyen siyasetini açıklamak için kabile ya da aşiret mirası kavramlarını uyandırmaya çalışıyorlar. Bu arada yerel vatanseverler, Kırgız, Özbek ya da Tacik gibi çeşitli ulusal etnik kimliklerini yüceltip her birinin özgün olduğunu ve birbirine benzemediğini ısrarla iddia ediyorlar.

Önerilen kimliklerin belki gerçekte bazı temelleri olabilir. Ama bu durum yeni yetişen kuşakların ufkunu daraltacağı gibi, kendilerinden beklentilerini de kısıtlayacaktır. Gençlerin köktendinci kuruluşlara ya da dar fikirli milliyetçi gruplara yakınlaması da kaygı vericidir. Ama Orta Asyalıların bireyleri yükselten, mantık ve bilgelik açısından her bireyi tanımlayan ve o bireyi küresel gelişmelerin ana eksenine

yerleştiren son derece anlamlı bir geçmiş var. Bu büyük gelenek 300 yıl boyunca o bölgeyi dünya entelektüelizminin merkezi yapmıştı. Niçin Orta Asyalılar ve yurt dışındaki dostları bazı dar görüşlü dinsel ya da milliyetçi ideolojiler yerine bu inanılmaz mirası bugünkü politikalarının temel taşı yapmasınlar?

Bunun anlamı, büyük ticaret yollarını yeniden açmaları, sınırlarını daha serbest bırakmaları, vergileri düşürmeleri ve hükümetlerin işe karışma oranını azaltmaları için bizim ve kendilerinin desteğine odaklanmaktır. Serbest alışveriş aynı zamanda fikir dünyasına da uzanmalıdır. İbni Sina ve Biruni'nin yaradılışçılık yerine evrim üzerine kuramlar getirmesini ve hatta başka dünyaların varlığını düşünmesini sağlayan özgür zihinsel mekânın yeniden sağlanması demektir. İkisi de farklı hükümetlerin idaresi altında yaşadıkları halde kimse onların mektuplarına el koymamış, aykırı düşüncelerini sansürlememişti. Daha doğru yöneticiler onların çalışmalarına destek olmak için birbiriyle yarışmıştı.

Bunlar günümüzde Orta Asya'da gerçekleşebilir mi? Bölgedeki hükümetlerin çoğu kısıtlanmamış kıtalararası ticaretten söz etmekten çok memnun ama özgür fikir alışverişini önerisini dizginliyor. Yine de bölgedeki her ülkede çağdaş İbni Sinaların ve

Onları 'hammadde kaynağı olarak ilgi alanımız ya da Kabil'e giderken yakıt ikmali noktamız' olarak görmek yeterli değildir.

Biruni'lerin yükselmesine olanak tanıyacak açık fikirliliğe sahip çok üstün kişiler bulunuyor. Yeni kuşak ortaya çıktıkça bu gibi kişilerin hükümetlerdeki sayısı artacak. Yeniden çiçek açan bir Orta Asya fikri çok uzak gibi görünebilir ama özellikle Orta Asyalılar kendi zengin miraslarını tanıdıkça ve bugün için dünyanın geçerli derslerini aldıkça, olanaksız da değildir.

Eğer günümüzün bölge halkları bunu başaracaksa, onların uluslararası ortakları, bölge ülkelerini, satranç tahtasında oradan oraya itilecek cansız nesneler gibi görmek yerine egemen ülkeler gibi görmek zorundadırlar. Onları 'hammadde kaynağı olarak ilgi alanımız ya da Kabil'e giderken yakıt ikmali noktamız' olarak görmek yeterli değildir. Daha iyi bir seçenek, bu halkların DNA'sında büyük imparatorlukları yönetmek, daha da büyük ticaret bölgelerini geliştirmek, dünya kültürünün diğer merkezleriyle eşit düzeyde etkileşime girmek, özgün coğrafi pozisyonlarıyla uygarlıklar arasında bir köprü oluşturma yattığını kabul etmektir. Böyle bir farkındalık tüm taraflarda beklentileri yükseltecek, bölgenin uluslararası ortaklarının burayı bir jeopolitik oyun nesnesinin ötesinde görmelerini sağlayacaktır. Elbette bu da kolay olmaya-

caktır ama Orta Asya'nın geçmişini daha iyi bilmek bir başlangıç noktasıdır.

* S.Frederick Starr'ın 'Rediscovering Central Asia' başlıklı yazısının Türkçe tercümesini sunuyorum. Bu değerli bilim adamının değerlendirmelerini ilgi, gurur, hüznün ve ibret ile okuyacağınızı düşünüyorum.

S.Frederick STARR kimdir?

S.Frederick Starr, Johns Hopkins Üniversitesi Orta Asya-Kafkaslar Fakültesi İleri Uluslararası Çalışmalar Başkanı'dır. Aynı zamanda Kennan Enstitüsünde Woodrow Wilson Merkezi'nin kurucusu ve Oberlin College ile Aspen Enstitüsü başkanıdır. Mesleğine Türkiye'de arkeolojik kazılar yaparak; Princeton Üniversitesinde ise entelektüel tarih dersleri vererek başlamış ve yazmakta olduğu kitap için bu makededeki fikirleri bu sırada bir araya getirmiştir.

E-posta: wq@wilsoncenter.org

Bunlar günümüzde Orta Asya'da gerçekleşebilir mi? Bölgedeki hükümetlerin çoğu kısıtlanmamış kıtalararası ticaretten söz etmekten çok memnun ama özgür fikir alışverişini önerisini dizginliyor. Yine de bölgedeki her ülkede çağdaş İbni Sinaların ve Biruni'lerin yükselmesine olanak tanıyacak açık fikirliliğe sahip çok üstün kişiler bulunuyor.

Doğu'da çöküşün sebepleri II

Galileo, keşif ve görüşleri Tevrat ve İncil'e aykırı olduğu için, Papazların baskısına uğramış ve hayatını kurtarmak için, imanını yenilemeye mecbur olmuştur. Bu olay, batıda; ölmekte olan şuursuz tutuculuğun son bir gayretiydi. İkinci Bayezid zamanında matematikçi Tokatlı Lütfi'nin ulema fetvasıyla idamı ise, Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni kökleşen şuursuz tutuculuğun, ilk mühim sonuçlarından idi. Bu sebeple, birinci olay, batının yükselmesini durduramamıştır. İkinci ise, Müslüman Türklüğün çöküş sebeplerinin başında kaydedilmeye değerdir.

Doğunun çöküşünde en mühim etmenler: "toplumsal ve kültürel içerikteki etmenler"

Arkadaşlar;

İşte Türk milletinin IX. ve X. yüzyıllardan itibaren, gittikçe artan bir şekilde, dâhil olma-ya başladığı kültürün, ana hatları bunlardı.

Burada akla gelebilecek bir soru vardır, niçin Türkler yabancı bir kültür kabul etmişlerdir? Ve bunu yapınca niçin İslam kültürünü tercih etmişlerdir?

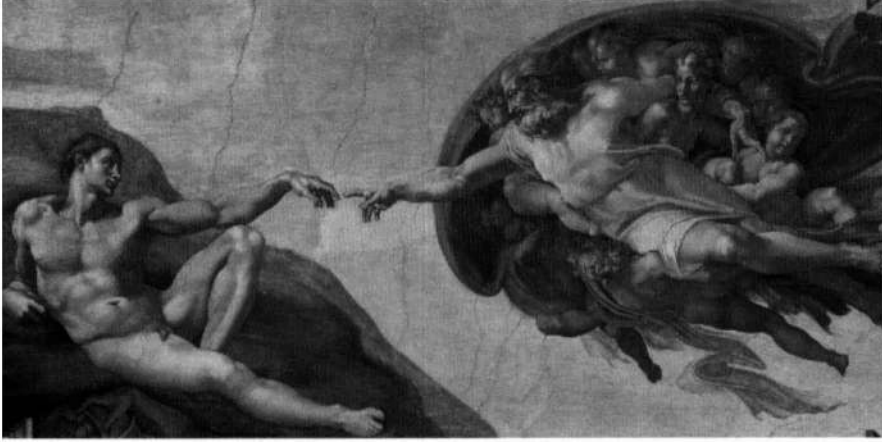
Bu sorunun cevabı, bizi, asıl konu dışında çok uzaklara götürür. Bununla birlikte kısaca şu fikirler açıklanabilir.

Dinsel ve toplumsal spekülasyonlar, kolay bir şekilde az zahmetle geçinilmesi mümkün ve aynı zamanda, iklimin fazla bunaltıcı olmadığı yerlerde; yani insanlara, vazgeçilemez ihtiyaçlarından başka şeyleri düşünmek için, bol vakit bırakan sahalarda gelişirler. Tecrübe, bunu göstermektedir, Buda, İsa ve Hz. Muhammed'in yetişmiş oldukları çevre, buna bir örnektir. O devir-

Dinsel ve toplumsal spekülasyonlar, kolay bir şekilde az zahmetle geçinilmesi mümkün ve aynı zamanda, iklimin fazla bunaltıcı olmadığı yerlerde; yani insanlara, vazgeçilemez ihtiyaçlarından başka şeyleri düşünmek için, bol vakit bırakan sahalarda gelişirler. Tecrübe, bunu göstermektedir.

Akdeniz havzasında ve civarında yaşayan insanlar, Roma tarafından siyaseten birleştirildikleri zamanlarda, kültür ve fikirce yüksek, fakat birçok sebepler dolayısıyla acizdiler.

Her âlimin doğa ve olayları doğrudan doğruya araştırma ve onlar üzerine kafa yorup, bir hüküm çıkarmaya çalışması, Rönesans denilen tarihi olayın, kısmen temel taşı ve kısmen de en önemli yansımasını oluşturur.

lerdeki Türkelleri ise, bu tarzda spekülâtif fikirlerin doğup büyümesine en az uygun olan çevre idi.

Akdeniz havzasında ve civarında yaşayan insanlar, Roma tarafından siyaseten birleştirildikleri zamanlarda, kültür ve fikirce yüksek, fakat birçok sebepler dolayısıyla acizdiler. Ve bu yüzden her türlü düşüncenin üstünde eziliyorlardı ve ezildiklerini hissediyorlardı. Bu durum, dünya hayatının asıl hayatı olmayıp, ruhanî hayatın zorunlu olduğu ve Roma imparatorluğunun en büyük resmî mabudu olan, bu dünyada mutlak güç, olarak görünen imparatorun eşdeğeri olarak, öbür dünyada, aynı şekilde mutlak güç bir Allah bulunduğu fikrinin yayılıp kökleşmesine, en büyük etken olmuş olmalıdır. Bu fikirler, bir sürü değişimler geçirerek, Hıristiyanlığı doğurmuşlardır. İslamiyet, bunların mantıksal hale getirmiş, her iki dünyaya; hem ahiret, hem yeryüzüne eşit şekilde uygulamış ve bu dünyaya ait kısımları son derece zapt-ı rapt altına almış ve başlangıçta özgün bir şekle bürünmüştür.

Bu tarzda fikirlerin ve İslamiyet'in inanca ait kısımlarındaki sadelik ve büyüklüğü, pek zor hayat şartları içinde yaşayan milletlere gayet çekici görünmüş olması doğaldır. Üstelik İslamiyet gibi birçok eski gelenekleri yıkan bir yöntem, ya baştan ezilmeye veya tutunabilmek için yoluna girenlere eski hallerine oranla çok fazla nimetler temin etmeye mecburdu, ve yaşayabilmesi buna bağlıydı. Bu nimetler, iki büyük imparatorluğun mirası ve az çok birleşik ve zengin bir devletin vücut bulması olmuştur.

Bunlar ve o vakit Hıristiyan âlemindeki anarşi ve sefalete eşdeğer, İslam âleminde görülen düzen ve görece refah, onda içkin olan taşlaşma özelliğinin henüz gizli bulunması ve nihayet coğrafi yakınlık Türkleri bu kültüre yaklaştırmış olan etmenlerden bazılarıdır. Bundan başka, İslamiyet, hükümdara, Daralardan ve Roma imparatorluklarından beri hiçbir teşkilatın veremediği bir nüfuz ve yetki veriyordu veya veriyor görünüyordu. Bu durum, Türk prensleri için, büyük bir çekim olmuştur.

Türkler, İslam âlemine girmeye başladıkları zaman bu âlemin hali ve Türklerin ona ettikleri iyilikten ve sağladıkları gelişmeden daha önce bahsetmiştim.

İşte bu Müslüman Türk âleminin karşısında rakip olarak duran Hıristiyan Avrupa âleminin durumu incelenecek olursa şunlar görülür:

Hıristiyan dininin kurucusu olan İsa, şayet hakikaten yaşamış ise, ne bir devlet idare etmiş, ne de bu konuda esaslı kurallar bırakmıştır. O, sadece mazlum bir milletin, mazlum bir hayalperesti olup, bütün insanlara bile değil, sadece Benî İsrail'e, hayat ve mutluluğun bu dünyada değil, ahrette olduğunu telkin, ve bazı basit ahlaki kavramlara uymayı tavsiye etmiştir. Ondan sonra, ona atfen kurulan din ve bu dine mensup milletler, sonu gelmez değişimler geçirmişler, kah mazlum kah zalim olmuşlar, kah ruhaniler ve onların başları olan Papa, bütün hükümdarlara hükmedip tahtlar vermiş ve tahtlar almış ve İncil'in, kendi anladığı ve tefsir ettiği tarzda, bütün kanun ve idare kurallarının temelini teşkil etmesini

temine çalışmış, kah hükümdarlar Papaları indirip çıkarmış ve neticede, bir yazarın dediği gibi, en bariz vasfı, Hıristiyanlıkla hiç alakası olmamaktan ibaret olan, bugünkü Hıristiyan denilen medeniyet, meydana gelmiştir.

XV. yüzyılda ise bu medeniyet, Papazların maddî değilse bile manevî baskısı altında bulunuyor idi. Orada hükümdarlar, İslam âlemindeki gibi, halifelik iddiasını ileri sürmedikleri veya o iddiayı ileri süren birini takliden aynı tavırları takinmadıkları için, İslam hükümdarları derecesinde nüfuz sahibi olmamakta ve yer ve zamana daha ziyade uymakta idiler. Bunlar uzun zamanlar, örneğin Fransa ve Almanya'da, Cengiz Devleti'nde olduğu gibi bir kurultay tarafından yönetilmişlerdir. Papazlar, genel hukuku, ezeli ve ebedî addolunan esaslar üzerinde bina etmek arzusunda, İslam ulemasından geri kalmamakla beraber, bunların elinde Kur'an ve sünnet gibi esaslar bulunmadığı ve İncil ile Hıristiyanlığın ilk asırlarında yetişmiş azizlerin yazıları o derece kapsama ve kutsiyete sahip olmadıkları için, bu konuda tam ve sürekli bir başarı elde edememişlerdir. Bu yüzden, Hıristiyan devletleri zamanın ihtiyaçlarına daha fazla uymaya ve gerçek kuvvetleri daha fazla dikkate almaya mecbur olmuş ve daha az gelenek ve daha çok gerçeğe dayanmışlardır. Özetle, batıda, ruhanilere karşı koyma daha kolay olmuştur.

Bundan başka Avrupa'da, ruhanî başkan olan Papa ile, cismanî reis olan hükümdarlar başka başka ve genellikle birbirine

Avrupa'da, ruhanî başkan olan Papa ile, cismanî reis olan hükümdarlar başka başka ve genellikle birbirine rakip oldukları için biri diğerini dengelemiş, İslam âlemindeki hüküm derecesini bulamamışlar ve yenilikler ise daima daha kolaylıkla koruyucu bulabilmişlerdir.

Erasmus ve Luther'in çalışabilmeleri ve başarılı olabilmeleri, ancak batı âlemine, ruhanî başkanlıkla devlet başkanlığının başka başka ve dolayısıyla genellikle birbirine rakip ellerde bulunması ve aydınların bu durumu kullanmayı bilmeleri sayesinde mümkün olmuştur.

rakip oldukları için biri diğerini dengelemiş, İslam âlemindeki hüküm derecesini bula-mamışlar ve yenilikler ise daima daha kö-laylıkla koruyucu bulabilmişlerdir.

Avrupa'nın bilim sahasındaki mesaisini araştırırsak şunları görürüz:

XVI. yüzyılın baş ve hatta ortalarına kadar bilimsel esas ve yöntem şu idi: Eski Yunan âlimleri ve biraz da onlardan sonra gelen Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Rüşd gibi Türk ve Müslüman alimleri hemen her ilmin prensiplerini vermiş ve bu prensiplerin ana hat-larını açıklamışlardır ve bu hususta yeniden yapılacak hemen hiçbir şey kalmamıştır. Bununla beraber, yeni âlimlere düşen vazi-fe, bu esaslar çerçevesinde, eski âlimlerin fikirlerini araştırma ve tartışarak onlardan hükümler çıkarmaktır. Buna, Skolâstik der-ler. Doğrudan doğruya tabiat ve olayları araştırıp mevcut bilgiyi büyütme, bu yolda araştırmalar üzerine kafa yorup hükümler çıkartmak, pek az kimsenin aklına geliyordu.

Bu zihniyetin kırılıp her âlimin doğa ve olayları doğrudan doğruya araştırma ve onlar üzerine kafa yorup, bir hüküm çıkar-maya çalışması, Rönesans denilen tarihi olayın, kısmen temel taşı ve kısmen de en önemli yansımasını oluşturur.

Bunda en mühim etken, şüphesiz, mat-baa olmuştur. Çünkü onun sayesinde XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kitapların çoğalıp ucuzlaması, eskisine oranla pek çok kişinin bilim ve araştırmaya heves et-mesine sebep olmuş, öncelikle, fırsatsızlık yüzünden sönmeye ve gölgede kalmaya mahkûm birçok zekanın gelişmesini müm-kün kılmış; ikinci olarak, gittikçe çoğalan

araştırmacıların hepsinin, Aristoteles veya Fârâbî'nin, yüzyıllarca çevrile çevrile ar-tık tefsir ve tevil edilecek yerleri kalmamış olan eserleri üzerine beyin çürütmelerinin anlamsızlığı anlaşılmış, doğrudan doğruya doğa ve olayları araştırmaya koyulanlar ço-ğalmış ve ilim için "Renaissance" yani, yeni doğum olayı meydana gelmiştir.

Bilim sahasında serbest fikir işleterek çalışan ilk kişilerden birisi, Leonardo Da Vinci'dir. Mesaisi XV. yüzyılın sonlarında, yani İkinci Bayezid zamanlarındadır. Fakat papazlardan korktuğu için bir şey yazama-mıştır.

Ondan sonra, Kopernik, XVI. yüzyılın ilk yarısında, yani, Selim ve Kanuni zaman-larında mekanik ve astronomi bilimlerini çağdaş şekillerine sokmuştur, onu takiben, XVIII. yüzyılın başlangıçlarına kadar geçen zamanda kimya hariç, bütün doğa bilimle-ri çağdaş şekillerini almışlardır. Karlofça Antlaşması imzalandığı zaman bu hareket seyrini hemen hemen bitirmişti; aslında, matematik ve fiziğin bazı alanlarında büyük ün bırakmış olan âlim ve kâşiflerin ölüm tarihleri şunlardır: Kepler: 1630, Galileo: 1642, Descartes: 1650, Huygens: 1695, Leibniz: 1726, Newton: 1727.

Bunlardan Galileo, keşif ve görüşleri Tevrat ve İncil'e aykırı olduğu için, Papaz-ların baskısına uğramış ve hayatını kur-tarmak için, imanını yenilemeye mecbur olmuştur. Bu olay, batıda; ölmekte olan

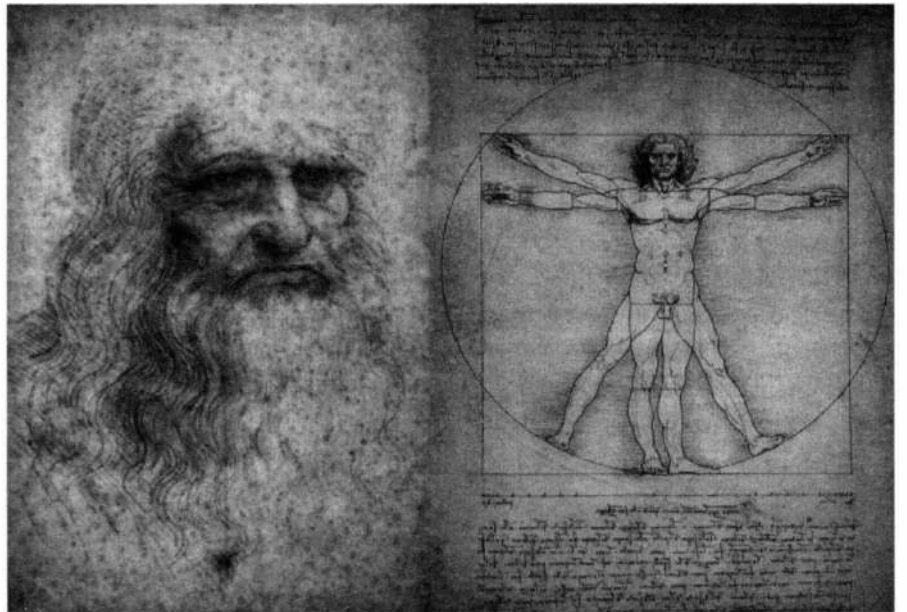
şuursuz tutuculuğun son bir gayretiydi. İkinci Bayezid zamanında matematikçi To-katlı Lütî'nin ulema fetvasıyla idamı ise, Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni kökleşen şuursuz tutuculuğun, ilk mühim sonuçla-rından idi. Bu sebeple, birinci olay, batının yükselmesini durduramamıştır. İkinci ise, Müslüman Türklüğün çöküş sebeplerinin başında kaydedilmeye değerdir.

Batı'daki bu bilimsel hareket, Protestan mezheplerini meydana getiren ve "Reforme Religieuse" yani dini ıslah denilen; siyasî ve toplumsal hareketin başarılı ilerlemesiyle bir arada olmuştur ve denilebilir ki, bu iki hareket birbirini destekleyerek ilerlemiş ve başarılı olmuştur.

Dini ıslah hareketinin, başlıca evreleri şunlardır:

Matbaanın kullanımı sayesinde, he-men toptan papazların elinde bulunan üni-versiteler dışında skolastik düşünceye çok önem vermeyen ve eğitim hareketi oluş-muş ve birçok yazar bastırdıkları kitapları skolastik âlimleri ve üniversite öğrencileri kadar, dışarı için, özellikle hükümdarlar ve zenginler için bastırmışlardır. Bu yüzden, o zamana kadar bilim dili olan Latince yerine yerel dillerin geçmesi olayı doğmuştur.

Bu yazarlar içinde Erasmus isminde bir Felemenk'li ve onun yolundan giden bir takım yazarlar XVI. yüzyılın başlarında, İn-cil ve bütün mukaddes kitapları doğrudan doğruya ve sonradan gelen yorumcuları

Bilim sahasında serbest fikir işleterek çalışan ilk kişilerden birisi, Leonardo Da Vinci'dir.

Matbaa, milli duyguyu oluşturan hislerin toplamına, daha önceleri hiç mevcut olmamış bir genişlik, • derinlik ve özellikle bilinç vermiş ve onları halk kitleleri arasına yaymıştır.

dikkate almadan araştırmaya koyulmuş ve hurafeleri, din ulemasının hayalî bilimlerini, ahlaksızlık ve kabiliyetlerini eleştirmeye başlamışlardır. İşte bu yazarlar papazlar ve üniversite hocaları tarafından baskıya maruz kalmakla birlikte, birçok hükümdarlar ve hatta o sırada aydın bir kişi olan ve kilisenin ıslaha ihtiyacını takdir eden Papa tarafından himaye görmüşlerdir.

Protestanlığın kurucusu olan Luther'e gelince, bu kişinin 1520-25 seneleri arasındaki yazı ve propagandaları şunlara dayanmaktadır:

Herkes İncil'i vicdanına göre, Papa veya Konsüllere bağlı olmadan açıklayabilir, dualar anlaşılacak şekilde yani millî lisanla olmalıdır, hükümdar, yani devlet kiliseye değil, kilise, hükümdar ve devlete bağlı olmalıdır.

O da Papa'ya ve ona bağlı ve taraftar bazı hükümdarlara karşı birçok hükümdarların himayesine mazhar olmuştur.

Biraz önce söylemiş olduklarımızı tekrar ederek, dikkatinizi şu yöne çekmek isterim ki, Erasmus ve Luther'in çalışabilmeleri ve başarılı olabilmeleri, ancak batı âleminde, ruhanî başkanlıkla devlet başkanlığının başka başka ve dolayısıyla genellikle birbirine rakip ellerde bulunması ve aydınların bu durumu kullanmayı bilmeleri sayesinde mümkün olmuştur. Halbuki, Osmanlı imparatorluğunda ve Türk ve İslam âlemin-

de daima ruhanî başkanla devlet başkanı aynı kişi idi. Bundan dolayı oralarda eski toplumsal çerçevenin aydın ve yenilikçilere direnmesi ve hatta onları ezmesi daha çok kolay olmuştur. Diğer taraftan halife, hem Allah'ın, hem de mutlak bir hükümdar olan Peygamber'in tebliğ aracıdır; Papa ise yalnız bir Havari olan Piyer'in halefi idi ve dolayısıyla bu kişinin cismanî hüküm iddialarını destekleyecek tarihî ve hukukî deliller bulması çok zordu.

Luther ve taraftarlarının başarıları pek kanlı savaşlardan sonra olmuştur. Fakat bu sayede, bir yüzyıl geçmeden Hristiyan âleminde, Katolik kalan memleketler dâhil, devlet işlerinin dinî kayıtlardan hemen bütün şekilde serbest olması ve dinin itikat, ibadet ve bazı genel ahlak kurallarından ibaret kalması mümkün olmuştur.

Ondan sonra siyaset vesairede, farklı menfaatler ve olaylar, öbür dünya endişesini bu dünyada hüküm aracı yapanların baskısından kurtularak, serbestçe çarpışmaya başlamışlardır. Mevcut yöntem ve kanunlara, menfaat dolayısıyla yapışanlar, ilerlemeye engel olmak için semavî ve ilahî kuvvetlere başvuramaz olunca, yani, hükümetler ortaya çıkan her yeni durumda, o durumun gereğine göre önlem almakta serbest olunca, topluluk ileri gitmiş ve sürekli yükselmiştir. İslam âleminde ise bu hal, ancak Türkiye Cumhuriyeti'yle başlamıştır.

Efendiler;

Matbaanın diğer bir etkisi de, milli duyguların uyanması olmuştur. O zamana kadar, eski devrin "cité" teşkilatını bırakırsak, insanları genel hayatta birbirine bağlayan duygular, kabileye, hükümdar hanedanına veya dine ait duygulardır. Avrupa'da ise, kabile teşkilatı çoktan kalkmış ve yalnız son iki teşkilat kalmıştır; bu gibi hislerin köken ve hikmetlerini araştırma, bizi çok uzaklara götürebilir; yalnız şunu diyebiliriz ki, hanedana bağlılık, kabileye bağlılığın gelişmişidir ve himaye ve yardımı görülen bir topluma bağlılığın bir şeklidir. Dine bağlılıkta da bu his vardır ve bundan başka ruhî ve uhrevî diğer birçok hisler vardır. Matbaa sayesinde eğitimin yaygınlaşması bu gibi hisleri kuvvetlendirmek için şüphesiz emsalsiz bir araç olabilirdi ve kısmen de olmuştur; fakat bu iki his, yüzyıllardan beri saray ve papazlar tarafından, çok defa yüzüstü kullanılıp cahil halkı kendi menfaatleri uğruna kullanmış olduğu için, eğitimin yayılması, gözlerin açılmasını ve halkın bu gibi kullanılmalarına daha güçlükle kapılmasına sebep olmuştur ve bu suretle, bu iki hissî netice de hafifletilmiştir. Bu iki hissînin bu yüzden kaybettikleri zemini, daha sonraları eşsiz bir kuvvete sahip olacak, diğer bir his işgal etmiştir; milliyet hissi; bu duygunun kökleri arasında şunlar görülür: Bu, öncelikle aynı dili konuşan ve aynı kitapları ve gazeteleri okumakla, aynı zevkleri duyan, aynı tarzda düşünmeye alışan, aynı olaylarla üzülen, aynı geçmiş ile gurur duyan, gelecek için aynı ümitleri taşıyan insanları birbirine bağlayan histir. Bundan başka, yarar ve ihtiyaçlarını, basılmış kitap ve gazeteler sa-

Mevcut yöntem ve kanunlara, menfaat dolayısıyla yapışanlar, ilerlemeye engel olmak için semavî ve ilahî kuvvetlere başvuramaz olunca, yani, hükümetler ortaya çıkan her yeni durumda, o durumun gereğine göre önlem almakta serbest olunca, topluluk ileri gitmiş ve sürekli yükselmiştir.

Avrupa'nın iktisadî gelişiminde üçüncü etken coğrafi keşifler ve özellikle Amerika'nın keşfi olmuştur. Bu suretle hem yeni birçok hammadde, hem de yeni pazarlar sağlanmıştır. Fakat bunların da üstünde olarak, Amerika'nın ilk devirlerinde, Avrupa'ya etmiş olduğu en büyük hizmet, ona vermiş olduğu yüksek miktarda altın ve gümüştür.

yesinde daha çabuk ve anlayışlı bir şekilde takdir eden insanların, birbirine duyduğu dayanışmadır.

Dinde ve hanedana bağlılıkta dahi, bu esasların bir kısmı var ise de, matbaa, milli duyguyu oluşturan ve kısmen de yani olan, bu hislerin toplamına, daha önceleri hiç mevcut olmamış bir genişlik, derinlik ve özellikle bilinç vermiş ve onları halk kitleleri arasına yaymıştır.

Bu yeni hisler, XVIII. yüzyılın sonlarından Fransız Büyük İhtilali'yle beraber top gibi patlayacaklardır. Fakat, XVII. yüzyılın başlarında bile bunlar, kendilerini hissettirmeye başlamışlar ve hükümdarlar, onları, hiç olmazsa yararlanma amacıyla, göz önünde tutmaya mecbur olmuşlardır.

İslam âleminde ise, bu duygular, ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında etkilerini göstermeye başlayacaklardır.

Avrupa'nın iktisadî gelişimine gelince bunda üç büyük etmen vardır.

Birincisi, Papazların faize karşı açıkladıkları yasaklara XIV. yüzyılın ilk yarısından itibaren o kadar önem verilmemeye başlanması ve özellikle XVII. yüzyılda işin tam bir serbestlik ve aleniyete dökülmesidir. Bu sayede, yüzde sekiz civarında para bulmak ve hisse çıkararak halkta dağınık olup yeterinde kullanılmayan ve ufak tefek işlerle arazi ve binaya yatırılan paraları, büyük şirketler elinde toplayıp ticaret ve sanayide kullanmak mümkün olmuş ve gittikçe

büyüyen bir bankacılık ve hisse alıp satımı hareketi uyanmıştır. Aynı zamanda serbest faizcilik, gizli tefeciliğin en amansız düşmanı olmuştur.

İkincisi, XVI. yüzyıldan itibaren yeni bir gelişmeye başlayan doğa bilimlerinin XVII. yüzyılda sanayide uygulamaya başlanması ve tekstil ve kâğıt üretimi ve matbaacılık gibi konularda kah insan, kah su kuvvetiyle işleyen birçok makinelerin icadı ve madencilikte yeni yeni yöntemlerin kullanılması olmuştur.

Kör bir tutuculuk ve cehalet, Osmanlı İmparatorluğu'nu ve İslam âlemini bu iki sahada çalışmaktan menetmiş veya bu işlerde o kadar geç davranılmıştır ki, hayat mücadelesinde onlardan ciddi bir fayda alınmasına meydan bırakmamıştır.

XVII. yüzyılda başlayan bu fark, zamanın ilerlemesi ve Avrupa'da bilim ve sanayinin ilerlemesiyle gittikçe derinleşecek ve Türk Müslüman âlemlerini Avrupa'ya oranla gittikçe daha fakir ve zayıf bırakmak suretiyle, onların çöküşünde pek önemli bir rol oynayacaktır. Avrupa'da yapılan her yeni keşif, onu vaktinde alamayan doğu için, yeni bir darbe mahiyetinde olacaktır. Bu darbelerin en önemlisinin buhar makinesi olduğuna şüphe yoktur.

Avrupa ile doğu arasında, bilim, iktisat ve askerî fen konularındaki uçurum kolaylıkla aşılmayacak bir mahiyet aldıktan sonra, gözler açılmış ise de, kaybedilmiş zamanın telafisi mümkün olamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda buna, içeriğine

ilerde bahsedeceğim kapitülasyonlar, özellikle sebebiyet vermiştir.

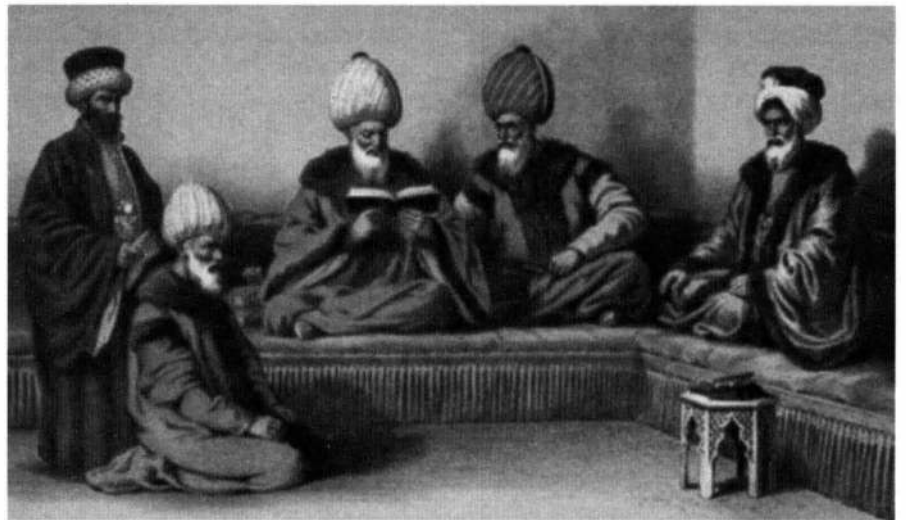
Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa memleketleri seviyesine çıkarabilmek için, öncelikle iktisadî olarak yükseltmek gerekirdi ki, bunun için de, en büyük servet kaynaklarından biri olan büyük sanayiye kurmak ve yabancı rekabeti yüzünden ölmeye yüz tutan yerli küçük sanayiye ölümünden kurtarmak gerekirdi; bu ise Avrupa'da, özellikle buhar makinelerinin icadından sonra yapılmış olduğu gibi, gümrük himayesine bağlıydı. Halbuki, kapitülasyonlar buna imkan bırakmıyorlardı.

Bu suretle işte bu devlet, komşularından geri kalmanın acılarını, uzun zamanlar, tam bir şekilde tattı. Ordusunu kuvvetlendirebilmek için iktisadî olarak yükselmeye muhtaçtı, bu yükselişe engel olan kapitülasyonları atmak için ise daha önce kuvvetlenmiş bulunmaya muhtaçtı; çünkü yabancı devletler kendilerine bir sürü yarar sağlayan kapitülasyonlardan, ancak kuvvet karşısında vazgeçebilirlerdi. Osmanlı İmparatorluğu, batıncaya kadar, bu kısır dönünün içinden çıkamamıştır.

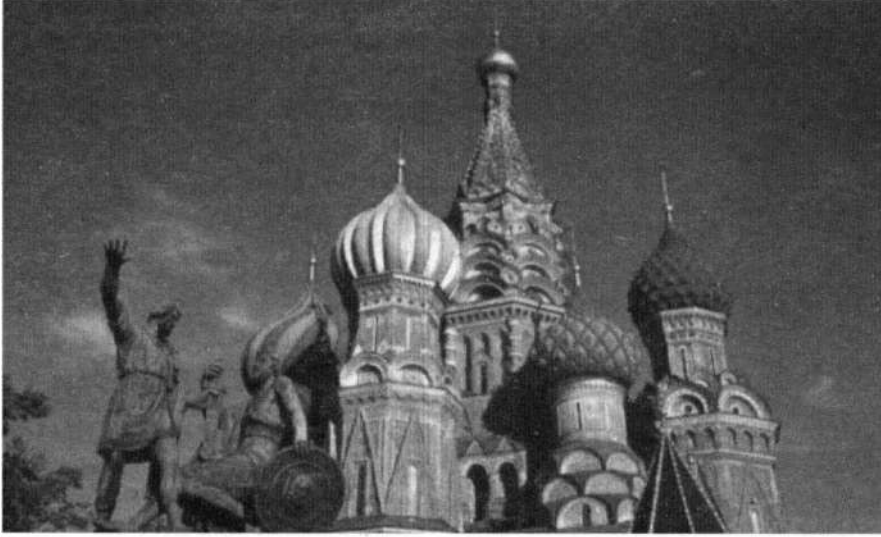
Arkadaşlar;

XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nu ve İslam âlemini Avrupa'ya oranla bariz suretle geri bırakan işte bu iki tür etken, esas ve kaynağı itibarıyla sırf dinî ve toplumsal içeriktedir.

İktisadî meseleleri birbirinden ayırmak için coğrafi içerikte olan etkenlerden de burada bahsedeceğim.

XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nu ve İslam âlemini Avrupa'ya oranla bariz suretle geri bırakan etkenler, esas ve kaynağı itibarıyla sırf dinî ve toplumsal içeriktedir.

Altın Ordu Devleti'ni dağıtmış ve Sibiry'a'yı fethetmiş olan Rusya, bu bölgeden geçen yolu devam ettirip geliştirerek XVII. yüzyıldan itibaren bütün kuzey ve batı Çin'in geçişini kendi elindeki kuzey kara yollarından geçirmeyi başarmıştı.

Avrupa'nın iktisadî gelişiminde üçüncü etken coğrafi keşifler ve özellikle Amerika'nın keşfi olmuştur. Bu suretle hem yeni birçok hammadde, hem de yeni pazarlar sağlanmıştır. Fakat bunların da üstünde olarak, Amerika'nın ilk devirlerinde, Avrupa'ya etmiş olduğu en büyük hizmet, ona vermiş olduğu yüksek miktarda altın ve gümüşdür.

Oraya tüfek ve top sahibi olarak giden Avrupalılar, en gelişmiş yerlerde, medenî seviyesi Firavunların Mısır'ı ve nihayet Daraların İran'ı derecesini bulan bir kıtaya dâhil olmuşlar ve ilk hamlede devlet hazinelerinde altın ve kıymetli ne varsa yağma etmişlerdir. Ondan sonradır ki, Amerika'nın altın ve gümüş madenlerini işletmeye koyulmuşlardır. Bu yüzden Avrupa'da bulunan kıymetli maden bolluğu sayesinde, XVI. yüzyılın sonlarında, altının alım kabiliyeti bir yüzyıl öncesine göre üç kat azalmış, yani hayat pahalılığı o oranda artmıştı. Altın ve gümüş miktarının derece derece artması ve bu madenlerin alım kabiliyetlerinin keza derece derece düşüşü yani hayatın pahalılaşması, XVII. yüzyılın sonlarına kadar, kısa olan istisnaî bazı devirler dışında, devam etmiştir.

Eşyanın ve değişim maddelerinin azalmasından değil, sırf paranın çoğalmasından meydana gelen bu pahalılaşma olayı, Avrupa'da üretimin artmasına ve iş görmek için sermayelerin toplanmasına büyük bir faktör olmuştur. Çünkü paranın kıymeti derece derece düştüğü için çalışanlar, gelir

sahiplerine oranla daha müsait vaziyette olmuşlar, parayı işletmek, saklamaktan, aksiyon sahibi olmak, obligasyon sahibi olmaktan daha karlı olmuş ve teşekkül eden her şirket ve fabrika, aldığı tesis sermayesinin bedelini ödemek için, kolaylığı başarmıştır.

Dört-beş senedir şahidi olduğumuz, üzücü olayın ezici etkileri, bahsettiğimiz devirlerdeki iktisadî inkişaf kolaylıklarını daha iyi takdir ettirir.

Fakat bu vaziyetten yararlanmak için öncelikle, faizin meşruluğunu ve ikinci olarak doğa bilimleri ve onlara dayanan sanayiye kabul ve uygulamak gerekirdi. Örneğin, ellerinde hemen hiç altın madeni bulunmayan Fransız, Alman ve İngilizler bu işten ticaretleri, bankacılıkları ve sanayileri sayesinde, maden sahibi olan İspanyol ve Portekizliler'den daha az yararlanmamışlardır. Fakat Osmanlı İmparatorluğu ve İslam âlemi, yeni doğan bu akımlardan pek az ve belki de, hemen hiç pay kapamamıştır. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren, Osmanlı İmparatorluğunda, sonu gelmeyen para sıkıntısı ve iktisadî çöküş bunu göstermektedir.

Bununla beraber, işte bu üçüncü etmen, daha çok coğrafi içerikte olup Atlas Okyanusu'nun kıyılarında bulunan devletlere bir dereceye kadar kolaylık bahsettiği için esas itibarıyla, Türklük aleyhine çalışmış olan, konferansının başlarında bahsetmiş olduğum tabii kuvvetlerden biri addolunmalıdır.

Burada XV. yüzyılın sonlarından itibaren Türklüğün, hem Osmanlı hem Orta Asya Türklüğünün, aleyhine çalışmaya başlamış olan diğer bir iktisadî etmeden bahsetmek gerekir; bu da, Avrupa'dan Hint ve Çin'e gitmek için, Afrika kuzeyinden dolaşan ve yalnız denizden geçmek suretiyle farklı aktarmaları gereksiz kılan yolun bulunmasıdır. Bu yolla bütün Türk âlemi mühim bir geçiş yolunu kaybetmiştir ve Avrupa'nın zenginleşmesi yüzünden artan ticaret, bu zararın önemini arttırmıştır.

Bununla beraber, Türk âlemi için bu geçiş yolunun bir kısmını korumak mümkündü. Fakat, bunun olması şu şartlara bağlıydı:

Öncelikle, Türk âlemi gerileme dönemine gelmemiş olmalıydı, ikinci olarak; bu âlemde hâkim olan askerî ruh ve zihniyet ve padişahların sırf askerî zaferlerle şöhret kazanmak ihtirası yerine, iktisadî işleri bilinçli şekilde düşünüp halletmeye çalışacak eğilim ve bu yolda kararlı olacak azim gerekliydi.

Bu iki şart gerçekleşmediği için, bu geçiş yolunun kısmen olsun korunması mümkün olamamıştır. Bunun mümkün olduğunun en iyi örneği Rusya'dır. Altın Ordu Devleti'ni dağıtmış ve Sibiry'a'yı fethetmiş olan bu devlet, bu bölgeden geçen yolu devam ettirip geliştirmiş ve XVII. yüzyıldan itibaren bütün kuzey ve batı Çin'in geçişini

İktisadî çöküş etmenleri arasında bulunan, faiz konusunda serbest hareketten ve onun doğurduğu ticaret ve bankacılık faaliyetinden ve bilimin icat ettiği makinelerden mahrum kalmamız veya bunlardan geç istifade etmemiz, sırf tutuculuğun ve onun doğurduğu cehalet ve takdirsizliğin ürünüdür. Bu etmenler, toplumsal özellikleri belirtir.

kendi elindeki kuzey kara yollarından geçirmeyi başarmıştı. Türk âlemi; daha biraz önce söylediğim gibi hareket edebilseydi, hem batı Çin, hem de kuzey Hindistan için aynı şeyi yapabilirdi. O zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nda, bu yolda düşünceler eksik olmamışsa da, bu fikirlerin hiçbiri gerçekleştirilememiştir; çünkü o yolda düzenli bir siyaset takibi için bütünü başka zihniyet ve başka çalışma tarzı gerekliydi. Süveyş Kanalı'nın açılması, Volga ve Don nehirleri arasında bir kanal yaparak, Karadeniz'in Hazar deniziyle birleştirilmesi hakkında, tarihimizde gördüğümüz düşüncelerin gerçekleştirilmemesi hep bahsettiğimiz zihniyetin sonucudur.

Efendiler;

Burada söylediklerimin bazılarını tekrar ile bir noktayı aydınlatmaya çalışacağım. Birçok kişi, zanneder ki, Müslüman Türklüğün ve genelde doğunun çöküşünde en mühim etmenler iktisadî içerikte olanlardır ve toplumsal etmenler ikinci derecedir. Beni tersi kanaatte bulunmaya iten deliller şunlardır:

İktisadî çöküş etmenleri arasında bulunan, faiz konusunda serbest hareketten ve onun doğurduğu ticaret ve bankacılık faaliyetinden ve bilimin icat ettiği makinelerden mahrum kalmamız veya bunlardan geç istifade etmemiz, sırf tutuculuğun ve onun doğurduğu cehalet ve takdirsizliğin ürünüdür. Bu etmenler, toplumsal özellikleri belirtir. Bununla beraber, bunları bir tarafa bırakacağım. İktisadî ve coğrafi içerikte olan diğer etmenleri alalım: Bunlar, demin söylediğim gibi birtakım Avrupa memleketlerinin XVI. yüzyıldan itibaren birçok sömürge elde etmeleri, altın madenlerine sahip olmaları ve Çin'le Hint gibi doğu Asya ülkelerinin Avrupa ile olan geçiş yolunu Türklerin elinden almaları ve bunu kuzey Afrika'dan dolaşan yoldan geçirmeleri gibi üç esaslı özelliğe ayrılır.

Kültürce diğer Avrupa milletlerinin aynı olan, İskandinav, Germen ve İtalya ülke ve milletlerini alacak olursak, şunları görürüz; bunlardan hiçbiri kayda değer altın madenlerine sahip olmamışlardır, iki birinciler işe yarar sömürgeler bulamamış ve doğu Asya geçiş yolundan yararlanacak bir mevki kazanamamışlardır.

Üçüncü gruba, yani İtalyan memleketlerine geline; bunlar, doğu Asya malları

Osmanlı İmparatorluğu'nda, dönüm noktası, yani duraklamanın başlangıcı fikrimce, İkinci Bayezid zamanıdır.

nakliyeciliğini Türk âlemi ile birlikte kaybetmişler ve keza XVI. yüzyıldan itibaren bütün sömürgeleri ellerinden gitmiştir.

Halbuki bu milletler, sömürgeye, zengin altın madenlerine sahip olan ve coğrafi mevkileri dolayısıyla, doğu Asya nakliyeciliğinden yararlanabilen, aynı kültüre dahil diğer Avrupa milletlerinden, hiçbir sahada göze çarpacak şekilde geri kalmamışlar, aksine birçok konularda onların bazılarının dahi ileri gitmişlerdir.

İsimlerini söylediğimiz bu üç millet toplamıyla, Müslüman Türklük âlemi arasında kültür, servet vesaire hususlarındaki fark, bizim çöküşümüzün bu iktisadî ve coğrafi sebeplerden olmadığını gösterir.

Doğu'da, en önemli çöküş etmenlerinin coğrafi ve iktisadî değil, kültürel ve toplumsal olduğunda ısrar edebiliriz ve diyebiliriz ki Avrupa'nın üstünlüğünü sağlayan ne sömürgelerdir, ne Hint Çin yoludur, ne altın madenleridir, ne de ırksal veya iklimsel bir üstünlüktür. Fakat, sadece kültürdür.

Macarlar gibi Avrupa kültürünü kabul etmiş Türklerin en yüksek seviyeyi korumaları çöküşün, ırksal sebeplerden olmadığını göstermektedir.

Çöküşün kültürel ve toplumsal sebeplerden ileri geldiğini gösteren delil ise şudur: Büyük Okyanus'tan Atlas Okyanusu'na, Ekvator'dan Kuzey Kutbu'na kadar yayılan sahanın birçok kısımlarında, her türlü iklim ve yaşama şartları içinde, Müslüman kültürüne veya genellikle dini dünyadan ayırmamış bir kültüre sahip hemen her ırka mensup milletler yaşamaktadır. Bunların memleketleri ise ya haraptır, ya aynı şartlara sahip Avrupa memleketlerine oranla pek fakir veya geridir veyahut çeşitli şekil ve derecede sömürge vaziyetine düşmüştür.

Halbuki Avrupa, kültürünü yenileştirmeden önce, iklim vesaire şartlar aynı iken, vaziyet hemen hemen kötüydü. Bununla birlikte doğuda, en önemli çöküş etmenlerinin coğrafi ve iktisadî değil, kültürel ve toplumsal olduğunda ısrar edebiliriz ve diyebiliriz ki Avrupa'nın üstünlüğünü sağlayan ne sömürgelerdir, ne Hint Çin yoludur, ne altın madenleridir, ne de ırksal veya iklimsel bir üstünlüktür. Fakat, sadece kültürdür.

Efendiler;

İslam ve Hristiyan âlemlerinin kıyaslanması özetlenecek olursa, şu sonuca varılır:

İslam âleminde başlangıçta daha büyük bir düzen ve birlik, daha parlak medeniyet ve daha çabuk ilerleme görülür, Hristiyan âleminde ise başlangıçta dağınıklık, perişanlık, sefalet, ilkelik daha açıktır. Buna karşın, İslam âleminde her gelişme bir durgunluğun girişi olup, yeni bir ilerleme için, taze Türk kanı almak lazım gelmiştir. Avrupa'da ise, zamanın ihtiyaçlarına uymayan her türlü egemenlik, daha kolaylıkla uzaklaştırılabileceği için Hristiyan âlemi serbest gelişim yolunu daha kolaylıkla bulabilmiştir.

Avrupa, Rönesans ve Reform kapılarında iken, İslam devletlerindeki durgunluk olaylarının meydana geliş zamanlarını araştırırsak şunları görürüz:

Osmanlı İmparatorluğu'nda, dönüm noktası, yani duraklamanın başlangıcı fikrimce, İkinci Bayezid zamanıdır. Tokatlı Lütfi gibi bir matematikçinin, dinsizlik ve zındıklık suçlaması ve ulemadan fetva alın-

Osmanlı'da kudretli ve azametli padişahlar, dış siyaseti amaçları, arzuları ve ihtiraslarına dayandırmışlar ve teşkilat ve iç siyasetlerini, dış siyasetteki ihtiraslarına göre, uygulama mecburiyetinde kalmışlardır. Hâlbuki iç teşkilatın, iç siyasetin genişlik ve tahammül derecesinde bir dış siyaset takip edilmek mecburiyeti vardır. Aksi takdirde felaket ve hüsrân muhakkaktır.

ması yoluyla, idamı artık bilimsel sahada serbest çalışmaya kapıların kapandığına işarettir. Fatih devrinde saraylara girmiş olan güzel eserlerin ve Avrupalı sanatkarlar tarafından yapılmış işlerin oğlu Bayezid emriyle tahrip ettirilmesi veya satırılması bilinçsiz tutuculuğun galibiyetini ve kâfirlerce yapılmış eserlerin kötü görülmeye başlandığını gösterir.

Buna bu başlıkta bizim kaynaklarımızda henüz bir şey bulunmamış olmakla beraber, matbaa meselesini de eklemelidir. Fransızca ansiklopedinin 26. cildinin 606. sayfasında, Firmin Didot, ikinci Bayezid'in matbaayı idam cezasıyla yasakladığını yazar; bu hükümdarın meslek ve hareketlerini bildikten sonra buna inanmamak için sebep yoktur. Üstelik Bayezid devri matbaanın bize gelmesi için akla yakın surette tahmin edilebilecek zamana tesadüf eder. İslam âleminde, yukarıdan beri açıklanan ruh hali ise, Bayezid'den sonra gelen hükümdarların pek acil ve gerekli sebepler olmadan onun, güya dindar bir şekilde olan icraatından vazgeçmelerine, örneğin matbaayı, batı bilim ve sanayisini veya serbest düşünceyle bilimsel tartışmaların değerini arttırmalarına müsait değildi. Bu yüzden nice felaketlerden sonra, örneğin matbaa kurulması için gerekli olan fetva, Avrupa'ya oranla yaklaşık üç yüzyıl gecikmeyle alınabilmiş ve ilk Türk-Müslüman matbaası çalşımaya başlayabilmişti.

Yine Bayezid zamanından itibaren ki, devletin en yüksek makamları hemen bütün kullarına, yani, genel itibarıyla Türk olmayanların tekeline bırakılmaya başlanmıştır.

Bununla beraber, Sultan Selim ve Süleyman devirlerini, görünüşte ilerleme ve gerçekte duraklama devirleri olarak adlandırmak gerekir ve aslında Avrupa'nın Rönesans ve Reform hareketleri Selim ve Kanuni zamanlarında başlamış ve biz buna katılmamışızdır. Kanuni'den sonraki gericilik hareketine ve kör tutuculuğun galibiyetine gelince; bu yol biraz önce bilim yıllığından okuduğum parçadan anlaşılır. Ondan sonra biraz uyanıklık meydana gelmesi için uzun bir felaket zinciri geçirmek gerekecektir.

Medreselerden bilimleri çıkartan ve gözlemevlerini kapattıran ulema, devletin yıkılmasına çalışmak konusunda, kısmen olsun daima Yeniçeri zorbaları peşinde, Avrupa talim ve terbiye yöntemlerini memleketlere sokulmasını engellemek için hazır olacaktırlar. Patrona Halil'ler, Kabakçı Mustafa'lar, Hamdi Çavuş'lar, Anzavur'lar daima hareketlerini manevî sahada kuvvetleştirecek ulema bulacaklardır.

Bundan başka, bu mümkün ulema, fiilen hizmet etmeyen kimselerin, Yeniçeri ödeneklerinden faydalanmak gibi bir suiistimalin kalkmasına engel olmak için, Yeni-

çeri zorbaları ve bir kısım İstanbul halkı ile ittifak etmişler ve bu ittifakı dinin himayesi altında yapmaktan sıkılmayıp bahsi geçen suiistimali kaldırmaya çalışanları hep küfürle suçlamanın kolayını bulmuşlardır. Bu halin önüne ancak Yeniçeri Ocağı'nın yıkılmasıyla geçilebilmiştir.

Efendiler;

Orta Asya Türklüğü için, durmanın başlangıcı, zannımca Timur oğulları hâkimiyetinin yıkılmasını takip eden devirde, yani XVI. yüzyılın ortalarıdır.

İran için de hal böyle olmalıdır ve bu olay, ilk büyük Safevilerden sonra meydana gelmiş olmalıdır.

Hindistan için bu olay şüphesiz Avrengep'le XVII. yüzyılın ikinci yarısında başlar ve orada, Türklüğünü bilen ve iklime rağmen Türklüğün tam vasıflarını korumuş olan kısım, yalnız yönetici topluluğuyla sınırlanmış bulunduğundan Bayezid'in gücü yeten ve etkin bir çeşidi olan Avrengep ölür ölmez, her şey birden çöker ve XVIII. yüzyılın başlangıcından itibaren Hindistan toz gibi dağılır.

Büsbütün başka şartlara sahip olan Altın Ordu devletinden ve Fas'tan bahsetmeyeceğim.

Farklı Müslüman Türk devletleri için, bu suretle durgunluğa girdikleri zaman ve ondan sonraları, yeni bir dalga sayesinde

Millet, fetih meydanlarında diyar diyar dolaştırılıyorken, alınan memlekelerin ahali'si kazandıkları imtiyazlarla sabanlarına yapıyorlar ve toprak üzerinde çalışıyorlardı.

Kılıçla fetih yapanlar, sonuç olarak sabanla fetih yapanlara yerlerini terk etmeye mahkumdur.

taze kan alma imkânı kalmamıştı. Çünkü dünya çok değişmiş ve ateşli silahlar çok ilerlemişti.

Muhterem Efendiler;

Şimdiye kadar anlatmış olduğum çöküş sebepleri genel Türk ve İslâm âlemini kapsayan sebeplerdir ve bunlar arasında tutuculuğa ait olanlar, diğerlerinden daha önemlidir. Ve yalnız başlarına herhangi bir milleti yok etmek için yeterlidirler ve onlardan kısmen hariç kalan, Amerika'nın-keşfi ve Hint ve Çin'e kuzey Afrika'dan giden yolun bulunması gibi iktisadî etmenler ise ancak tutuculuk ve durgunluk yüzünden Türklük için o derece zararlı olmuşlardır...

Şimdi ise durma olayı dışında Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama çöküşünü sonuçlandıran sebeplere geçeceğim. Bunları iki büyük gruba ayırmak mümkündür: birincisi, bu devletin 'gidişine' baştan verilmiş olan yanlış yol ve onun doğurduğu parçalanma etmenlerini ve ikincisi, milli egemenliğe dayanmayan her devleti belirli bir zaman geçince çöküşe sevk eden etmenleri içerecektir. Fakat bu iki grup da tek bir kaynaktan çıkar; hükümdarın mutlakıyeti! Bu kişinin Emirül'müminin ve Halefe-i Resulullah olması ve bu sayede bir de dinî ve ruhanî birçok kuvvetlere dayanabilmesi onun mutlakıyetini hem artırmıştır hem de kuvvetlendirmiştir.

Birinci gruba dâhil olan etmenler, şu şekilde özetlenebilirler:

Hükümdar mutlaktır, devlete verilecek siyasî istikametın tayininde yegâne yetki sahibidir ve bu istikamet hükümdar değişikçe değişebilir ve milletin ihtiyaçları, daima padişahın ihtiraslarına feda edilebilir.

Bu yol, Gazi Hazretleri'nin Şubat 1923'te İzmir'de toplanan iktisat kongresinde ve aynı senede İzmit'te bir halk top-

lantısında bazı kişilerin sorularına cevaben buyurdıkları iki nutukta pek özli bir şekilde gösterilmiştir. Bu nutuklardan şu kısımları aynen alıyorum:

"Bu noktayı biraz açıklamak için hep beraber Osmanlı tarihini hatırlayalım: Osmanlı tarihinde bütün gayretler, bütün mesai milletin arzusu, işi ve gerçek ihtiyacı bakış açısından değil, şunun, bunun işini, ihtiraslarını tatmin bakış açısıyla olmuştur.

Örneğin, Fatih İstanbul'u aldıktan sonra, yani Selçuklu saltanatıyla Doğu Roma İmparatorluğu'nun mirasına konduktan sonra, Batı Roma İmparatorluğu'na da konmak istedi. Bunun için de bütün milleti bu hedefe doğru sevk etti.

Örneğin, Yavuz Selim, Fatih'in açtığı batı cephesini tespit ile beraber Asya İmparatorluğu'nu birleştirerek büyük bir İslam birliği meydana getirmek istedi.

Kanuni Süleyman, her iki cepheyi genişletmek, bütün Akdeniz'i bir Osmanlı havzası haline getirmek, Hindistan üzerinde nüfuz kurmak gibi şahane bir siyaset takip etmek istedi ve doğal olarak bunun için de asıl unsuru, milleti kullandı.

Arkadaşlar;

Bütün bu işler ve hareketler incelenecek olursa görülür ki, bu kudretli ve azametli padişahlar, dış siyaseti amaçları, arzuları ve ihtiraslarına dayandırmışlar ve teşkilat ve iç siyasetlerini, dış siyasetteki ihtiraslarına göre, uygulama mecburiyetinde kalmışlardır.

Hâlbuki iç teşkilatın, iç siyasetin genişlik ve tahammül derecesinde bir dış siyaset takip edilmek mecburiyeti vardır. Aksi takdirde felaket ve hüsrân muhakkaktır.

Hakikatten, Osmanlı Hakanları asıl bu noktayı unuttular. Bütün işlerini

ve hareketlerini, hayaller ve amaçlar üzerine bina ettiler. İç teşkilatı, dış siyasete uydurmak mecburiyeti ortaya çıkınca, ele geçirdikleri yerlerdeki unsurları, olduğu gibi korumak mecburiyetinde kaldıktan başka onlara imtiyazlar verdiler.

Diğer taraftan asıl unsuru, uzun seferlerde, fetih meydanlarında dolaştırdılar ve bu şekilde kendi kendini tahrip etmiş oluyordu.

Bu itibarla millet yani asıl unsur kendi evinde, kendi yurdunda hayat amaçlarını üretmek için çalışmaktan mahrum kalıyordu. Bu padişahlar, milleti böyle diyar diyar dolaştırmakla yetinmiyorlar, belki, fetihlerle ele geçirilen halkı memnun etmek, yabancıları memnun etmek için, asıl unsurun hukukundan iktisat kaynaklarından birçok şeyleri gelecek için onlara bahşediyorlardı.

Örneğin, Fatih zamanında Cenevizlilere verilen imtiyazlar bu şekildedir. Nitekim bu imtiyazlarla açılan yol kendisinden sonra, yayılmış bulunuyordu ve bu imtiyazlar, devletin en kuvvetli zamanında oluyordu ve bunlar yalnız şahane ihsanlar olarak oluyordu.

Kanuni zamanında Venediklilerle bir ticaret anlaşması yapılmak istenmişti. Padişah, bunu şerefine aykırı buldu. Çünkü ona göre anlaşma eşit devletler arasında yapılabildi. Hâlbuki o zaman Venedikliler bir köle makamında idiler. Öyle olmakla beraber ona müsaadelerde bulunuldu. İşte bu müsaade kelimesi daha sonra (Kapitülasyon) kelimesiyle tercüme edilmişti. Bu, arzı vermeye mecbur olanlar ve bir kale içinde mahsur olanlar arasında kullanılan bir kelimedir.

Millet, ev ve hayati amaçlarıyla meşgul olamadan diyar diyar dolaştırılıyorken bu diyarlar halkı birçok imtiyazlara sahip olarak çalışıyor, yani fatihle asıl unsuru peşine takarak kılıçla fetihler yaparken, alınan memleketlerin ahalisi kazandıkları imtiyazlarla, özerkliklerle sabanlarına yapışıyorlar ve toprak üzerinde çalışıyorlardı.

Fakat efendiler, kılıçla fetih yapanlar, sabanla fetih yapanlara sonuç olarak yerlerini terk etmeye mahkumdur.

Bu bir hakikattir ki tarihin her devrinde aynen olmuştur. Örneğin, Fransızlar Kanada'da kılıç sallarken oraya İngiliz çiftçisi girmişti. Bir müddet kılıçla saban diğerleriyle mücadele etti ve nihayet saban galip gelecek İngilizler Kanada'ya sahip oldular.

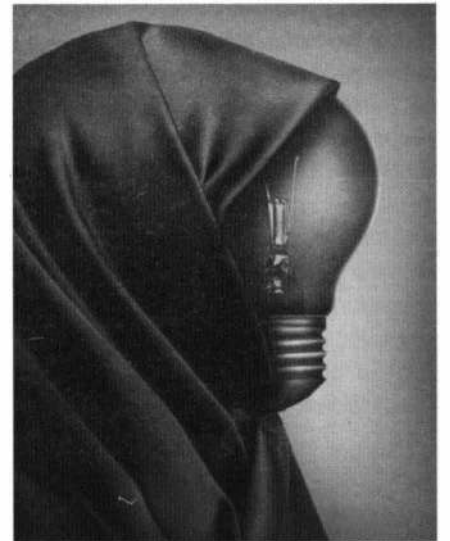
"Kutsal Tanrıça"dan "Kutsal Anne"ye kadının "fıtrati"

Kadının biyolojik ve toplumsal cinsiyeti, insan topluluklarının siyasal-toplumsal örgütlenme biçimlerinde ve hâkim ideolojilerinde, "eril" bir maddi dünyanın ve düşünüşün hâkim olduğu günden bugüne, siyasal iktidarın kendisini tanımladığı ve egemenlik kurgusunu toplumsal yaşamda yeniden ürettiği başat konulardandır. Dolayısıyla gündelik yaşam içerisinde kadın ve erkek ilişkileri de sınıflı, eşitsiz toplumsal yapının ideolojik yansımalarıyla şekillenmiştir.

Bugün Türkiye'de yaşadığımız olay ise AKP'nin kumanda ettiği hemen tüm devlet organlarınca gündelik yaşam kültüründe ve kamusal/resmi alanlarda ısrarla vurgusu yapılan (görece) "yeni" bir sosyal ve siyasal düzen/rejim ilişkileri hakkındaki tartışmalarıdır.

"Örtüsüz kadın perdesiz eve benzer. Perdesiz ev ya satılıktır ya da kiralıktır."; "Bunu feministlere anlatamazsın mesele, onlar anneliği kabul etmiyor."; "Benim bedenim diyenler feminist."; (kendisinden iş isteyen kadınlara hitaben b.n.) "Evdeki işler yetmiyor mu?"; "Kadına yönelik şiddet algıda seçicilik..."; "Kadına şiddet abartılıyor."; "Şiddet gören kadın polis çağırması."; "BDP'lileri nasıl kadın sayıyorsunuz?"; "Türk hanımları evinin süsüdür, erkeğinin şerefidir."; "Tecavüze uğradıysa çocuk değil anası ölsün."; "Kız mıdır kadın mıdır bilemem..."; "Taciz haberlerini okumak hoşuma gidiyor."; "Kadınlar iş aradığı için işsizlik yüksek."; "Kızlar okuyunca erkekler evlenecek kız bulamıyor."; "Kadın erkek eşitliği safsatadan ibarettir. Fiş, prize eşit değildir."; "Tecavüzcü, kürtaj yaptıran tecavüz kurbanından daha masumdur."; "Tecavüze uğrayan doğursun gerekirse devlet bakar."; "Dekolte giyen kadın da suçludur." ve daha niceleri... Bu alıntılar, AKP hükümetleri dönemi Türkiye'sindeki Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık ya da Bakanlıklar gibi çeşitli düzeylerdeki kamu kurumu temsilcilerinin ya da bu partinin (ve onula yakından ilişkili kitle örgütlerinin) çe-

şitli kademelerindeki sorumlularının kadınlar hakkında ya da kadınlıkla ilgili verdiği demeçlerden, açıklamalardan derlenmiştir. Hepsini, içinde yer aldıkları metnin ana fikri olarak okumak da pekâlâ mümkündür. (1)

Önümüzdeki yıllarda Türkiye'nin siyasi tarihine ilişkin yapılacak çalışmalarda yahut akademilerde verilen derslerde adı "AKP Türkiye'si"/"AKP hükümetleri dönemi Türkiye" gibi nitelendirmelerle anılacak bir tarihsel kesit olacaktır.

"Milli irade" (!) onu, birinci çıkarmakta ve o da "parlamentar demokrasi"den aldığı bu güçle yine "milli iradenin" politik-ekonomik ve kültürel-dinsel arzularını yerine getirmektedir.

Şuna hiç kuşku yok ki önümüzdeki on yıllarda Türkiye'nin siyasi tarihine ilişkin yapılacak araştırmalarda / çalışmalarda yahut akademilerde verilen derslerde adı "AKP Türkiye'si" ya da "AKP hükümetleri dönemi Türkiye" gibi nitelermelerle anılacak bir tarihsel kesit olacaktır. Yine kuvvetle muhtemeldir ki bu dönem hakkındaki tartışmaların ana konu başlıklarından birisi de "rejimin niteliği" hakkındaki fikirlerle şekillenecektir. Zira "rejim", mevcut (ya da ilgili) toplumsal-siyasal örgütlenme modelinin ürettiği (ve hâkim ideolojinin meşruluğunu sağladığı) bir egemenlik ilişkisidir. Toplumsal üretimin nasıl düzenlendiği, üretim ilişkilerinin hangi gerekçelerle meşru-geçerli kabul edildiği, egemenliğin kim tarafından ve nasıl kullanılacağı, egemenlik aygıtlarının (öm. devlet) toplumsal yapıyla ilişkisinin nasıl olacağı, nasıl yöneteceği ve tüm bunların "mutlak" geçerlilik/sorgulanamaz kaynaklarını nereden aldığı gibi konular, rejimin niteliğini ve içeriğini belirleyen temel başlıklardır.

Bugün Türkiye'de yaşadığımız olay ise AKP'nin kumanda ettiği hemen tüm devlet organlarınca gündelik yaşam kültüründe ve kamusal/resmi alanlarda ısrarla vurgusu yapılan (görece) "yeni" bir sosyal ve siyasal düzen/rejim ilişkileri hakkındaki tartışmalarıdır. AKP, büyük bir gayretle önüne koyduğu hedefler doğrultusunda yeni egemenlik ilişkileri, toplum ve kültür

kurgusu ile vatandaşlık hukuku inşa etmeye çalışmaktadır –ki bu da görünürdeki "parlamentar demokrasi"nin bağrında kendi paradigmasının (ya da başka bir deyişle kurucu felsefesinin) hayata geçirilmesidir. Haziran Ayaklanması öncesinde ve (kısa bir süre ara verilse de) akabinde, AKP, gündelik hayata önemli müdahalelerde bulunmuştur/bulunmaktadır. Bazı tv dizilerinin yayından kaldırılması, alkol yasakları, öğrenci evleri, belediye zabıtalılarının "ahlak bekçiliği" görevi üstlenmeleri gibi daha birçok alanda geliştirilen müdahaleler en uç örnekler olarak verilebilir. Kadınların ise bu müdahalelerde birinci hedef olduğu açıkça ortadadır. Öğrenci evleri tartışması, kürtaj yasağı, emek sürecindeki kadınların dışlanmasına dönük yeni yasal düzenlemeler vd. bir bütün olarak kadınları toplum yaşamında yeniden konumlandırmak üzere hayata geçirilmektedir. Kadınlar ve toplumsal bir kimlik kategorisi olarak kadınlık gibi bu kitlelerin algılarıyla ilişkili konular ise gündemde kalmaya ve siyasal-toplumsal alandaki tartışmalarda belirleyici olmaya devam edecektir.

AKP, en nihayetinde, küresel kapitalizmin bugünkü "neo-liberalizm" durağında, Türkiye hâkim sınıflarının geliştirdiği ekonomi-politiğin (12 Eylül faşist darbesi ve 14 Ocak ekonomik ve sosyal hakları yıkım kararlarının yol verdiği süreçte) İslam'la aktif biçimde kimlik kazandığı nitel bir du-

rumu temsil etmektedir. Sosyoekonomik hayat neo-liberalizmin yıkımına ve alt-üst oluşlarına maruz kalırken ve gerek kamusal kurumlarda gerekse gündelik yaşam kültüründe yaşanan (ya da zorla dayatılan) siyasal-kültürel dönüşümler toplumda ciddi gerilimlere ve hatta kopuşlara neden olurken, bir bütün olarak süreç "AKP İslamı"-nın kodlarına uygun şekilde meşrulaştırılmaktadır. AKP'nin İslam'ı, "zorba Kemalist elitlere" karşı "milli iradeyi", "Hıristiyan-Yahudi dünyaya" karşı "mazlum (Sünni) Müslümanları", "zenginlere" karşı "mütedeyyin/muhafazakâr yoksulları", "yabancı büyük sermayeye" karşı "Müslüman esnafı" temsil etmekte ve/veya savunmaktadır (!) Bu "milli irade" (!) onu seçim sandıklarında birinci çıkarmakta ve o da "parlamentar demokrasi"den aldığı bu güçle yine "milli iradenin" politik-ekonomik ve kültürel-dinsel arzularını yerine getirmektedir. Azgın, acımasız ve modern dünyanın ürettiği hemen hiçbir moral değeri tanımayan, muhtemelen insanlık tarihinin gördüğü en kirli, yoz, kendine yabancılaşmış insan tipolojisini ve yaşam kültürünü yaratmış bulunan emperyalist-kapitalist piyasa sistemine uyarlanmış bir İslam modeli, bu kurgunun temel meşruiyet zemini.

Örneğin neo-liberalizm Türkiye'nin yer altı zenginliklerini ve maden işletmelerini özelleştirip, bu sektördeki (farklı iş kollarındaki) tüm işçileri güvencesiz, düşük ücretli, sağlıksız koşullarda çalışmaya zorladığında ve neticesinde de işçi katliamları

Patronlara isyan etmek, hele ki hükümeti protesto etmek, doğrudan "dine saldırmak" anlamına gelmektedir (!). İslam, burada, aynı safta namaza duran (ya da en azından öyle propaganda edilen) işçiler ve patronlar için dayanışmacı (solidarist) bir ideolojik kurgu olarak empoze edilmek istenmektedir.

Kadınların toplum hayatı içerisindeki ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel, cinsel vd. boyutlarda kapladıkları her alan, dünden bugüne AKP ve öncelleri için (ve elbette diğer tüm sistem partileri için) meşruiyetini dinden devşirdikleri eşitsizlikçi politikalarının önemli birer siyasal mevziisidir.

yaşandığında, AKP'nin piyasa sistemine uyarlı İslam anlayışı içerisinde verdiği cevap, "bu işin fıtratında var" olmaktadır. Yani işçi katliamları, ne kadar acı verici olursa olsun, sonuçta hem "Allah yazgısı"dır hem de kabul edilmelidir ki "maden işçisi madende ölür, normaldir." (!) Patronlara isyan etmek, hele ki hükümeti protesto etmek, doğrudan "dine saldırmak" anlamına gelmektedir (!) İslam, burada, aynı safatta namaza duran (ya da en azından öyle propaganda edilen) işçiler ve patronlar için dayanışmacı (solidarist) bir ideolojik kurgu olarak empoze edilmek istenmektedir. (2) Nitekim geçtiğimiz günlerde kamuoyuna da yansıdığı şekilde, Cumhuriyet tarihinin en büyük yolsuzluğu/hırsızlığı hakkında konuşmak, yazmak, idari işlemlerde bulunmak da "dine ihanettir" (3) (!) vb. Çünkü AKP'nin kurguladığı düzen, kendi şahsında, Allah'ın yeryüzünde (özel olarak Türkiye'de) olmasını istediği şekilde tecelli eden (ve etmesi gerekli olan) bir İslam modelidir. AKP'nin sağlık bakanının en son gündeme gelen "annelik kariyeri" tartışmaları hakkında söylediği şu sözler, AKP'nin siyasal-yönetimsel ilişkilerini ve ideolojik tutumunu özetlemesi bakımından da çarpıcıdır: "Annelik tartışılmaz bir kariyerdur. Erkeklerin sahip olamayacağı bir kariyerdur. Asla tartışılmaz. Annelik bir kariyerdur ve kutsal bir kariyerdur. Bunu şunlar karar versin bunlar karar versin değil insanlığın ortak değeridir. Anneliği bir kariyer olarak görüyorum. Herkes tartışabilir. Birileri şunu derse ki bunu siyasetçiler tartışmasın, bir

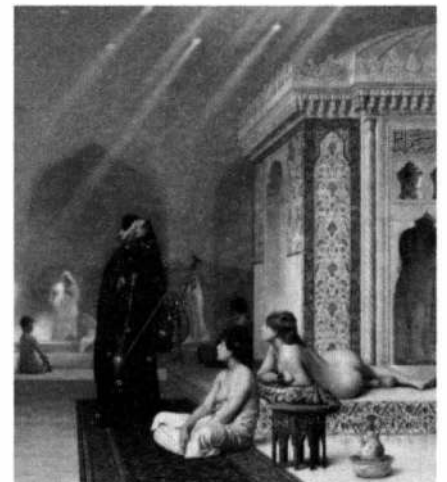
ülkenin bütün sorunlarını siyasetçiler öncülük yapar ve tartışır. Çünkü o siyasetçiler millet tarafından seçilmişlerdir. Bunu söyleyenler ya demokrasi taraftarı değildir ya da millet taraftarı değildir. Milli iradeye saygı gösteren milletin seçtiklerine de saygı gösterecek." ...Devlet ve toplum hayatı, neo-liberalizmin emirlerine göre dizayn edilirken, "bugüne kadar hep ötelenmiş" İslami bir revizyonla birlikte şekil almaktadır ve AKP de politik mimardır. Geçtiğimiz ay içerisinde düzenlenen "eğitim şurası" bu konudaki en son ve çarpıcı eylemlerinden bir diğeridir.

13 yıllık süreçte, AKP'nin özellikle 2007'den itibaren ivme kazanan devlet ve toplum yeniden-inşasında, "kadınlar" ve "kadınlık" hiç kuşkusuz en temel argümanlarından birisi olmuştur ve hala da öyledir. Kadınların toplum hayatı içerisindeki ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel, cinsel vd. boyutlarda kapladıkları her alan, dünden bugüne AKP ve öncelleri için (ve elbette diğer tüm sistem partileri için) meşruiyetini dinden devşirdikleri eşitsizlikçi politikalarının önemli birer siyasal mevziisidir. Örneğin kadının toplumsal cinsiyet statüsü bağlamında bir belirleyen olarak "türban", Türkiye'nin (özellikle) yakın siyasi tarihine ve genel olarak da modernleşme maceralarına ışık tutması bakımından çarpıcıdır. Kadınlara dair kurgulanan roller bağlamında, eril egemen siyasetin kuvvetli biçimde yeniden üretip kullandığı bir sembol üretimidir. Yanı sıra küresel ekonomik sistemine uyarlanmış bir İslami öge olarak o, bugün itibarıyla kendi piyasasına sahip örtünme endüstrisinin de bir ürünüdür. İnsana ait her değeri ve insan yaratımı olan tüm "kutsalları" alınıp satılabilir nesnelere dönüştüren kapitalizmin kendi tükenişi ve çöküşü içerisinde ürettiği İslam modeli, sahip olduğu sembolleri ve değerleri de kaçınılmaz olarak tüketmektedir. Türban bu bağlamda artık geniş toplumsal ve siyasal yelpazede karşımıza çıkan bir olgudur. Hem dinsel-politik bir sembol olarak siyasal eylemin parçası hem kapitalizmin metalaştırdığı giyinme-örtünme nesnesi olarak farklı algılara hitap eden ve birden fazla çeşide (aslında alıcıya) bölünmüş bir piyasa ürünüdür.

Kadının biyolojik ve toplumsal cinsiyeti, insan topluluklarının siyasal-toplumsal ör-

gütlenme biçimlerinde ve hâkim ideolojilerinde, "eril" bir maddi dünyanın ve düşünüşün hâkim olduğu günden bugüne, siyasal iktidarın kendisini tanımladığı ve egemenlik kurgusunu toplumsal yaşamda yeniden ürettiği başat konulardandır. Dolayısıyla gündelik yaşam içerisinde kadın ve erkek ilişkileri de sınıflı, eşitsiz toplumsal yapının ideolojik yansımalarıyla şekillenmiştir. Türkiye'de devletin, neredeyse bütün yönetim kadrolarıyla ve bürokrasisiyle işi gücü bırakıp kadınların cinselliğiyle, giyimiyle, davranışlarıyla ve hatta çocuklarını nasıl doğurmaları gerektiğiyle ilgilenmesi "saçma", "anlaşılmaz" ya da "çığınca davranışlar" değildir. Tersine binlerce yıllık köklü dinsel ideolojide sorgulanamaz meşruiyet temelleri bulan ve iktidarını, bu teoriden hareketle "sıradan insanların" (milli iradenin) gündelik yaşamında tesis eden bilinçli bir eylemdir. Kuşkusuz burada İslam'ın diğer dinsel ideolojilere oranla topluma ve bireye daha "müdahaleci" bir ideolojik alt yapıya sahip olması da bu denli bir ilginin ortaya çıkmasında önemsenmesi gereken etmenlerdendir.

Bugün AKP, Erdoğan'ın "kadın ve erkeğin eşit olması fıtrata ters" vecizesinde vücut bulan ideolojisini, yarattığı toplumsal cinsiyet rollerini doğallaştırarak ve değişmez kurallar olarak sunuyor. Buna göre kadınların evlenmesi, evden çıkmaması, ev işi yapması, çocuk doğurması onlar için toplum yaşamında ideal bir hedeftir. "Fıtratı" gereği kadına has/özgü olan, olması

Bu fani ve fakat eril dünya hayatında kadınların fiziki ya da cinsel şiddet görmeleri de "fıtrat" gereğidir.

Bugünlerde "kutsal" bir alan olarak annelik, sürekli biçimde dinsel referanslarla topluma hatırlatılmaktadır.

gereken budur. Mesele ille de "kariyer" ise, "annelik" tüm "kutsal" haşmetiyle erişilmesi gereken bir "mertebe" olarak kadınların önünde durmaktadır. Ama hala daha çalışmakta ısrar ediliyor ise, öyle her işte değil, "kadının doğasına uygun" işlerde çalışılmalıdır. Çünkü "yaratılış itibarıyla" kadınlar her işi yapmaya uygun varlıklar değildirler. Fakat örneğin İstanbul'un mahalle aralarındaki tekstil atölyeleri gibi mekânlarda esnek, güvencesiz, yarı-zamanlı ve elbette ki düşük ücretli işler düşünülebilir... Anneliğe, ev hayatına, kadının "anaç doğasına" daha yatkın "yumuşak işler", kadınlar için "kocalarının (ya da babalarının/erkek kardeşlerinin vs.) izni ve vesayetiyle" çalışılabilir alanlar olarak işaret edilmektedir. Hatta AKP, şu günlerde çalışan kadınların evlenmesi, hamileliği ve sahip olacağı (olmasını istediği) çocuklar ve bunların bakımı üzerine hazırladığı yeni düzenlemelerle emek piyasasında kadının hâlihazırda sınırlı ve güvencesiz olan koşullarını fiilen daha da kötüleştiriyor. Böylece, patronlar, emeğinden fayda sağlayamadığı kadın işçi istihdamından hızla uzaklaşıyorlar. (4)

Bu fani ve fakat eril dünya hayatında kadınların fiziki ya da cinsel şiddet görmeleri de "fıtrat" gereğidir. Çünkü her şeyden önce dünya hayatını yaratan din, bu şiddeti meşrulaştırmaktadır. Kadınlar ve erkekler eşit değildirler. Yaratılış gereği erkek, kadının biyolojik ve toplumsal kimliği üzerinde mutlak hak sahibidir. Olmalıdır çünkü kadın zayıf tabiatı gereği yoldan çıkmaya ve çıkarmaya yatkın, aciz bir var-

lıktır. Onun biyolojik ve toplumsal cinsiyet kimliği kontrol edilmeli ve denetlenmelidir. Örneğin şiddet, bu hakkın kullanılma biçimlerinden yalnızca birisidir ve bugün Türkiye'de devletçe de desteklenen türleri boldur. Evde, sokakta, işyerinde, okulda, karakolda, hapishanede fiziki şiddet, taciz, tecavüz vd... Yeni Türkiye'nin (hiç abartmaksızın) her günü bu bağlamda ortaya çıkan onlarca kadın cinayetine, cinsel saldırıya, aşağılamaya tanıklık ediyor. Kadınların, bu dünyada erkekler için yaratılmış ikinci sınıf varlıklar olduğu fikrini açık ya da örtük davranışlarla her gün dışa vuran erkeklerin hoyrat dünyasında kadınlar, toplumun her katmanında, her kesiminde var olma mücadeleleri veriyorlar. AKP'nin toplum hukuku, tecavüzde rıza arayan, kadın cinayetlerini teşvik eden, küçük kız çocuklarından yaşlılara kadar kadınları savaş-yağma ganimeti olarak köle pazarında satan IŞİD'e askeri-siyasi destek veren bir iklimde salınırken, kadınlar ve kadınlık üzerinden gündeme sürekli ve çok ağır bir ideolojik gerici propaganda vaaz ediliyor.

Ne ki kapitalizm, yaklaşık son 300 yıldan, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sosyokültürel yapıyı ve insanların düşün dünyasını köklü biçimde dönüştürmüştür. İnsanlık tarihi ve bu tarihi yaratan yaşayan insanların ürettiği maddi ve manevi kültürel yapı bu anlamda (IŞİD örneğinde yapılmak istendiği üzere) bir daha geri dönmeyecektir. Yaşama ya da davranma biçimi olarak eski olan tekrar edilmek istense bile (köle pazarları örneği gibi) bu, en nihayetinde

geçmişin yeniden üretimi olmaktan öteye geçmeyecektir -ki bu da geçmişteki değil sadece bugünde sergilenen yeni bir kültürel durumdur. 5-6 bin yıllık (uygarlaşma/devletleşme sonucu ortaya çıkan örgütlü/kurumsallaşmış davranış ve düşünce alanı olarak din ve) dinsel ideoloji, kapitalizmin ortaya çıkışıyla birlikte ciddi ölçüde sarsılmıştır. Dünyaya, evrene, insana ve doğaya dair edindiğimiz maddi bilgiler birçok dinsel dogmayı derinden sarsmış ve geçersiz kılmıştır. Modern dünyanın ve modern aklın gelinen aşamada yeniden dinsel dogmalara dayalı bir gündelik yaşam kavrayışına geri dönmesi, hatta alışması dahi mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla bugün küresel kapitalizm, ekonomik büyümeyi baz alarak işlerken, örneğin ucuz iş gücü olarak "kadın emeği" onun için eve hapsedilemeyecek önemli bir kalemdir. Kadın emeğini toplumsal üretimden koparmak da mümkün değildir. Dolayısıyla kapitalizm, dinsel söylemler altında yeni piyasa ilişkileri ve emek sömürüsü üretecektir. Nitekim AKP'nin son dönemde "annelik" kavramına sıklıkla başvurması tam da bu bağlamda değerlendirilebilir.

Bugünlerde "kutsal" bir alan olarak annelik, sürekli biçimde dinsel referanslarla topluma hatırlatılmaktadır. Bu görevden sorumlu bir bakanlık ve başta "eğitim" olmak üzere onlarca ayrı devlet kurumu hem resmi olarak hem kamusal gündelik hayat içerisinde faaliyetlerinde bu vurguyu sü-

AKP'nin toplum hukuku, tecavüzde rıza arayan, kadın cinayetlerini teşvik eden, küçük kız çocuklarından yaşlılara kadar kadınları savaş-yağma ganimeti olarak köle pazarında satan IŞİD'e askeri-siyasi destek veren bir iklimde salınırken, kadınlar ve kadınlık üzerinden gündeme sürekli ve çok ağır bir ideolojik gerici propaganda vaaz ediliyor.

Belki gelecekte insanlar sınıflar arası eşitsizlikleri asgariye indirdiğinde ve şimdiden tahayyül edemeyeceğimiz şekilde ortadan kaldırdığında, kadınlar ve kadınlık, kaynağını doğaüstünden değil de kendisiyle ve doğayla barışmış somut bir insanlık durumundan alan, binlerce yıllık tarifsiz cefanın ve bedelin arka planına yaslanan yeni bir tür kutsallık alanı yaratabilecektir.

rekileştirmektedir. Temel amaç, yarım da kalsa, geçen yüzyıldaki konjoktörel etki içerisinde önemli modernleşme adımları atan Türkiye’de kadınların kamusal ve sosyal hayatta edindikleri alanların daraltılmasıdır. Böylelikle ekonomik ve siyasal planda iki önemli hedefin gözetildiği düşünülebilir. Ekonomik planda neo-liberal dönüşümler, esnek ve güvencesiz bir çalışma hayatı örülmek istenirken siyasal planda da İslam referansı ile söz konusu dönüşüm “kadın” ve “kadın emeği” ikincilleştirilerek yahut yok edilerek gerekçelendirilmekte, meşruiyet kazandırılmaktadır. Bu yüzden AKP’nin son dönemlerde “annelik” kavramı üzerinden yeniden kadınların toplumsal rollerini düzenlemeye çalışmasının temelinde, onların sosyal hayatta ikinci plana atılması ve baskı altına alınıp sindirilmesi yer almaktadır.

Kadın cinsinin “kutsal” imgesiyle olan ilişkisi, hâkim toplumsal ideoloji tarafından mevcut egemenlik ilişkileri içerisinde (tıpkı tüm toplumsal düşünceler gibi) sürekli yeniden üretilen bir içerik taşımakla birlikte, insanların doğal ve sosyal evrene dair ürettikleri kültürel bütünlüklerde farklı biçim ve içeriklerle karşımıza çıkar. Öyle ki AKP’nin tahayyül sınırlarını çokça zorlayacak biçimlerde...

Bugün kadını ezen “kutsallığı”, ironik biçimde, geçmişimizde onu yücelten ve

hatta tapınılan bir içeriğe sahip olmuştur. Bu geçmiş öylesine derin ve uzun solukludur ki günümüz toplumsal yaşayışın ve ekonomik, sosyal, siyasal ve hatta dinsel hayatın çatlaklarında başka biçimler altında yaşamaya devam etmektedir. Belki gelecekte insanlar sınıflar arası eşitsizlikleri asgariye indirdiğinde ve şimdiden tahayyül edemeyeceğimiz şekilde ortadan kaldırdığında, kadınlar ve kadınlık, kaynağını doğaüstünden değil de kendisiyle ve doğayla barışmış somut bir insanlık durumundan alan, binlerce yıllık tarifsiz cefanın ve bedelin arka planına yaslanan yeni bir tür kutsallık alanı yaratabilecektir.

Kadınlar tanrıçayken/kutsalken

İnsan toplumları, milyonlarca yıllık bir tarihe yaslanan sürü hayatından, sanayi toplumlarına ve kapitalizmin eleştirisine yaslanan sosyalist deneyimlere kadar farklı toplumsal-siyasal örgütlenme biçimleri üretmişlerdir. Bir canlı türü olarak biz insanların bu dünyada ortaya çıkışımız ve doğal ortamımız içerisinde verdiğimiz var olma mücadeleleri ile sınıflı, devletli (bu aşamalarda kurumsallaşmış) dinli tarihimiz yan yana konulduğunda, halen, oldukça önemsiz bir zaman aralığında yaşadığımız görülebilir. Son 300 yıllık kapitalist üretim ve modern ulus devlet çağı; son iki bin beş yüz yıllık tek tanrılı dinler dönemi –ki

hiçbir tek tanrılı dinin inananları arasında homojenlik görülmez, her bir kültür onu kendisine göre yeniden üretmiştir; son 5-6 bin yıllık devletli ve devlet dinli toplumlar dönemi... diğer homo türü akrabalarımızı bir kenara bırakıp sadece kendi türümüzün (homo sapiens) ortaya çıktığı 200 bin yıllı kıyaslandığında durum anlaşılabilir. İşte bu kısacık zamanda dahi yaşadığımız sosyokültürel evrim, kadınlar ve kadınlık konularında son derece zengin ve çarpıcı yaratımlarla doludur.

Kadınlar ve kadınlık, kendimize ve dünyaya dair bilgimizin çok daha kısıtlı olduğu ve kendi doğal ortamımız içerisinde çevremizdeki olayları kendi yararımıza kısıtlı biçimlerde değerlendirebildiğimiz uzun, zorlu süreçlerdeki her bilinmez gibi ilgi çekici, anlaşılmaz ama türün yaşamsallığını, sürekliliğini sağlayan bir gizemle örtülü olarak kavranmış olmalıydı. Hatta sadece kendi türümüzde değil, bizden önce yaşamış ve yok olmuş diğer insan türlerinde de kadınlar benzer bir imgeye sahip olmuş olmalılar. Örneğin, Orta Yontma Taş Çağı’nda yaşamış eski insan türlerinden günümüze kalan arkeolojik bulgular, onların, kendilerinden önceki eski insan türlerinde rastlanamayan çeşitlilikte kimi doğaüstü tasarımlara sahip olduklarını düşündürmektedir. Örneğin Neander-taller, ilk ölü gömme âdetinin başlatıcıları

Sosyokültürel evrim, kadınlar ve kadınlık konularında son derece zengin ve çarpıcı yaratımlarla doludur.

olarak kabul edilir. Bu da "ölümden sonrasına dair" birtakım inanmalar içerisinde oldukları düşüncesi uyandırmaktadır. Zira Neandertal insanları, ölümlerini yaşadıkları yerlerin hemen yakınlıklarına gömüyorlar ve ölümlerinin yanına farklı hayvan kemikleri, keçi ve geyik boynuzları, mamut kürek kemikleri ve çeşitli çiçekler koyuyorlardı. Mezar özenle (bilinçli bir şekilde) hazırlanıyor, taşlar yerleştiriliyor hatta kimi yerlerde kırmızı toprakla doldurularak, ölen topluluk üyesi buraya "cenin" pozisyonunda yatırılıyordu. Ölümlerin bazen yatay bazen de dik oturur vaziyette yatırıldıkları da bilinmektedir. Kimi zaman da ölümler, hayvan dişleri, kemikler ve fildişinden yapılmış çeşitli süs eşyaları ile gömülüyorlardı. Araştırmacıların bu bulgulardan hareketle çıkardıkları sonuçlar arasında, ölüm olgusunun belirli bir varoluş gerilimine yol açtığı ve Neandertallerin de buna karşılık bazı cevaplar ürettiğini varsayan görüşler ekseriyetle belirgindir. Örneğin mezarlardaki kırmızı toprağın "kan"ı yani "yaşam"; cenin pozisyonunun ise "yeniden doğum"u simgelediği yönündeki fikirler ağırlıktadır (Özbek, 2000: 149-152 ve Atay, 2004: 19). Tüm bu bulgular, Neandertal insanın, kendisinden önce milyonlarca yıl hüküm süren Homo Erectuslardan devraldığı kültürel örüntüleri peyderpey karmaşıktırdığını ve ayırtırdığını işaret etmektedir.

Neandertallerin, yaklaşık iki milyon yıllık insanlık tarihi içerisinde, ölümlerini gömen ilk tür olduğu bilinir. Kuşkusuz tüm Neandertal toplulukları için geçerli sayılamayabilir ancak bu türün günümüze ulaşan ölü gömme, süslenme, hastalık tedavi etme, avlanma aletleri vb. birçok konudaki ilklerin (bildiğimiz kadarıyla) yaratıcısı olması önemlidir. Çünkü bize onların düşün dünyası üzerine önemli bir araştırma alanı açmaktadır. Modern insanın atalarıyla birlikte (bilim insanlarının son görüşlerine göre) 7 bin yıl kadar birlikte yaşayan ve zamanımızdan önce en son 30 binlerde tespit edilebilen bu türün, hangi imgelerle ve sembollerle içerisinde var olduğu maddi evreni anlamlandırdığı önemlidir. Bunu, modern insan topluluklarına aktarıp aktarmadığı da dikkat çekici bir sorudur. Fakat açık olan şudur ki insanın bir canlı türü olarak biyolojik evriminde ortaya çıkan soyutlama, imgeleme yetisi, üretebildiği

Muhafif toplumsal hareketlerin de meşruiyetlerini dinden aldıkları dönemlerde kadınlık önemli bir "isyan", "ayrışıklık" ve hatta "meydan okuma" sembolüdür.

kültürel evren genişledikçe (ona tabi olarak) dönüşmekte, çeşitlenmektedir. Bu da onların zamanla (çeşitli simgeler, semboller ve düşüncelerle) ihtiyaçlarının koşulladığı kimi davranışlarla doğadan ayırmaya başladıklarını ve onu kontrol altına almaya çalıştıklarını göstermektedir. Neandertaller kültür üreten insanın en önemli aşamalarından birisi olarak kabul edilebilir.

Açıktır ki insan türleri doğadan uzaklaştıkça ve kendine içkin bir imge ve sembol evreni (kültür) yarattıkça, bu yapının asli bileşenlerinden olan "doğauştü" de insanın "kendini duyuşu" olarak gelişmekte ve çeşitlenmektedir. Kadınların ve doğal olarak biyolojik ve kültürel bir kategori olarak kadınlık durumunun kutsallaştırılmasının elimizdeki ilk maddi kanıtları 35 – 40 bin yıl kadar önceye tarihlenmektedir (ve şüphesiz bilimsel araştırmalar devam ettikçe, bu bilgimizin sınırları daha da ge-

Kadınların ve doğal olarak biyolojik ve kültürel bir kategori olarak kadınlık durumunun kutsallaştırılmasının elimizdeki ilk maddi kanıtları 35 – 40 bin yıl kadar önceye tarihlenmektedir (ve şüphesiz bilimsel araştırmalar devam ettikçe, bu bilgimizin sınırları daha da genişleyecektir).

nişleyecektir). Bu dönemde atalarımız ve Batı Asya'da onlarla birlikte yaşam homo sapiens neanderthalensis kültürü, milyonlarca yıl boyunca tüm diğer insan türleri gibi avcı toplayıcıdır. Belirli jeolojik zamanlarda, iklim değişikliklerinin yarattığı uygun fauna ve florada kimi zaman yerleşik yaşam örüntüleri ortaya çıkarmış olsalar da bitki ve hayvan evcilleştirdikleri yönünde bilgilerimiz kısıtlıdır. Fakat simgesel düşüncenin üst paleolitik evrede ciddi ölçüde gelişmeye başladığı anlaşılmaktadır. İşte kadınların ve kadınlık durumunun kutsanmasının ilk kanıtları, on binlerce yıllık bu geçmişimizden bugüne gelen "Venüs" heykelcikleridir.

Venüs, ilkçağ Yunan uygarlıklarında karşılaşılan mitolojik aşk tanrıçası karakteri Afrodit'in Roma uygarlığındaki karşılığıdır. Adını bu mitik karakterlerden almıştır. Venüsler, genellikle kadınlık organları abartılı yapılmış küçük yontma heykelciklerdir (Şenel, 2009: 178-180). "Çoğunlukla pişmiş kilden, topraktan, fildişinden ya da limonit gibi çeşitli minerallerden yontularak hazırlanan bu ilk sanat ürünlerinde annelik ve kadınlık ön plana çıkarılmıştı. Bu heykelciklerin boyu 15-30 cm arasında değişir. Kadınlar cepheden ya da çok ender de olsa Fransa'da Sireuil yerleşim merkezinde bulunan venüste olduğu gibi profilden algılanarak yapılıyordu" (Özbek, 2011: 164-168). Bu tür heykelciklere üst paleolitik evrede, bazı insan topluluklarının (zamanımızdan yaklaşık 12-13 bin yıl önce) yeniden yerleşik yaşama geçme dönemine dek, zamanımızdan önce 35 – 40 bin yıldan itibaren rastlanır. Zamanımızdan 12-13 bin öncesinden 7-8 bin yıl öncesine değin ilk hayvan ve bitki evcilleştirme pratikleri akabindeki bin yıllarda ortaya çıkan "toprak ana" kültürleri, Venüs kültürünün devamıdır. 7-8 bin yıl ile ilk devletli toplumlar arasındaki birkaç bin yıllık dönemde ise "ana tanrıça" kültürü olarak ilk tarımcı topluluklarda karşımıza çıkmaktadır. Son 5-6 bin yıldan ortaçağ tarım ve yağma imparatorluklarına kadar olan sürede ise kutsal kadınlar, panteonlarda "kadın tanrıçalar" olarak, etkileri ve erkleri peyderpey yok olsa da yer almayaya devam etmişlerdir. Tek tanrılı dinlerin hâkimiyetinde ise "kadın azizeler", "kutsal bakireler" ya da "şehitler" olarak iktidarı kaybetmiş olsalar da yine kutsal alan içeri-

On binlerce yıl öncesinde yaşamış atalarımız için, kan ve süt üreten ve muhtemelen korku ve merakın kaynağı olan kadın bedenlerinin, kadınlık organlarının sağlıklı doğumlarla olan ilişkilendirme biçimleri bizlere genellikle yüzü olmayan ama kadınlık organları abartılı bu heykelticikleri ve onlarla ilgili zengin bir düşün dünyasını miras bırakmış görünmektedir.

sinde sınırlı bir yer edinmişlerdir. Hatta 21. yüzyıl dünyasının "eril" tek tanrılı dinlerinde dahi peygamber ya da bir melek olamasa-lar da "kadın evliyalara/azizeler" biçiminde ya da "dişil kutsal mekânlar/güçler" olarak dinsel efsanelerde, söylemlerde ve kült nesnelerinde bir karakter olarak karşımıza çıkmaya devam ederler.

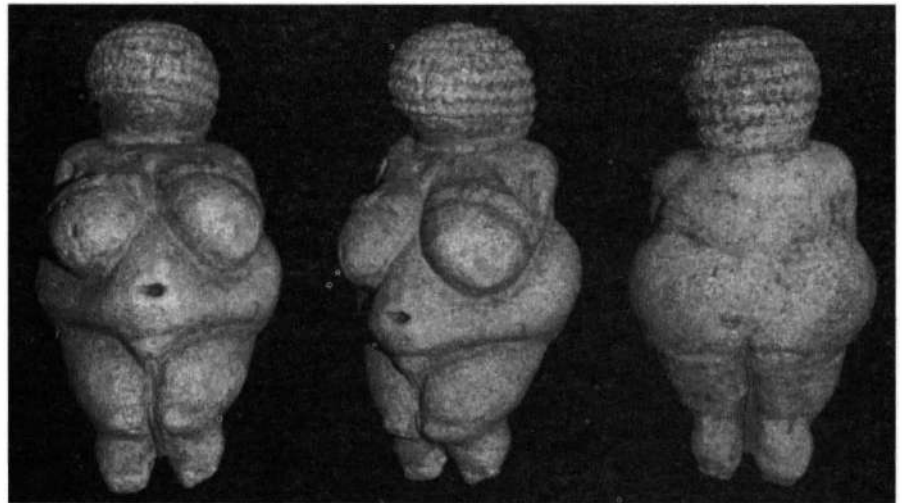
Öyle ki dinsel ideolojinin hâkimiyetinde, siyasal iktidara muhalif toplumsal hareketlerin de meşruiyetlerini dinden aldıkları dönemlerde (örn. Şeyh Bedrettin'in ya da Thomas Münzer'in doktrinleri), kadınlık da önemli bir "isyan", "ayrışıklık" ve hatta "meydan okuma" sembolüdür. Ortaçağ Avrupası'nın tek siyasi ve ekonomik merkezi gücü olan Katolik Kilisesi'nin vahşi cinayetleri ve azgın sömürüsü karşısında halk dinseliliğinde ya da pratik-büyüsel işlemlerinde kadınlar ön plandadır. Dolayısıyla bu çağdaki tüm köylü isyanlarının dinsel söylemlerinde kadınların ve erkeklerin "eşit yaratıldıkları" vurgusu yer alır. Aslında onlar, uzak geçmişte kalan (nispeten) eşitlikçi Pagan inançların, toplumsal bellekte yaşatılan sağaltım (iyileştirme – halk tıbbı) ritüelleri gibi pratik amaçları olan sanatlarının başat aktörleridir. Aslında halen daha böyledir. Türkiye toplumunda "ocaklık" olarak bilinen ve çoğunlukla kadınların kendi soylarından genç (kadın) kuşaklara "el vermesiyle" aktarılan büyüsel işlemler söz konusu geçmişin bizdeki kalıntılarıdır. Ortaçağda kadınlara yönelik sistematik "cadı

avı" cinayetleri, aslında kadının cinselliği ve bedeni hakkındaki bilinmezliklerin, korkuların yanı sıra gizil bir merak ve çarpık arzuların, fantezilerin sonuçları olmuştur –ki günümüzdeki cinayetlerde de aşağı yukarı böyledir. Bir cins olarak "tehlikeli" bulunmasının asıl nedeni, "erkek olan" ya da "erkekler için konuşan" bir Tanrı/Allah ve dünya iktidarına hükmedenler tarafından kadınların her iki boyutta da mutlak itaatinin istenmesidir. Aslında burada istenen itaat, dünyevi iktidarın sahiplerinin, kendileri için çalışan sınıflardan istedikleri itaattir ve bu düzen, kadının toplumsal rolleri üzerinden de sağlanmaktadır.

Fakat çok daha gerilere, Venüslere geri dönersek... Heykelticiklerde en çok dikkati çeken olay, özellik göğüs, karın ve kalçaların abartılı iken kol ve bacakların oldukça küçük biçimlerde tasvir edilmiş olmasıdır. Avcı toplayıcı ve hareketli-göçebe bir yaşam tarzında (beslenme rejimleri de dikkate alındığında) atalarımızın (özellikle de "anneler"in) kilolu olduklarını düşünmek zordur. Olasılıkla abartılı olan karın, kalça ve göğüsler doğurganlık ve bereket düşünceleriyle ilişkilendirilmişti. Bu kaba hatlara sahip heykelticikler hakkında ilgi çekici bir başka bilgimiz de hemen hepsinin yüzlerinin olmayışdır. Ağız, burun ve gözler çoğunlukla yapılmamıştır. Bunun, kutsanan genel bir imgenin heykelticik vasıtasıyla somutlaştırılması sonucu ortaya çıktığı düşünülebilir. Zira vurgusu yapılan olayın doğurganlık, türün sürekliliğinin sağlanması gibi başat bir var olma uğraşısı olduğu düşünülebilir. Fakat hepsi böyle değildir. 6

yıl önce Kahramanmaraş'ta Direkli Mağarası'nda bulunan ve zamanımızdan 12-16 bin yıl öncesine ait olan bir kadın heykelticığının geniş kalçalarının ve göğüslerinin yanı sıra çekik gözleri dikkatleri üzerine toplamaktadır. Dolayısıyla Anadolu'da anaerik bir kültürün düşünülenden 5-6 bin yıl daha eski olduğu kuvvetle muhtemeldir. Yine Fransa'da bulunan bir örnekte ufak bir yüz, iri gözler, düzgün bir burun ve örümüş gibi duran, omuzlara kadar inen bakımlı saçlar görülmektedir. Bu dönemin Venüslerinin bazıları kayalara oyulmak suretiyle, kabartma olarak da işlenmiştir. Yine Fransa'da bulunan "Laussel" venüsü 41 cm boyundadır ve elinde muhtemelen bereket ve doğurganlık sembollerinden olan uzun bir hayvan boynuzu tutmaktadır (Özbek, 2011).

Homo türlerinde, topluluğun/sürünün sürekliliğinin sağlanmasında ayrıcalıklı bir yeri olan dişil cinsin yüceltilmesinin (imgeleme yeteneğinin hızla güç kazanması akabinde ortaya çıkan) kültürel öğeleri olarak Venüsler, bizlere, zorlu bir geçmişin kutsal yardımcıları olarak yadigar kalmışlardır. Avcı-toplayıcı küçük takımlar halinde yaşayan atalarımızın yaşlanarak ölüm oranlarının çok nadir bir durum olduğunu düşünürsek, doğum olayının önemi daha da artacaktır. Çocuk ölümlerinin ve yetişkin ölümlerinin oranı çok yüksektir ve avcı-toplayıcı göçebe hayat, çok çocuklu değil az çocuklu bir doğum rejimini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla sağlıklı doğumlar ve bunlardan elde edilen güçlü bireyler, topluluğun devamlılığında yaşamsaldır.

Olasılıkla abartılı olan karın, kalça ve göğüsler doğurganlık ve bereket düşünceleriyle ilişkilendirilmişti.

Üst paleolitikü takip eden Neolitik dönemde insan, büyük bir hızla doğal çevreden ayrılmaya başlar.

Venüslerin dişilik organlarının abartılması bu durumla ilişkilendirilebilir. Doğurgan, güçlü ve daha önemlisi doğurduklarını savunabilmiş, yetiştirebilmiş, böylelikle küçük topluluğun/sürünün (en fazla 15-20) devamlılığını sağlayabilmiş bir cins/kadın imgesi, olayların nedenleri hakkındaki bilgilerin son derece çarpık ve kısıtlı olduğu zamanlarda "kutsanması" anlaşılabilir. Kutsama düşüncesi ise bu heykelciklere verilen biçimlerle somutlanmış olmalıdır. Kadınlar hakkındaki topluluğun sahip olduğu doğurma, bereket ve otorite, saygınlık düşünceleri bu pratiklerin kaynağı olmalıdır. On binlerce yıl öncesinde yaşamış atalarımız için, kan ve süt üreten ve muhtemelen korku ve merakın kaynağı olan kadın bedenlerinin, kadınlık organlarının sağlıklı doğumlarla olan ilişkilendirme biçimleri bizlere genellikle yüzü olmayan ama kadınlık organları abartılı bu heykelcikleri ve onlarla ilgili zengin bir düşün dünyasını miras bırakmış görünmektedir.

Üst paleolitikün sonlarında, zamanımızdan yaklaşık 12-13 bin yıl kadar önce, dünya yeni bir küresel ısınma sürecine adım atmıştır. Bunun sonucunda buzullar erimiş ve örneğin bugünkü Kıta Avrupası gibi kıtasal alanlardaki step ve tundra iklimi kuzeye çekilmiştir. Bu devasa alanlar ormanlarla, zengin bitki ve hayvan türleriyle dolmuştur. En nihayetinde, söz konusu avlanma ve toplama olanakları o denli artmıştır ki bazı insan (homo sapiens) toplulukları fazla göç etmeden, yarı-yerleşik ya

da yerleşik yaşam tarzları üretebilmişlerdir. Yerleşme, kısa zamanda (birkaç bin yılda) avlanılan ve toplanılan, hayvan ve bitki türlerine dair bilginin birikmesi ve çevresel koşullar gibi önemli etmenlerin etkisiyle birlikte bitki ve hayvan yetiştiriciliğine uzanan yolu da açmış oldu. Neolitiğe kadar olan bu ara dönemdeki toplumsal yapıya dair bilgilerimizi sağlayan maddi kalıntılardan anladığımız üzere kadın ve erkeğin günlük işbölümü de eşitlikçi temelde ciddi bir dönüşüm geçirmiştir. Yaşam biçiminde yaşanan dönüşümün düşün biçimindeki yansımaları, burada biraz daha belirgindir. Hayvanların, bitkilerin ve bu kaynaklardan beslenen insan topluluklarının çoğalması, bereketli ve refah içerisinde yaşamasının kutsanması yine kadın imgesiyle ilişkilidir. "Toprak ana" imgesinin doğuşu bu tarihsel kesite dayanır. Kadın imgesinin sahip olduğu doğurganlık ve bereket özellikleri, bu kez hayvanlar ve toprak, tohum, bitkiler hakkında daha fazla bilgi biriktirmiş insanların kurdukları nedensel ilişkiler içerisinde yüceltilmektedir. Kadınların yine özel olarak doğum eylemiyle topluluğun güçlenmesi, çoğalması bağlamında ayrıcalıklı rolleri devam etse de toprağın verimi ve hayvanların çoğalması da artık yaşamsal düzeyde belirleyicidir. Böylelikle yeni kutsallık alanları ortaya çıkmış ve insan, düşün dünyasında bu alanları efsaneler dolaşımıyla ilişkilendirmiştir.

Üst paleolitikü takip eden Neolitik dönemde insan, büyük bir hızla doğal çevre-

den ayrılmaya başlar. Doğal ortamı kendi kuramsal amaçları doğrultusunda değiştirme sürecine girer. Bu dönem (başlangıcından günümüze kadar olan süreçte yaşanan toplumsal tarihteki gelişmeler göz önüne alındığında) insan türüne özgü kültürel gerçekliğin maddi ve manevi boyutlarındaki muazzam gelişmelerin başlangıç noktası olması itibarıyla, birçok insan ve toplum bilimci tarafından "uygarlığa geçiş süreci" olarak da tanımlanmıştır. İnsan, doğaya tabi olmaktan çıkmış, "doğal" olanı "kültürel" olana büyük bir hızla evrilterek varlığını güvence altına almıştır. Doğal ve sosyal evrenini kendisine tabi kılmaya başlamıştır. Şüphesiz, doğaüstüne dair düşünceler ve pratikler de bu hızlı kültürel değişimden etkilenmişlerdir. Yeni maddi-manevi kültürel belirleyenler uyarınca farklı biçimlere evrilmişlerdir. Paleolitik dönem doğaüstü düşüncelerinin ve uygulamalarının (ölü gömme pratikleri (5), hayvan betimlemeleri ve kadın figürleri olarak üç konuda) Neolitik'te de devam ettiğini belirten Özbudun, Neolitik dönem inançları içinse şunları söyler: "Neolitik yerleşimlerinin "din"in bir ata kültürünün yanı sıra, doğanın öngörülemez koşullarını insan yararına çevirerek ürünü güvence altına almaya yönelik, bu amaçla doğal olayları denetlediği varsayılan güçleri kanlı-kansız sunularla, çalgılı, danslı ayinlerle etkilemeye çalışan, dişil unsurun ağır bastığı, dolayısıyla olasılıkla kadınların kült görevlerinde başat rolü oynadığı bir inanç ve tapınım sistemi olduğu söylenebilir" (Özbudun, 1997: 50).

Kadınlar ve "annelik" gibi bazı kadınlık rolleri, günümüzde de birçok kültürde "kutsal" varlıklar olmayı sürdürüyorlar. Fakat bu kutsallık, emperyalist-kapitalist dünya sisteminde kadını yücelten, koruyan ve ona toplumda saygın bir statü ve rol kazandıran bir işlev taşımıyor.

Bu dönemde yaşamış insan topluluklarında kadınların ve kadınlığın bereket ve doğurganlıkla ilişkilendirilen kutsallık imgesi "ana tanrıça" kültlerini ortaya çıkarmıştır. "Toprak ana", sınıflı toplumların, devletin ortaya çıkışıyla birlikte insanların dünyasından göklerdeki dünyaya uzaklaşmıştır/çekilmiştir. Sarsılmaz otoritesi, gazabı ve dilerse merhametiyle insanların dünyasındaki doğal ve sosyal olayları yönlendirmektedir. Artık bir "taht" sahibidir... Örneğin Batı Asya'nın en önemli neolitik yerleşimlerinden olan Çatalhöyük'teki "ana tanrıça" yine şişman olmakla birlikte artık bir "tahtta" oturmaktadır. Tahtın her iki yanında birer panter başı bulunmaktadır. Bacakları arasında da "bebek taşı" dikkati çeker. Doğurganlık önemli bir sembol olarak toplum yaşamında varlığını sürdürmektedir. Kuşkusuz neolitik aşama devrimsel sonuçlar doğurmuş ve insan yaşamı ve algısı tümünden değişmiştir. Yeni doğaüstü anlayışı da merkezinde "kadın ve toprak" olmak üzere dönüşmüş görünmektedir. Ne ki bu tarihsel kesitten sonra kutsal imgelerde kadın ve kadınlık yer edinse de fiilen iktidarın sahipleri artık erkekler olacaktır.

Son sözler

Kadınlar ve "annelik" gibi bazı kadınlık rolleri, günümüzde de birçok kültürde "kutsal" varlıklar olmayı sürdürüyorlar. Fakat bu kutsallık, emperyalist-kapitalist dünya sisteminde kadını yücelten, koruyan ve ona toplumda saygın bir statü ve rol kazandıran bir işlev taşıyor. Öyleymiş gibi yapıyor. Tersine, eril bir devlet-din-siyaset-ekonomi-toplum düşüncesi ve yaşayışı içerisinde kadınların eril olanın hayatında bir figür olarak alacağı/alması gereken rolleri belirleyen ve bu rolleri kutsayarak sınırlarını keskinleştiren bir işlev görüyor. Kadınlar, erkeklerin dünyasında (ve yine erkeklerin dünya ötesinde, örneğin cennetinde) onlar için hazırlanan, sunulan ve ihtiyaçlarını karşılaması beklenen varlıklar, ödülleri haline getiriliyor. Kadının toplumsal yaşayışta ve toplumsal üretimde üstlendiği rol, yine erkeklerin ve üretim ilişkilerinin ihtiyaçları doğrultusunda belirleniyor. Örneğin kadının, insan türünün yavrusunu doğurması ve bakımına dair "üstlenmesi bekle-

nilen" rolleri, günümüzde farklı sosyoekonomik beklentilerle yeniden tanımlanıyor.

Son birkaç yüzyıldır modern dünyada çocukların eğitimi, sağlığı ve beslenmesi, ailevi ve toplumsal olduğu kadar kamusal olarak da üstlenildiğinden itibaren, kadınların toplum hayatı içerisindeki rolleri de değişmektedir. Binlerce yıla yaslanan dinsel ideolojinin belirlediği kimi geleneksel yargılar ve roller (kuşkusuz tartışmalı olarak) kırılmaya devam etmektedir. Ancak modernizmin tıkanıp ve kendi içine çöktüğü bir durak olarak emperyalist-kapitalizm, güncel ihtiyaçları temelinde erkek ve kadın emeğini ve toplam olarak üretim ilişkilerini (kendi hedeflerine göre) en verimli şekilde örgütlerken, kadının ikincilleştirilmesi ve ucuz işgücü biçiminde istihdamı için dinsel referanslarla kadını ve kadınlık rollerini yeniden biçimlendiriyor. Türkiye'de kadının "annelik" rolü bağlamında "kutsanarak" eve hapsedilmesi, toplumsal yaşamdan soyutlanması, baskı ve kontrol altına alınması özellikle bu bağlamda anlaşılabilir. AKP'nin İslami referanslarla kadınları toplum dışına sürmesi ise sadece dinsel meşruiyet sağlama arayışları olarak değil, emperyalist-kapitalizm tarafından da desteklenen gerici bir toplum projesi girişimi olarak okunabilir. Emperyalist-kapitalist dünya ekonomi-politik sistemine uyarlanmış bir İslam modeli içerisinde, kadının toplumsal üretimden uzaklaştırılması, kadın emeğinin değersizleştirilmesi ve erkek egemen dinsel ideolojinin talepleri, arzuları doğrultusunda kadın rollerinin yeniden üretilmesi, AKP'nin kadınlarla ilgili bugünkü eylemlerinin özetidir.

Fakat tarihteki ve günümüzdeki (örneğin Haziran Ayaklanması'ndaki) tüm halk isyanlarında kadınlar, tarihsel ve güncel ezilme ilişkilerinin yaratmış olduğu özgün bilinç haliyle kadınların ve erkeklerin yeni insanı yaratma mücadelelerine önderlik etmeye devam ediyorlar. AKP'nin "anneler" projesi bizlere ucuz iş gücü gözüyle bakılan, kimliksiz, silik, toplumdan izole edilmiş güvensiz kadın karakterleri sinsi bir biçimde dayatırken, ezilenlerin mücadele tarihinden süzülen ve bugünlere ulaşan güçlü, cesur, öz güvenli, yaratıcı bireyler olarak kadınlar da "annelik" sorumluluklarını erkeklerle ve halk hareketiyle kolektif

temelde paylaşarak karşımıza çıkıyorlar. Maksim Gorki'nin "ana"sından faşist darbeye geri adım atıran "Plaza Del Mayo Anneleri"ne, AKP'nin yıllarca gözaltına alıp baskı uyguladığı "Cumartesi Anneleri"nden bugün Suriye'de vatan savunmasında dövüşen ve can veren annelere/kadınlara kadar, yeni insan ufkumuzu açan kadınlar bizlere insanca bir yaşam hakkı mücadelesinde önderlik ediyorlar.

(*) (Yrd. Doç.) Tunceli Üniversitesi Sosyoloji Bölümü
-Etnolog (ahmetkerimgultekin@tunceli.edu.tr)

Dipnotlar

- (1) Alıntılanan cümlelerin içerisinde geçtikleri metinlerin kime ait olduklarını ve ne zaman, nerede, hangi bağlamda söylendiklerini öğrenmek için (konuyla ilgili faydalı bir kaynak olarak) bkz. <https://line.do/kadınligi-da-ennn-iyi-biliii-biliriz/1xx/vertical> (Erişim tarihi: 11.01.2015)
- (2) AKP'nin öngördüğü yeni bir ulus paradigması hakkında fikir verici tartışmalar için bkz. Yaşlı, 2014.
- (3) Konuyla ilgili haber için bkz. <http://ilerihaber.org/yolsuzluk-sorusturmasi-dine-ihanetmis/7471/> (Erişim tarihi: 11.01.2015)
- (4) Hükümetin bir seçim yatırımı olarak henüz planladığı "Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısını Koruma Planı" hakkında bir değerlendirme için bkz. http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ugur_gurses/kadınlara_evde_kariyer_plani-1168155 (Erişim tarihi: 11.01.2015)
- (5) Paleolitik dönem duvar resimleri ile Neolitik dönem duvar resimlerinde "insan" simgesinin ve diğer değerlerinin dönüşümleri, insanın tarihsel serüveninde bir dönüm noktası olan Neolitikte yaşanan toplumsal evrime de ışık tutmaktadır. Doğaya olan bağımlılığın büyük oranda azalması beraberinde doğa merkezli inanışların "insan"a doğru kaydığını göstermektedir. Paleolitik hayvan betimlemeleri Neolitik'in ortalarından itibaren insan merkezli imgelere dönüşmektedir. Bu durum, hayvanları evcilleştiren ve tarıma geçen insanın kendini duyusunda atalarına kıyasla doğa karşısında sahip olduğu ayrıcalıklı üstünlüklerin yansımaları olarak değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Atay, A. Tayfun. 2004. Din Haytan Çıkar. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Özbek, Metin. 2011. 50 Soruda İnsanın Evrimi. Bilim ve Gelecek Yayınları: İstanbul.
- Özbek, Metin. 2000. Dünden Bugüne İnsan. İmge Kitabevi Yayıncılık: Ankara.
- Özbudun, Sibel. 1997. Ayından Törene – Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri. Anahtar Kitaplar Yayınevi: İstanbul.
- Şenel, Alaaddin. 2009. Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi. İmge Kitabevi: Ankara.
- Yaşlı, Fatih. (2014). "Yeni Rejim ve Sünni Ulus Üzerine Tezler", Bilim ve Gelecek Dergisi, Sayı: 110 (Şubat 2014), s. 31 – 43.
- <https://line.do/kadınligi-da-ennn-iyi-biliii-biliriz/1xx/vertical> (Erişim tarihi: 12.01.2015)
- <http://ilerihaber.org/yolsuzluk-sorusturmasi-dine-ihanetmis/7471/> (Erişim tarihi: 12.01.2015)
- http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ugur_gurses/kadınlara_evde_kariyer_plani-1168155 (Erişim tarihi: 12.01.2015)

Ödüllü Sözcük Bulmacası

SOLDAN SAĞA:

1) Hırsız ve Köpekler isimli betiğinde, "Kimse gülümsemiyor, herkes mutsuz görünüyordu. Oysa uğradığı ihanetle yitirdiği dört yıl boyunca yaşadığı acılardan daha fazlasını çekmiş biri olabilir miydi aralarında?" diyen; "Midak Sokağı", "Başkanın Öldürüldüğü Gün", "Zamanın Hükmü" isimli betikleri de üretmiş, 1988 yılı Nobel Edebiyat Ödülü sahibi, 1911- 2006 yılları arasında yaşamış Mısırlı yazar./Üstü kapalı olarak anlatma.

2) İskambilde bir kâğıt./1805 yılında İngiliz donanması ile Fransız ve İspanyol donanmaları arasında gerçekleşen deniz muharebesi.

3) Elyazması kitapların sonuna, güveden koruyacağına inanılarak yazılan ve tılsımlı sayılan sözcük./Petrol şirketinin petrol yataklarını işlettiği ya da topraklarından petrol borularını geçirdiği ülkenin hükümetine ödediği komisyon.

4) Taş ya da maden çıkarılan yer./Ayakta duran, var olan./Tropikal Afrika'da yetişen ve odunu kolay işlenen büyük bir ağaç.

5) Pasifik yerlerinin çiçekten yaptığı kolye./Romanya'nın plaka imi./... duvarını aşım/Sarmaşık güle dolaştım/ Öptüm sevdim helalaştım" (Kayseri yöresine ait türkü)./İki tarla arasındaki sınır.

6) Mermer yapıstırıcısı./"İyi, güzel, hoş" anlamında eski sözcük./Siirt yöresine özgü, üzüm şirasının kaynatılmasıyla elde edilen bir tür tatlı.

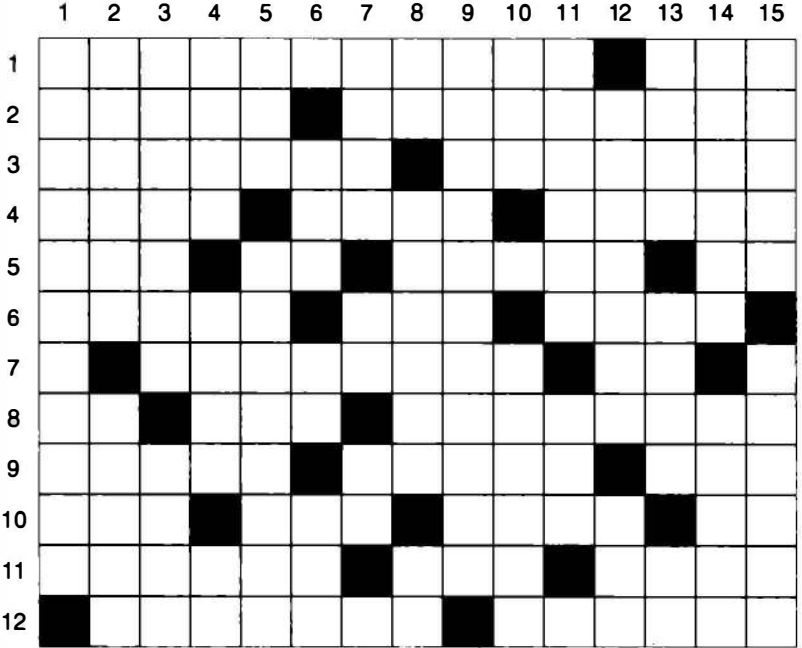
7) Eski İstanbul evlerinde, çatının, döşemesi tahta, üstü çinkoçatılı bölümü./Cezayir'in plaka imi.

8) Hayvanlara vurulan damga./Tanrınamaz./Sonsuza değin, sürgit.

9) Gece gösterimi./Ortodokslarda tahta pano üzerine yapılmış her türlü dinsel resme verilen ad./Bir tembih sözü.

10) Güney Kafkasyalı bir halk./"Yine ... yükünün kervanı geldi/ Çekemem bu derdi bölek serinle" (Feryadi)/Eski dilde, çiy./"Kara Kedi, ... Kedi" (Emir Kusturica'nın bir filmi).

11) Az tavlı, yarıyaş yarı kuru olan toprak./Attila İhan'ın tanınmış bir şiiri./Genellikle giysinin yaka, kol, etek çevresine geçirilen ince şerit.

12) Şapkasının altında ışınsı levhacıklar, sapının üst kısmında bir yaka bulunan, ormanlarda oldukça yaygın olan bir mantar türü./Bilyeli tekerlekler ve küçük bir sandıktan oluşan basit taşıma aracı.

6) Yankı./Bir cetvel türü./Bankada hesabi olanlara gönderilen ödeme ya da çekme bildirir mektup.

7) Aydın'ın Sultanhisar ilçesine bağlı bir belde./Sodyum elementinin simgesi./Parola.

8) Hırvatistan'ın plaka imi./Çavuşkuşu, hüthüt adları da verilen bir kuş./Eski dilde, ayak.

9) İlaç bilimi.

10) Kimliği belirlenemeyen uzay cisimlerine verilen ad./Eski dilde, iğrençlik, kötülük, fenalık.

11) Yıldızların, belli bir zamandaki yerlerini, durumlarını gösteren çizelge./Parlak kırmızı renkte değerli bir taş.

12) Karaman kentinin eski adı./Eski dilde, bulut.

13) Eskimoların buzdan kulübelerine verilen ad./Kuytu, basık, nemli yer./Küçük mağara.

14) "Sakal seni .... ile yola'yım/ Bir kız bana emmi dedi neyleyim" (Karacaoğlu)./Üzeri emayla kaplanmış olan.

15) Midilli Adası'nda yaşamış yarı efsanevi şair ve müzikçi./Toplum içi davranışlarda izlenecek yol.

YUKARIDAN AŞAĞIYA:

1) Alternatif akım makinelerinin büyük bölümünün temelini oluşturan magnetik alanı bulan Sırp asıllı ABD'li elektrik mühendisi ve mucit.

2) Halk dilinde, tohum./Fas'a özgü, kemiş, dal ve kuru otlarla yapılmış koni biçiminde kulübe.

3) Eski dilde, vergi ve devlet gelirini toplam./"En büyük" anlamında kullanılan eski sözcük.

4) Düşme deliği./Düşük sıcaklıklı bir yanardağ patlaması sonucunda ortaya çıkan küçük krater./Tantal elementinin simgesi.

5) Halk dilinde, tarlada açılan su yolu./Osmanlılarda top döküm ustalarına verilen ad.

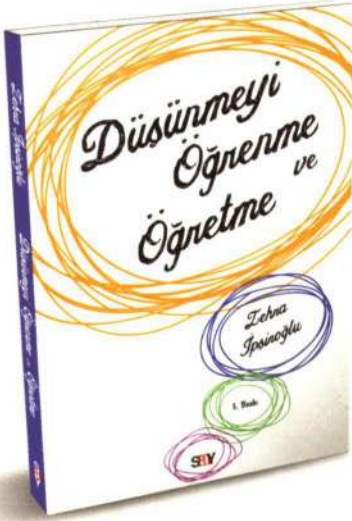
Ocak sayımızın bulmaca yanıtları

Ocak ayı ödüllü bulmacamızı doğru yanıtlayan okurlarımızdan Nurgül ÇETİN / İstanbul, Mehmet KURNAZ / Ankara ve Eren ÖZDEMİR / Ankara, Kaynak Yayınları'nın yayımladığı Osman Bilge KURUCA'nın "Atatürk ve Gerilla Savaşı" kitabını kazandılar.

Şubat ayı ödüllü bulmacamızı çözecek okurlarımız arasından kurayla belirleyeceğimiz 3 kişi, Kaynak Yayınları'nın yayımladığı Özgür UYANIK'ın "Latin Amerika'nın Devrimci Tarihi" adlı kitabını kazanacaklar.

Çözümler en geç 19 Şubat 2015 tarihine dek, e-posta ya da mektup yoluyla adresimize ulaştırılmalıdır. E-posta adresimiz, bilimveutopya@gmail.com, mektup

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	D	O	G	A	N	A	V	C	I	O	G	L	U		E
2	U	S		M	I	N	E	O	L	A		A	T	A	K
3	R	I	T	A	L	I	N		T	H	O	R	B	R	
4	A	L	I		I	M		T	A	U	N		A	L	E
5	N	O	T	A		A	Ş	A	R		D	I	R	I	M
6	K	S	O	S	A		A	R		K	A	R	A		A
7	A	K		K	R	O	M	A	J		L	A	D	I	K
8	R	O	S	A		K	A	N	A	D	I		A	L	U
9	A	P	A	R	A	T		T	R	A	K	E		I	R
10	C	M	I		A	B	U	L	I		D	O	N	G	
11	A	S		T	E	N	E	L		M	Ş	A	T	T	A
12		E	T		A	T	L	A	M	A		M	A	I	L

Düşünme korkusu, içinde yaşadığımız şu çalkantılı dönemin belki de en belirgin özelliği...

Bu soruna deneysel bir araştırmayla ışık tutan bu kitap, bir arayışı dile getiriyor. Düşünme korkusunu yenerek düşünmeyi öğrenme ve öğretme arayışını...

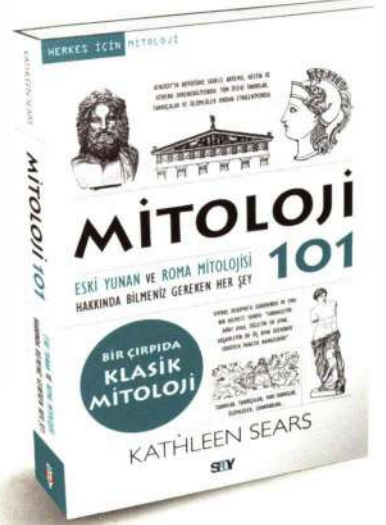
DÜŞÜNMEYİ ÖĞRENME ve ÖĞRETME

Zehra İpsiroğlu
120 sayfa

Tanrı ve tanrıçalardan
canavarlara ve ölümlülere
bir antik mitoloji rehberi

MİTOLOJİ 101

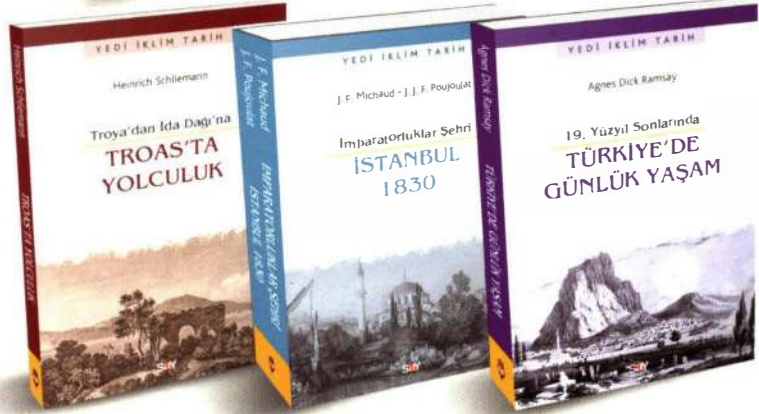
Kathleen Sears
Çeviren: Ekin Duru
256 sayfa

Yakında:

DÜNYA TARİHİ:
4. CİLT YAKINÇAĞ

Yakında:
İZMİR'DEN İSTANBUL'A
BATI ANADOLU 1830

YEDİ İKLİM TARİHİ

internet satış: www.saykitap.com

Tel: (0212) 512 21 58 • E-mail: dagitim@saykitap.com

www.facebook.com/sayyayinlari
www.twitter.com/sayyayinlari

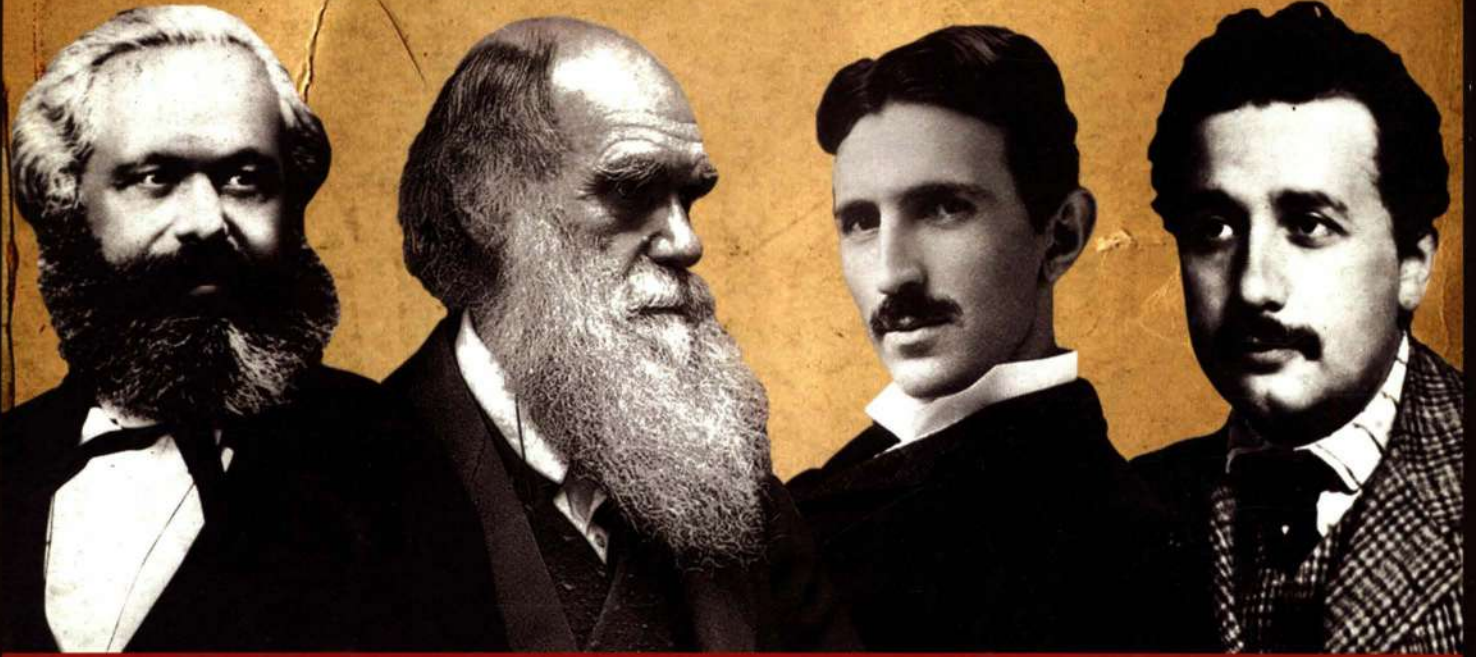
SAY

Bilim ve Ütopya

Aylık Bilim, Kültür ve Politika Dergisi

Türkiye'de Bilim de var Ütopya da!

Aydınlanma mücadelesinde 21. yıl...

**ABONE OL;
GÜÇ VER!**

İletişim

Dr. Mediha Eldem Sok. No: 51/1

Kızılay/Ankara

Tel.: (0312) 418 52 64

www.bilimveutopya.com.tr

bilimveutopya@gmail.com